

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

ARIADNE LONG

SOOUURINGUTE AJAKIRI

XX aastakäik, nr 20, 2024

- 1–31 „Kogu abielu on olnud piinaks ja hirmuks“: naise positsioon
lahutusõiguses ja -praktikas 1920.–1930. aastate Eestis
Marylin Mägi
- 32–64 Kuidas uurida mehi ja maskuliinsusi? Ülevaade kesksetest
teoreetilistest lähenemisviisidest ja debattidest kaasaegsetes
kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes
Kadri Aavik
- 65–103 Kes ees, see mees? Soolistatud juhtimiskultuur ja
selle meediakajastused Eestis
*Raili Marling, Mari-Liis Sepper,
Elisabeth Kaukonen, Maarja Tinn*
- 104–136 „Olen pehme karvane radikaalfeminist“: strateegiline
kehalisus Franny Choi ja Sveta Grigorjeva luules
Susanna Soosaar

Tegevtoimetajad

Kadri Aavik (kadri.aavik@tlu.ee)
Raili Marling (raili.marling@ut.ee)
Birgit Poopuu (birgit.poopuu@tlu.ee)
Rebeka Põldsam (rebekap@gmail.com)
Eret Talviste (eret.talviste@ut.ee)

Keeletoimetaja

Riina Reinsalu

Toimetuskolleegium

Eve Annuk
Raewyn Connell
Leeni Hansson
Mirjam Hinrikus
Krista Kaer
Veronika Kalmus
Tiina Kirss
Katrin Kivimaa
Leena Kurvet-Käosaar
Kristin Kuutma
Suzanne Lie
Anne Lill
Endla Lõhkivi
Nina Lykke
Raili Marling
Iivi Masso
Irina Novikova
Tiina Raitviir
Kristiina Ross
Eda Sepp
Margit Sutrop
Reet Varblane

Ariadne Lõng: soouuringute ajakiri/Ariadne's Clew: Estonian Journal of Gender Studies

ISSN 1406-6246

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse
(ENUT) väljaanne

© Ariadne Lõng, 2024

<https://ariadnelong.ee>

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)/Estonian Women's Studies and Resource Centre

Narva mnt 25–510

10120 Tallinn

+372 640 9173

www.enut.ee

enut@enut.ee

„Kogu abielu on olnud piinaks ja hirmuks“: naise positsioon lahutusõiguses ja -praktikas 1920.–1930. aastate Eestis

Marilyn Mägi

Teesid

1920.–1930. aastate Eesti ühiskonda iseloomustasid küll liberaliseerivad muutused naiste õigustes ja rollides, kuid samas ka jätkuvalt juurdunud traditsioonilised soonormid. Artiklis uurin, kuidas kajastusid need vastuolulised muutused abielulahutust puudutavas õiguses ja selle praktiseerimises, sealhulgas Eesti Vabariigi uue, 1922. aastal vastu võetud abieluseaduse kontekstis. Kuigi see seadus püüdis kehtestada senisest võrdõiguslikumat perekonnaõigust, ei suutnud see siiski kõrvaldada naiste ebavõrdset kohtlemist kohtusüsteemis.

Uuritud Viljandi-Pärnu rahukohtu lahutusjuhtumite analüüsist selgub muu hulgas, et naised süüdistati abielulahutuse korral sagedamini abielurikkumises ja terviseprobleemides, samas kui meestele heideti ette majanduslikku vastutamatust, alkoholismi ja vägivaldset käitumist, mis viitab erinevatele ootustele naiste ja meeste abielusiseste rollide suhtes. Kohtupraktika pakub näiteid selle kohta, kuidas õigustati naistevastast vägivalda ja marginaliseeriti naise autonoomiat. Juhtumiuuringust ilmneb, kuidas sugupooltest lähtuvad ootused mõjutasid lahutusprotsessi: naiselt eeldati truudust ja emarolli täitmist, meeste juures hinnati aga võimet perekonda majanduslikult kindlustada. Seega, formaalse võrdõiguslikkuse kehtestamine seadusandluses ei kõrvaldanud patriarhaalsete normide mõju, ja kuigi õigusruum muutus liberaalsemaks, jäid lahutusprotsessid soolistest ja sotsiaalsetest normidest tugevalt mõjutatuks.

Märksõnad: abielulahutus, soonormid, perekonnaõigus, 1920.–1930. aastad, kohtupraktika

Sissejuhatus

Erinevalt tänapäevast, mil abiellumine on Euroopa kultuuriruumis kahe indiviidi vabatahtlik ja omavaheline otsus, mida sugugi mitte kõik elu jooksul ei langeta, oli minevikus abielus suurem osa inimesi. Toona ei olnud abiellumine pelgalt isikliku valiku, vaid pigem pere- ja kogukondlik küsimus, mis oli lisaks seotud väga erinevate majanduslike, usuliste ja õiguslike teguritega (Donahue, 2008; Goody, 1983; Szołtysek, 2015). Protestantliku Euroopa, sealhulgas Eesti kultuuriruumis on abieluga kaasas käinud ka vastupidine protsess – abielu lahutamine –, mis muutus uusaja jooksul üha tavapärasemaks ja aktsepteeritumaks.¹ Lahutamise levimus jõudis paljudes riikides, sealhulgas Eestis, tippu 20. sajandi viimasel veerandil,² milleks rajasid teed kahe maailmasõja vahelised muutused abielu ja lahutuse sekulariseerimise ja liberaliseerimise protsessis.

Artikli eesmärk on anda ülevaade abielu- ja lahutusõiguse arengust Eesti esimesel iseseisvusperioodil (1918–1940) ning analüüsida ühe abielupaari näitel seadusemuudatuste väljendumist lahutusjuhtumites, lähenedes probleemile tollal abielu lahutanud naise perspektiivist.³ Artiklis püstitan hüpoteesi, et kuigi demokraatliku vabariigi uued seadused andsid naistele ja meestele võrdsed õigused muu hulgas perekonnaküsimustes, säilis lahutusküsimuses sooline ebavõrdsus. Naised ja mehed kasutasid seadusandlusest tulenevaid võimalusi erinevalt, samuti jäid erinevaks

¹ Keskaegses Euroopas ei olnud võimalik abielu lahutada, küll aga sai seda eritingimustel tühistada, näiteks abikaasade suguluse ilmnemisel. Esimestes protestantlikes piirkondades, näiteks Šveitsis, hakati lahutust võimaldama 16. sajandil. Eesti alal sai abielu lahutada juba 17. sajandi teisel poolel, Prantsusmaal kehtestati (ajutiselt) erakordselt lai lahutusõigus Prantsuse revolutsiooni tulemusel 1792. aastal, Preisimaal Prantsusmaast kaks aastat hiljem ja Inglismaal hakati lahutust tsiviilkohtus võimaldama 1857. aastast. Traditsiooniliselt katoliiklikes maades võeti lahutust lubavad seadused vastu alles 20. sajandi teisel poolel, näiteks Itaalias 1970. ja Hispaanias 1981. aastal, Iirimaal 1996. aastal (Phillips, 1988, lk 572–581).

² Eestis jõudis lahutuste arv tippu 1995. aastal, mil lahutusi oli 1000 elaniku kohta 5,20. Lätis oli sama näitaja 1992. aastal 5,60, Leedus 1991. aastal 4,10 ja Soomes 1989. aastal 2,90 (Ortiz-Ospina & Roser, 2020).

³ Artikkel põhineb autori 2022. aastal Tartu Ülikoolis ajaloo ja arheoloogia instituudis kaitsitud magistritööl „Abielulahutuste põhjused Viljandi-Pärnu Rahukogu lahutustoimikutes 1923–1940“.

meestele ja naistele seatud sotsiaalsed ning ühiskondlikud ootused, mis võisid mõjutada lahutusprotsesse ja nende tulemusi.

Inimeste eraelu, sealhulgas abielu ja lahutuse uurimist raskendab allikate ja nendes sisalduva info nappus. Kui jätta kõrvale isiklikud dokumendid, nagu kirjavahetus või päevikud, on üks rikkalikumaid allikaid abielulahutuse põhjuste kohta kohtumaterjalid, mis tekkisid indiviidi ja riigi kokkupuute tulemusel. Ka vabal tahtel abielu lahutamiseks tuli pöörduda esimese astme kohtusse, mida nimetati Eestis kuni 1935. aastani rahukohtuks⁴ ja hiljem jaoskonnakohtuks. Valdav osa lahutusmenetlusi piirnesidki aruteluga esimese astme kohtus. Kuigi väga keerukad ja õiguslikult konfliktised lahutused võisid välja jõuda Riigikohtusse,⁵ pakuvad just rahukohtute materjalid laiemat ülevaadet abielupaaride vastasseisudest ja abielus ette tulnud probleemidest.

Siinse artikli aluseks on 340 Viljandi-Pärnu rahukohtu (ERA.2121) lahutustoimikut ajavahemikust 1923–1940. Viljandi-Pärnu rahukohtu fond on üks neljast säilinud ringkonnakohtu fondist ning neist kõige ülevaatlikum, sisaldades kahe suurema linna ning neid ümbritsenud alade materjale, mis võimaldas haarata uurimistöösse võimalikult erinevaid juhtumeid. Artikli esimeses osas analüüsin toimikuid 1922. aasta abieluseaduses nimetatud lahutuspõhjuste kontekstis, selgitades välja, kas ja millised olid lahutajate soost lähtuvad argumendid ja põhjendused, mida lahutusavaldustes välja toodi. Artikli teises osas analüüsin juhtumiuuringu meetodil ühe abielupaari lahutuse lugu 1920. aastatel. Juhtumiuuring põhineb kahel Viljandi-Pärnu rahukogu nõudmise aktil – ERA.2121.1.1196 ja ERA.2121.1.1197 (vastavalt 1924. ja 1928. aastast) – ning mõlemad nõuded käsitlesid sama abielupaari lahutuspüüdeid. Kuna korduvad lahutusavaldused keskmisest keerukamate juhtumite kohta pakuvad mitmekülgset sissevaadet konfliktidesse ja raskustesse, millega

⁴ Esimesel iseseisvusperioodil oli Eestis viis rahukohtu ringkonda: Tallinn-Haapsalu, Viljandi-Pärnu, Rakvere-Paide, Tartu-Võru ja Saaremaa.

⁵ Riigikohtu (ERA.1356) tsiviilasjade kohtutoimikute allsarjast 2.32 (abielulahutused, abielluma kohustamine) leiab 1924.–1940. aastast 266 toimikut. Riigikohtusse jõudsid juhtumid, mille varasemad lahendused madalamates kohtuastmetes ei rahuldanud mõlemat osapoolt (Joost, 2019, lk 4).

lahutajad võisid kokku puutuda, valisin analüüsimiseks just sellise juhtumi, kus lahutajate vahel avaldusid mitmed vastuolud ja arvesse võeti ka tunnistajate ütlusi. Lisaks ilmnis selle juhtumi puhul, et abieluseadust on kohtusüsteemis võimalik erinevalt tõlgendada. Juhtumiuuringu keskmes on küsimused, kuidas mõjutab lahutava osapoolle sugu nii tema kui ka talle esitatud süüdistuste olemust ning kas ja milliseid (soopõhiseid) argumente osapooled oma eesmärgi saavutamiseks kasutasid.

Mõistmaks seadusemuudatuste võimalikku mõju peresuhetele ja -käitumisele kahe maailmasõja vahelises Eestis, on tarvis küsimust kontekstualiseerida lahutusajaloo ja ühiskondlike muutuste võtmes. Üks keskne teema abielu- ja lahutusajaloo käsitlustes on olnud kahtlemata religioon, millel on olnud abielu ja lahutuse reguleerimisel Euroopas märkimisväärne roll. Et Eesti ala on kuulunud luterlikku kultuuriruumi, tuleb siinsete olude analüüsimisel arvestada reformatsiooni mõju ja protestantliku abielukäsitlusega. Võrreldes keskajal domineerinud katoliiklusega, mis tõstis tsölibaadi abielust kõrgemale (Phillips, 1988, lk 15), muutusid abieluinstitutsioon ja perekond uusajal olulisemaks ning nende keskmesse kinnistus veelgi tugevamalt arusaam naisest kui laste ja majapidamise eest vastutajast, seda ka vaimselt ning moraalselt (Peters, 2003; Wiesner-Hanks, 2000). Lahutust võis reformatsioonijärgses Euroopas mõtestada seega kui häiringut ja katkestust pere- ja kogukonna sotsiaalses korras, ning kuigi erandjuhul võimalik, ei olnud lahutus midagi, millesse suhtuti kergel käel (Ozment, 1983; Sabean, 1990).

Lisaks on ajalookirjutuses ja siinseski artiklis olulisel kohal seadusandlikud muudatused ning riigi roll, eelkõige seoses abielu ilmalikustumisega. Üheskoos religioosete ja õiguslike muudatustega on uuritud abielu ja lahutamise sotsiaalset ning kultuurilist teisenemist, mis toimus järk-järgult uusaja vältel ning oli seotud valgustusajastu ideede ja individuaalsete õiguste esiletõusu ja levikuga, sealhulgas tsiviilabielu tekkega uusajal (Giddens, 1992; Phillips, 1988; Stone, 1990). Käesoleva artikli kontekstis on tähtis küsimus lahutuse stigmatiseerimise vähenemisest ning sotsiaalse vastuvõetavuse järkjärgulisest suurenemisest, millest saab valdavalt rääkida alates 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest

(Coontz, 2005; Gillis, 1985), samuti perekonna institutsiooni muutumisest ühiskondliku struktuuri moderniseerumise tuules, mille tulemusena hakkasid indiviidi huvid ületama perekonna kui terviku huve (Burgess, 1971; Shorter, 1975). Naiste õiguseid, soolist võrdõiguslikkust ja lahutusõiguse laienemist on oma uurimustes käsitlenud ja omavahel seostanud Joan W. Scott (2008) ning Eleanor Gordon ja Gwyneth Nair (2003). Muu hulgas analüüsivad autorid naiste positsiooni perekonnas võimuhete taustal, tuues esile, et erinevate sooliste ja seadusandlike piirangute tõttu oli naistel nii abielus kui ka lahutusolukorras keerulisem oma õigusi tagada. Samuti on naiste perekondliku positsiooni paranemist seostatud lisanduvate õiguslike muudatustega uusaegses Euroopas.

Esimesele maailmasõjale järgnenud aega iseloomustab küll naise järkjärguline emantsipeerumine näiteks valimisõiguse⁶ ja tööhõive⁷ laienemise kaudu, kuid samas jäi neile jätkuvalt täielik vastutus koduse sfääri eest. Naise peamised ülesanded sõdadevahelises Eestis olid üldlevinud arvamuse järgi laste sünnitamine ja kasvatamine ning majapidamise ja abikaasa eest hoolitsemine (Maripuu, 2023, lk 42). Sellepärast on naisküsimumise perspektiivist eriti huvipakkuv just esimesele maailmasõjale järgnenud perioodi lahutusajalugu. Samuti hakkas esimese maailmasõja järel kasvama lahutuste arv, mida demograaf Heldur Palli (1998, lk 32) on nimetanud lausa „uueks demograafiliseks nähtuseks“ (lk 32) ning millest võib järeldada, et lubavast seadusandlusest hoolimata lahutati enne 20. sajandit siiski väga vähe abielusid (Vikström *et al.*, 2011, lk 112). Maailmasõdadevahelises Eestis suurenes lahutuste arv aga stabiilselt: kui 1922. aastal lahutati 569, siis 1934. aastal juba 1003 abielu.⁸

Demograafilisest vaatenurgast on rahvastikuareng, sealhulgas lahutuskäitumine, eraldiseisev süsteem (Jänes-Kapp *et al.*, 2005, lk 9–19). Siiski on selge, et laiemad demograafilised protsessid, kaasa arvatud abiellumine ja lahutamine, on vastastikmõjus üksikisikute ning nende

⁶ Eesti naised said valimisõiguse 1917. aastal.

⁷ 1922. aasta rahvaloenduse andmetel tegi väljaspool kodu tasustatud tööd 52% naistest (1922 a. üldrahvalugemise andmed, 1925, lk 20).

⁸ Võrdluseks: kõige rohkem lahutati Eestis abielusid 1995. aastal – 7456. 2023. aastal oli lahutuste arv 2648 (Statistikaamet, *s. a.*).

kaudu sotsiaalse, religioosse, majandusliku ja kultuurilise ruumiga, ka sooküsimusse puutuvaga. Nii naise rollide mitmekesistumine kui ka paranevad teadmised oma õigustest ja võimalustest asetasi pere- ja lähisuhted seega uude ning keerukamasse konteksti, tõstatades muu hulgas küsimuse, kuidas olid probleemsed lähisuhted, mis võisid pöörduda abielulahutusega, nende rollimuutustega seotud.

Muudatused perekonnaõiguses

Minevikus oli valdavas osas Euroopast abiellumine ja lahutus reguleeritud kiriklike seadustega, mille kohasel oli lahutamine tihti kas keelatud, keeruline või piiratud võimalustega. Euroopa esimesed ilmalikud abielu ja lahutust reguleerinud tsiviilseadused pärinevad uusajast. Tsiviilabielu koos võimalusega vabal tahtel lahutada kehtestati esimest korda 1792. aastal Prantsusmaal ja kaks aastat hiljem sätestati need põhimõtted Preisimaal üldises maaõiguses (Laur, 2023, lk 113). 19. sajandi Preisimaal tehti mitmeid katseid uuenduslikke seadusemuudatusi tagasi pöörata, sealhulgas tunti muret abieluinstitutsiooni tähtsuse vähenemise pärast ning leiti, et lihtsustatud lahutuskord kahjustab eelkõige naisi, kel oluks keerulisem pärast lahutust iseseisvalt toime tulla. (Phillips, 1988, 429). See näitab, et perekonna- ja lahutusõigus ei muutunud aja jooksul ühemõtteliselt vabamaks, vaid uuendused vaheldusid vastuseisuga. Märkimisväärselt hakkas lahutusõigus liberaliseeruma esimese maailmasõja järel. Eelkõige väljendus see lisandunud lahutuspõhjustes, millest uuenduslikem oli juba revolutsiooniliselt Prantsusmaalt tuttav abikaasade vaba tahe. Samas jäid kehtima varasemast õigusruumist tuttavad süü põhised põhjendused.

Protestantlikku kultuuriruumi kuulunud Eesti alal oli põhimõtteliselt võimalik abielu lahutada alates 17. sajandist, mil abielu- ja lahutusküsimused sätestati 1686. aasta Rootsi kirikuseaduses. Seadusest tulenevalt sai eri põhjustel, nagu julm kohtlemine, liiga lähedane sugulus, nakkava või ravimatu tõve olemasolu ja varjamine (näiteks leepa, hullumeelsus), katkestada kihlust, samuti oli võimalik lahutust paluda näiteks „pahatahtliku hülgamise“ või abielurikkumise kui seadusevastase tegevuse tõttu (Kirchen-Gesetz und Ordnung, 1687, lk 60–84).

19. sajandist kuni Eesti iseseisvumiseni reguleeris abiellumist ja lahutamist 1832. aasta Venemaa evangeelse luterliku kiriku seadus. Sama aasta aprillis oli Senat välja andnud ukaasi, mis sätestas lahutusküsimused eri usutunnistusega abikaasade vahel põhimõttel, et abielu lahutamise põhjuste piisavuse üle otsustab kostja usutunnistuse järgne kohus, mis tähendas, et eelnimetatud seadus rakendus suuremale osale Eesti elanikest (Andresen, 2004, lk 133). Seadus võimaldas lahutust erinevatel ja juba varasemastki tuttavatel põhjustel, näiteks lisa § 381 põhjuste hulka „julma ümberkäimise, mis on seotud söimamise, peksmise või märkimisväärsete solvangutega“ ja § 382 käsitles lahutuspõhjusena „au ja vabaduse võtmise katset“ (Lõo, 1922, lk 45). See viitab, et uusaja jooksul kinnistusid õiguslikud arusaamad sellest, milline käitumine abikaasa suhtes on lubatud ja milline mitte.

Heaks lähtekohaks uuritava perioodi õigusliku ruumi kirjeldamisel on Asutava Kogu vastu võetud ja 1920. aastal jõustunud esimene Eesti Vabariigi põhiseadus. Soosuhete seisukohast on kõnekaim põhiseaduse § 6, mis sätestas, et „kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole“. Nõnda sätestas põhiseadus justkui meeste ja naiste võrdsuse seaduste ees, arvestamata selliste seaduste olemasoluga Eesti õigusruumis, mis sugudevahelist ebavõrdsust omakorda süvendasid või kinnitasid.

Siinkohal tasub pikemalt peatuda Balti eraseadusel, mis reguleeris tsiviilisikutevahelisi õigussuhteid 1865. aastast iseseisvuse lõpuni välja. Seadus oli esialgu mõeldud reguleerima ennekõike aadlike, linnakodanike ja vaimulike omavahelisi eraõiguslikke, sealhulgas abikaasadevahelisi suhteid 19. sajandi keskpaigas, olles seisuslikult rangelt segregeeritud (Luts-Sootak, 2016, lk 64), kuid koos seisuste kaotamise seadusega 1920. aastal ei kaotanud see kehtivust, vaid laienes kõigile Eesti elanikele (Luts-Sootak & Siimets-Gross, 2019, lk 33). Kuigi kogu iseseisvusaja vältel tehti tööd Eesti oma tsiviilseadustiku vastuvõtmiseks, ei jõutud seda enne teist maailmasõda lõpetada ja seega jäi iseseisvusperioodil perekondlikke suhteid suuresti reguleerima Balti eraseadus (Gabrel, 1926, lk 66).

Balti eraseaduse küllaltki tagurlik olemus ei sobinud 20. sajandi alguse muutunud ühiskondlikesse oludesse ning seetõttu kritiseeriti seda avalikult. Jurist Timotheus Grünthal (1932) kirjeldas 1932. aastal Balti eraseadust kui seadust, „mille järgi abielus maksab täielikult mehe tahe ja naine on abielu kestel mehe hoole all. Säärane mehe üleolek ei järgne aga sugugi abielu kui säärase põhimõttest, vaid mehe isiklikust võimust naise üle“ (lk 150). Naisõiguslane Helmi Jansen leidis, et Balti eraseadusest tulenevalt on naine aheldatud perekonna külge nii, nagu oli talupoeg varem seadustega maa külge kinnitatud (Jansen, 1927, viidatud Joost, 2019, lk 9 järgi).

Balti eraseaduse 11. artikli kohaselt oli perekonnapea mees ja abielunaine oma mehe eestkoste all: mehel oli õigus ja kohustus kaitsta naist kohtus ja muudel asjaajamistel. Abikaasadevaheliste vastuolude tekkimisel pidi naine endale valima eraldi meessoost nõuandja, kes teda esindaks. Olulist mõju avaldas seadus mehe ja naise igapäevasele kooselule: abikaasadel oli seadusest lähtuv kohustus elada koos, mida täiendas 8. artiklist tulenev mehe õigus nõuda naiselt sõnakuulmist ja tema tahte allumist. Paari elukoha otsustas mees ja naise kohustust mehele järgneda peeti vajalikuks, et abielu toimiks normaalselt; naise otsustusvõimetuse põhjenduseks toodi naise meelenõrkus. Samuti võis mees nõuda naiselt kaasabi ja osalemist mehe juhutatavas koduses majapidamises, mida toetas keeld asuda naisel teenistusse ilma mehe loata. Sisuliselt ainus naise eriõigus oli õigus nõuda mehelt ülalpidamist, sõltumata tema enda varanduslikust seisust (Kõrv, 1989, lk 1–3). Eltoodud näited illustreerivad hästi soolise ebavõrdsuse ja abikaasadevaheliste erinevate võimupositsioonide normaliseeritust seadusandluse tasandil. Alahinnata ei saa seaduse mõju ühiskondlikule arvamusele: kui juriidiline eeskuju sõnastas, et kaaslased ei olegi abielus võrdsed, võis see toetada ebavõrdsete soonormide kestmist.

Sõltumata asjaolust, et iseseisvusperioodi jooksul ei jõutud Eestis vastu võtta uut tsiviilseadustikku, mis oleks meestele ja naistele taganud perekonnasuhetes üheõiguslikkuse, toimusid siiski uuendused abielu- ja selle kaudu ka lahutusõiguses. 1923. aastal jõustus Eestis uus abieluseadus,

mida saab pidada 20. sajandi esimese veerandi Euroopa üheks seni progressiivseimaks seaduseks. Progressiivsus seisnes seaduse sisus ning eelkõige lahtuspõhjuste laienemises. Varem oli nii meil kui mujal Põhja-Euroopas olnud võimalik lahutada näiteks abielurikkumise või julmuse tõttu, millest viimast defineeris näiteks Riigikohtu 1930. aasta otsus nr 1323 kui „validust ja karmust, mis tingitud tigidast ja hoolimatust iseloomust“ ning mis väljendus käsitletud juhtumi puhul naise peksmises (RA, ERA.1356.3.86, 1930). Uus abieluseadus võimaldas esimest korda lahutada kokkuleppimatuse – mille ebaselge ja laialivalgud sõnastus tekitas toonases ajakirjanduses õiguslaseid diskussioone (Erdmann, 1925, lk 133) – ning sellega seotud vähemalt kaheaastase lahusele korral. Ka sai nüüdsest lahutada abikaasade ühisel soovil ehk sisuliselt võimaldati lahutada süüdlast määramata. Vabal tahtel ja ühegi osapoole süüta lahutamine oli tollases Euroopas erandlik ning sellekohased sätted lisandusid esimesena 1920. aastate Skandinaavia maade seadustesse (Le Bouteillec *et al.*, 2011).⁹ Eesti seadusel oli ühisjooni Rootsi omaga, neist märgilisim ühine lahtuspõhjus oligi vaba ja ühine tahe, millele Rootsis lisandus küll üheaastase lahusele ja abielulepitaja juures käimise nõue (*ibid.*, lk 194).

Naisküsimuse kontekstis tuleb vaadelda naiste rolli abieluseaduse kujundamises. Enim panustasid sellesse esimese Riigikogu liikmed Alma Ostra ja Emma Asson, kes esitasid paralleelselt Vabariigi Valitsusega abieluseaduse eelnõu. Eelnõu oli kantud võrdõiguslikkuse vaimust, vastandudes seega oluliselt Balti eraseadusele. Näiteks pidi jääma abielupaaridele korraga varaühisuse ning eraldiseisva vara soetamise ja käsutamise võimalus, samuti pidasid Ostra ja Asson tähtsaks mõlema abikaasa õigust töötada väljaspool kodu. Eelnõu ei nõudnud, et naine oleks abielludes pidanud võtma mehe nime, küll aga oleks eelnõu kohaselt pidanud seadus sätestama, mil määral on kumbki abikaasa kohustatud laste eest hoolitsema. Olulisima uue lahtuspõhjusena sätestas eelnõu aga „sügava kokkuleppimatuse abikaasade vahel“, millele pidi järgnema kohustuslik üheaastane lahusele, mille järel tekiks mõlemale kaaslasele

⁹ Näiteks uuenes lahtusõigus Norras 1909. (1918.), Rootsis 1915. (1920.) aastal ja Taanis 1922. aastal (Mägi, 2022, lk 92).

õigus lahutust nõuda („Abielu seadus“, 1922, lk 3). Kokkuleppimatust kui lahutuspõhjusest sisaldanud klausel oli ainus, mis Assoni ja Ostra eelnõust abieluseaduse lõppversiooni jõudis, ning kuigi see paragrahv ei sisaldanud otseselt soolist mõõdet, hindas näiteks poliitik ja diplomaat Aleksander Hellat (1938, lk 82), et lihtsam lahutamiskord kaitses enam just naiste õiguseid, andes senisest kergemini loa mitterahuldavast abielust eemalduda.

Praktikas muutus kokkuleppimatuse klausel ohtlikumaks majanduslikult nõrgemale poolele, kelleks enamasti oli naine. Mees võis naise jaoks meelega kooselu võimatuks teha, sundides naist lahkuma ning kahe aasta möödudes nõuda lahutust kokkuleppimatuse alusel, mis vabastas ta alimentide tasumisest (Hellat, 1938, lk 82). Et isegi keeruliste õiguslike tingimuste korral algatasid naised suurema osa lahutusi (Phillips, 1988, lk 421), võib lahutusõiguse laienemist mõtestadagi eelkõige kui naiste õiguste laienemist. Üldiselt algatasid sõdadevahelises Eestis naised abielulahutusi meestest aktiivsemalt, kuid alates 1920. aastate keskpaigast suurenes märgatavalt ühiselt sisse antud lahutustaotluste arv, näiteks oli 1930. aastal 16% lahutuse sisseandjatest mehed, 34,4% naised ning 49,6% abielupaar ühiselt (Tammik, 2014, lk 54). See viitab, et uue seadusega pakutud võimalus ühisel soovil lahutamiseks leidis praktikas kiire vastuvõtu.

1926. aasta 1. juulil jõustus Eestis uus perekonnaseisuseadus. Seadus nägi ette kõigi perekonnatoimingute registreerimise ilmalikutumise ning nüüdsest muutus järelevalve sündide, abielude, lahutuste ja surmade üle kiriklikust riiklikuks (Perekonnaseisu seadus, 1925). Kuigi perekonnaseisuseadus ei toonud perekonnatoimingutesse, sealhulgas abiellumisse ja lahutamisse, sisulisi muutusi, andis see siiski suuna ühiskonna ja perekonnainstitutsiooni edasisele sekulariseerumisele ja teisenemisele (vrd van den Brandt, 2019).

Miks abielusid lahutati?

Nagu nähtub õiguslike olude kirjeldusest, sai lahutada väga erinevatel põhjustel. 1922. aasta abieluseaduses olid lahutuspõhjused sõnastatud järgmiselt:

- abielurikkumine;
- kuritahtlik hülgamine (näiteks abikaasa juurest lahkumine uue kooselu loomise eesmärgil);
- kokkuleppimatuse tõttu vähemalt kaheaastane lahuselamine;
- abikaasadest sõltumatu vähemalt kolmeaastane lahuselamine;
- sigimisvõimetus või -takistus (millest esimene tähendas viljatust, teine aga tahtlikku järglaste saamise takistamist);
- vaimuhaiguse, langetõve, nakkava suguhaiguse, pidalitõve või „mõne muu äärmiselt vastiku tõve“ põdemine;
- liigjoomine, pillamine, kiimalus, kõlvatu elu või loomuvastased pahed;¹⁰
- kavatsus elu võtta või tervist rikkuda, julm ümberkäimine, pere ülalpidamise kohustuse mittetäitmine, au teotamine või vabaduse võtmine;
- abikaasa kohtulik määramine vangi või parandusmajja või kinnipidamine türmis varguse, kelmuse, omastamise või raiskamise eest;
- abikaasade ühine ja vankumatu soov (Abielu seadus, 1922, §-d 21–30).

Lähtudes lahutust lubavatest ja arhiivimaterjalides esinenud reaalsest lahutuspõhjustest, võib analüüsitavaid probleeme esinemuse järgi jagada järgmistesse kategooriatesse: abielurikkumine, füüsiline ja seksuaalne vägivald, vaimne ja verbaalne vägivald, majanduslikud põhjused, alkoholism, hülgamine ning tervislikud põhjused. Lisaks neile esines lahutuse algatamise põhjustena kokkuleppimatust ja vabatahtlikkust, mille alusel lahutas enim (umbes 50%) paare. Järgnevalt võtan vaatluse alla, mitmel korral iga kategooria süüdistust uuritava kohtumaterjali hulgas esineb ning kuidas jagunevad süüdistused vastavalt süüdistaja ja süüdistatava soole (et kokkuleppimatuse ja vabatahtlikkuse alusel

¹⁰ Üldsõnaliste mõistetega, nagu „kiimalus“, „kõlvatu elu“ või „loomuvastased pahed“, selgitati lahutustoimikutes väga erinevaid käitumis- ja teguviise, sealhulgas läbikäimist teiste vastassoost inimestega, prostitutsiooni, abieluvälise kooselu.

lahutades süüdlast ei määratud, ei ole seal soolist jagunemist esitatud). Enamasti esines ühes lahutusjuhtumis koos mitu süüdistust, mis viitab, et suure osa lahutuste puhul oli tegu komplekselt konfliktsete suhete tagajärjega. Tulemused on esitatud alljärgnevas tabelis.

Tabel. Lahutuspõhjuste esinemine ja sooline jagunemine Viljandi-Pärnu rahukogu (Viljandi ringkonnakohtu) lahutustoimikutes

Lahutuspõhjus	Abieluseaduse paragrahv(id)	Kokku	Süüdistatud mehi	Süüdistatud naisi	Süüdistatud vastastikuselt
Abielurikkumine	21, 27	88	31	49	8
Füüsiline ja seksuaalne vägivald	27, 28	72	56	8	8
Vaimne ja verbaalne vägivald	28	62	29	13	20
Majanduslikud põhjused	27, 28, 29	49	38	11	0
Alkoholism	27	43	41	2	0
Hülgamine	22	34	22	12	0
Tervislikud põhjused	25, 26	11	3	8	0
Kokkuleppimatus/ vabatahtlikkus/ lahuselu	23, 24, 30	173	-	-	-

Sooperspektiivist vaadates selgub, et naistele ja meestele esitatud süüdistused olid üsna erinevad. Vaid kahes süüdistus kategoorias – abielurikkumine ja tervislikud põhjused, millest levinuimad olid erinevad

vaimu- ja suguhaigused ning viljatus – süüdistati naisi meestest enam. Just abielurikkumine oli tervikuna kõige levinum põhjus, miks sooviti abielu lahutada, sest abielurikkumises nähti eksimust abielu põhiolemuse ehk truuduse vastu, naiste puhul oli raskendav asjaolu vallaslapse sünnitamine (Phillips, 1988, lk 348–350). Tihti oli abielurikkumise süüdistus ainus, mida lahutada soovinud mees oma abikaasale esitas, ning lahutusavaldus anti sisse vaid kahtluse peale, et naine oli abielu rikkunud. Samas kui abielurikkuja oli olnud mees, kaasnesid sellega enamasti mitmed teised etteheited, näiteks alkoholism, vägivald või hülgamine, mis panid suurema tõenäosusega ohtu pere praktilise toimetuleku. Naisi süüdistati tihedamini ühe, mehi aga mitme kõrvalsuhte omamises: nagu ühes toimikus väideti, olla mees „teinud õnnetuks paljusid“ (RA, ERA.2121.1.1179, 1925). Sellest nähtub, et naiste abielurikkumist peeti tõsiseks reeglitest üleastumiseks ning see oli seotud üldise arusaamaga meeste ja naiste rollide erinevusest: kui mees suutis jätkuvalt täita oma põhiülesannet ehk perekonda ülal pidada, võidi praktilistel kaalutlustel tema abielurikkumisele rohkem läbi sõrmede vaadata.

Lahutuseks andsid põhjust pigem kaasnevad probleemid, mis mõjutasid tervet perekonda, mitte vaid abielus olijate paarisuhet. Sellele viitab proportsionaalselt suur hulk meeste esitatud süüdistusi alkoholismis ning majanduslike hädade põhjustamises. Et meestelt eeldati perekonna ülalpidamist ning materiaalsete ressursside haldamist, andis see neile vabamad käed rahaga väärt ümber käia, mis võis tipneda perekonna hooletusse jätmisega (Jansen, 1927, lk 31). Alkoholi liigtarbimine, milles süüdistati pea eranditult mehi, oli seotud eelkõige majandusprobleemidega. Kui ühiskondlikul tasandil mõtestati alkoholismi üha enam laiema rahvaterviseprobleemina, rahvuse kvaliteedi langetaja ja degeneratsiooni põhjustajana (Kalling, 2020, lk 86), siis lahutada soovinud naiste jaoks väljendusid liigse alkoholitarbimise pahed pigem pere halvenenud majanduslikus toimetulekus ja sagenenud perevägivaldajuhtumites. Nõnda kirjeldas üks 1937. aastal lahutuspalve sisse andnud lapseootel naine oma abikaasa käitumist järgnevalt: „Mees söimab, ähvardab ära tappa, peksab toorel kombel ja tarvitab muud vägivalda;

peksab puruks joomahullustuses kõik, mis kätte puutub, joob maha kogu teenistuse, mööblit ja riideid on maha müünud viinaraha hankimiseks“ (RA, ERA.2121.1.1089, 1937). Näide illustreerib, kuidas erinevad probleemid teineteist põhjustasid ja võimendasid. Eriti tavaline oligi kohtusse jõudnud juhtumite puhul alkoholismi, majandusprobleemide ja vägivalla koos esinemine.

Märgiline oli terviseetemade soolistatus. Kuigi uuritud materjali hulgas esines viiteid abikaasa terviseprobleemile kui võimalikule lahutuspõhjusele vaid 11 korral, avaldub sealgi ebaproportsionaalne vahe meestele ja naistele tehtud etteheidetes, mis on kõnekas iseäranis rahvatervise küsimuste valguses. Need olid tihti kantud juba enne iseseisvumist, kuid 1920.–1930. aastatel järjest enam Eesti ühiskonnas kõlapinda omandanud eugeenilistest ideedest, mille keskmes oli hirm rahvusliku degeneratsiooni ees, ning vajadusest tagada eestlaste bioloogiline kvaliteet (Kalling, 2015, lk 90). Abieluküsimust mõjutas see mitmeti. Ühest küljest leiti, et on hulk terviseprobleeme, näiteks epilepsia, suguhaigused ja erinevad psüühikahäired, mille all kannatajad ei tohiks abielluda ja saada järeltulijaid. Teisalt oli ühiskonna valupunktiks väike iive: kuna abielu põhieesmärgina nähti järeltulijate saamist, oli seega oluline võimalik terviseprobleem viljatuse ehk sugu- ja sigitusvõimetus. Järeltulijate saamise eest vastutavana nähti sealjuures naist. Arsti ja eugeeniku Juhan Vilmsi sõnul olid just naised „rahva looduslikud pää ülevalkandjad“ (Vilms, 1920, lk 5, viidatud Kalling, 2015, lk 103 järgi) ning vaadeldavates kohtumaterjalides esinenud neljas juhtum, kus lahutuspõhjuseks toodi välja viljatust, süüdistati selles naist. Selline käsitus oli tavapärane mitmel pool ja juba varem: 19. ja 20. sajandi vahetusel seostati naiste reproduktiivhäireid näiteks nii abordijärgsete komplikatsioonide (Davis & Loughran, 2017, lk 204), intensiivse ajutöö (Kalling, 2018, lk 241) kui ka psühholoogiliste probleemidega (Epstein, 2003, lk 199).

Meeste viljatust mõtestati ennekõike suguhaiguste kontekstis: abikaasale edasi kantuna võisid suguhaigused põhjustada nurisünnitust või steriilsust (Davis & Loughran, 2017, lk 204). Uuritud kohtumaterjalidest

ilmnes, et meestele omistati ka naistest enam psüühikahäireid. Igal juhul käsitleti tervise teemasid lahutusjuhtumites soopõhiselt ning meestelt ja naistelt oodati erinevaid panuseid eestlaste kui terviku rahvusliku kvaliteedi parandamisse.

Silmatorkav oli füüsilise vägivalda osakaal lahutuspõhjuste hulgas. Süüdistuste põhjal esines vägivalda igas viiendas lahutatud abielus ning võib eeldada, et päriselt oli selle osakaal veelgi suurem, näiteks ei olnud kohtus nõutud kokkuleppimatuse ja lahuselu põhjendamise, mistõttu võis vägivald jääda varjatuks üldiste terminite taha. Samuti ei pruukinud paljud konfliktid abielud kunagi lahutuseni jõuda, näiteks leiti Riigi Statistika Keskbüroo 1925. aasta rahvastikustatistika väljaandes, et „sisemist kriisi kannatavate“ ja „halbade vahekordade juures“ olevate abielude lahutamist takistab näiteks laste olemasolu (Sündivus, surevus, 1925, lk 54). Pere- ja lähisuhtevägivald on olnud privaatsfääri peidetud nähtus: ohver, kel oleks põhjust ja soovi suhtest lahkuda, on enamasti vägivaldsest sõltuv, tema kontrolli all ja madalamal võimupositsioonil, mis teeb olukorra avalikustamise ja suhte lõpetamise keeruliseks. Lahutusprotsessidest ilmneb samuti, et füüsilises vägivaldas süüdistati enam mehi, kel oli rohkem võimalusi saavutada abielus võimupositsioon. Iseloomulik oli ka vägivaldsete abielude pigem pikk kestus: kui uuritava perioodil lahutati riigis tervikuna enim abielusid, mis olid kestnud alla kümne aasta (Tammik, 2014, lk 44–46), siis vägivaldsed abielud kestsid arhiivimaterjalide andmetel keskmisest kauem ja olid enamasti vägivaldse iseloomuga algusest peale, mis viitab vägivaldsele kui süstemaatilisele probleemile.

Lisaks eelkirjeldatud põhjustele, miks oli vägivaldsest abielust keeruline lahkuda, mängis selles tõenäoliselt oma osa tugevalt kinnistunud arusaam abielust kui eluaegsest ühendusest. Kuigi perioodi 1923–1940 iseloomustasid abielulahutuste sagenemine ja normaliseerumine, jäi nende hulk ühiskonnas tervikuna siiski väikeseks. Näiteks elas 1934. aasta rahvaloenduse andmetel Eestis 3000 lahutatud meest ehk 0,7% täisealistest meestest ja 4600 naist ehk 1% täisealistest naistest (Tiit, 2018, lk 62). Statistikaameti andmebaasile RV047 („Abielud ja lahutused“) tuginedes

saab öelda, et aastatel 1922–1936 sõlmitud abieludest lahutati keskmiselt iga kaheteistkümnes: keskmiselt sõlmiti aastas 8667 ja lahutati 694 abielu (Statistikaamet, *s. a.*). Demograaf Heldur Palli (1998, lk 32) on hinnanud, et esimesel iseseisvusperioodil lahutati iga kümnes abielu. Võrdluseks võib tuua, et ajavahemikul 2000–2023 on Statistikaameti (*s. a.*) andmetel lahutatud pea iga teine abielu. Sellest nähtub, et sajandi jooksul on laienenud nii võimalused kui ka valmisolek mitterahuldavast abielust lahkuda.

Uuritud juhtumite hulgas oli seksuaalne vägivald suunatud eranditult naiste vastu: seda esines kokku viies toimikus, sealhulgas kahe juhtumi puhul oli vägivaldne akt toime pandud oma naise suhtes. Et abielu põhieesmärk oli 20. sajandi alguses jätkuvalt järeltulijate saamine, oli seksuaalelu selle eelduseks, ning kuigi Euroopa kultuuriruumis muutus aina olulisemaks mõtteviis, mille kohaselt pidi seksuaalelu olema mõlemale partnerile, sealhulgas naisele, rahuldust pakkuv ja meeldiv (Clark, 2019, lk 211), oli teemast rääkimine jätkuvalt tabu. Endistviisi oli levinud arusaam, et naine ei või abielus olles vahekorra keelduda, ja naist nähti seksuaalvahekorras passiivse osapoolena, kelle nõusolek ei olnud määrav (Cocks & Houlbrook, 2006, lk 91–100). Abielusiseses intiimelus tuli seega ette tõsiselt ebameeldivaid ja vägivaldse loomuga tegusid, millest suurt osa võidi pidada abieluga kaasnevaks paratamatuseks.

Praktika näitas siiski, et ka abielusisesel seksuaalelul olid piirid, mille ületamist saab mõtestada vägivallana. Näiteks kirjeldati kahes süüdistuses (RA, ERA.2121.1.1125; RA, ERA.2121.1.1201) ühe lahutus põhjusena „mehe toorust intiimelus“, mille all peeti silmas mehe liigseid seksuaalseid soovide ning naise suutmatust neile vastu tulla. Nõnda toodi kirjeldatud juhtumites mehe süüdistuseks välja, et „kostja ei anna naisele rahu ühelgi öösel ja tülitab teda mitu korda, ronides talle korduvalt peale ning naine on väike ja ei suuda sellele vastu panna“ (RA, ERA.2121.1.1125, 1937, 1). Siinkohal on olulisteks märksõnadeks just naise võimetused hakata vastu, mis juba iseenesest viitab tahtmatule seksuaalaktile, ning liiga sage vahekorrale sundimine. Kuigi regulaarne abielusisene seksuaalelu oli soovitud ja lahutamine oli aktsepteeritud ühe abikaasa seksuaalse soovimatuse ja/või

võimetuse tõttu, ei peetud seksuaaleluga liialdamist heaks tooniks, vaid seda käsitati naisest lähtuvalt negatiivsena. Seejuures hakati eugeenikaalases diskussioonis eristama seksuaalsust ja reproduktiivsust: naise seksuaalne vabanemine ja liigne eneseteadvus pidavat kaasa tooma naisemantsipatsiooni, ideaalsena nähti aga naist, „kellele suguline akt ei paku erilist lõbu ja kes nõustuvad sellega ainult tungist saada järeltulevat sugu ja teha rõõmu armsale inimesele“ (Kalling, 2006, lk 15). Seega defineeriti naise seksuaalsust emaduse või mehe vajaduste kaudu, mida abielus olles naine pidi täitma ning millest lähtusid seksuaalse vägivalda juhtumid.

Ühe lahutuse lugu

Mõistmaks detailsemalt, milline võis olla naise võimalik positsioon ja roll lahutusprotsessis, on tarvilik vaadata üht juhtumit lähemalt. Juhtumi keskmes on abielupaar, kus naine algatas abielulahutuse kaks korda (1924. ja 1928. aastal), mis oli küllaltki ebatavaline. Lahutajate ja tunnistajate täisnimede asemel on alljärgnevas analüüsis kasutatud initsiaale.

1923. aasta aprillikuus abiellusid Kanepi koguduses (RA, EAA.1267.1.312, 1923, l 53-54) L. I. (naine, abielludes 33-aastane) ja K. I. (mees, abielludes 37-aastane). Abielu sooviti naise algatusel esimest korda lahutada juba vähem kui aasta hiljem: lahutuspalve on sisse antud 1924. aasta veebruaris (RA, ERA.2121.1.1196, 1924, l 1). Esmasest avaldusest selgub L. I. lahutussoovi põhjus, nimelt olnud abikaasa sama aasta 4. jaanuaril kasutanud naise vastu vägivalda, olles teda sõimanud, peksnud ning ähvardanud, mida tunnistasid pealtnägijad E. R. ja S. K., ning need asjaolud olnud nõudja arvates piisavad, et võimaldada lahutust abieluseaduse § 28 alusel¹¹. L. I. kaebusele järgnenud abikaasa vastuses lükkas K. I. süüdistused tagasi ning palus jätta abielu lahutamata. Nõnda nähtub juba lahutajate esialgsetest palvetest omavaheliste suhete probleemsus: arvestades, et osapooled olid abielus olnud võrdlemisi

¹¹ Muu hulgas sätestas 1922. aasta abieluseaduse § 28, et „abikaas võib nõuda lahutamist, kui teine abikaas 1) kavatses temalt elu võtta ehk tema tervist rikkuda; 2) käib temaga julmilt ümber“.

lühikest aega, kuid juba ilmnis ühe abikaasa võimalik vägivaldne käitumine, oli suhe tõenäoliselt olnud konfliktne algusest peale.

Osapooled kogunesid kohtusse asja arutama sama aasta 5. mail (RA, ERA.2121.1.1196, 1924, l 19). Istungi keskmes olid osapoolte ning kohtusse kutsutud tunnistajate E. R. (naine, 21-aastane) ja S. K. (naine, 17-aastane) selgitused L. I. esitatud vägivallasüüdistuse kohta. K. I. tunnistas, et oli tõepoolest oma naist 4. jaanuaril löönud, kuid vaid selleks, et teda korrale kutsuda ja takistada kodust lahkumast: nimelt oli mehe sõnul plaaninud abikaasa minna Tartusse aborti tegema, nagu ka „ühel varasemal korral, kui Tartu läinud raskejalgsena ja kaotanudki lapse idu ära“. Naise sõnutsi polnud ta aga „meelega lapse idu ära kaotanud, kuid see sündinud läbi löömise“. Tunnistajad, kes olid mõlemad L. I. juures õmblusõpilased, ei osanud öelda, kas naisel oli olnud plaan teha aborti või mitte, seevastu kinnitasid nad ta soovi sõita kõnealusel päeval Tartusse, kaasas päts leiba, ning olles jätnud mehe küsimusele leiva kohta vastamata, löönud K. I. teda niimoodi, et naine maha kukkunud. Seejuures olevat mees ähvardanud, et „kui naine veel niiviisi teeb, siis annab ta naisele nõnda, et ta maha jääb“, ning kasutanud sõimusõnu, nagu „lits“. Et osapooled soovisid kohtusse kutsuda lisatunnistajaid, jäeti sel korral juhtumi arutamine pooleli.

Eespool kirjeldatud selgitused pakuvad muu hulgas sissevaadet abordiküsimusse kui uuritaval perioodil problemaatilisse teemasse. Nimelt oli abort sõdadevahelises Eestis kriminaliseeritud ja karistatav (Einasto, 2005, lk 56), ning et Balti eraseaduse järgi oli mees oma naise eest juriidiliselt vastutav, tähendanuks naise seaduserikkumine probleeme mehelegi. Kõnealusel perioodil ei olnud sugugi vähem oluline üleüldine arusaam, et abielu (ja eelkõige naise) peamine eesmärk on järeltulijate saamine, millest lähtus osaliselt abordikeeldki ning mida väljendas analüüsitavas juhtumis korduvalt ka meespool, nentides näiteks teistkordse, 1928. aasta lahutusprotsessi selgituskirjas, et tema on „alati tahtnud, et naine peaks emaks saama, nagu see ka abielu siht on“ (RA, ERA.2121.1.1197, 1928, l 3). Laste mittesoovimine või -saamine kujutas normist kõrvale kaldumist: lisaks abordi kriminaliseeritusele ei olnud

õiguslikult hea toon seada lapse eostamisele takistusi, ka abieluseaduse § 25 võimaldas abielu lahutada juhul, „kui teine abikaas tahtlikult, vastu nõudja tahtmist, takistab sigitamist“. Kuigi abielus olles võisid n-ö sigitamist takistada nii mehed kui ka naised, aetas see eriti haavatavasse positsiooni just naispoole: sisuliselt oli ilma mehe nõusolekuta keelatud igasugune pereplaneerimine, mis võis praktikas tähendada õigusetust keelduda soovimatust vahekorrast. Igal juhul võisid eriarvamused järeltulijate teemal saada paaride hulgas konfliktide ja vääritimõistmiste allikaks, nagu siinses juhtumis.

Uuesti võeti lahutusküsimus kohtus arutlusele sama aasta 31. oktoobril (RA, ERA.2121.1.1196, 1924, l 59). Peale osapoolte olid kohtusse tunnistajatena kutsutud ämmaemand M. G. (naine, 55-aastane), O. T. (naine, 18-aastane), R. M. (naine, 44-aastane) ja A. T. (naine, 18-aastane), kellest ämmaemanda M. G. oli tunnistajana kohtusse kutsunud mees K. I., ülejäänud naine L. I. Mõlemad osapooled olid jäänud oma esialgse nõudmise juurde. Nõudja advokaat palus abielu lahutamist argumendiga, et mees oli naisega julmalt ümber käinud, mille tagajärjel oli tekkinud naisel abort. Kostja advokaat ei olnud süüdistusega nõus, kuid nentis, et osapoolte vahel oli tülisid, mis olevat tekkinud sellest, et „naine polevat tahtnud raskejalgseks jääda, mees aga last tahtnud kui varandusega isik ja juba vanem inimene“.

Ämmaemanda M. G. tunnistusest ilmnes, et L. I. olevat tema juures käinud 1923. aasta novembris, kus tal tuvastati teise kuu alguses olev rasedus, kuid pöördumise sisuks polevat olnud mitte soov aborti teha, vaid vahekorraaegsed valud, mida ämmaemand põhjendas viltuse emakaga. Tartusse sõitmise eesmärk olevat ämmaemanda sõnul olnud soov tegeleda teiste terviseprobleemide lahendamisega, nagu varasemad ebaregulaarsed menstruatsioonid. K. I. olevat M. G-le 1924. aasta märtsis aga tunnistanud, et oli oma abikaasat peksnud kahel korral: esiteks seetõttu, et ta „meest enese juurde magama ei olnud lubanud“ ja teisel korral jaanuaris kodust lahkumise keelamiseks. Paari omavahelisi halbu suhteid kinnitasid ka tunnistajad O. T. ja A. T., kes olid L. I. õpilastena nende juures elanud. O. T. oli näinud, kuidas mees viskas augustis toast välja naise voodi, rebis

naise riideid ja kägistas teda nii, et järgmisel päeval oli naise kael sinine. A. T. kirjeldas oma tunnistuses pidevaid tülisid, kusjuures riidude algatajaks olnud mees. R. M-i tunnistus oli aga eriilmelisem: naine väitis, et L. I. oli talle pärast 1924. aasta jõule kurtnud, et ei saa oma mehega läbi ning käis lahtussooviga advokaadi vastuvõtul, kes öelnud, et „kui mees lööb naist, siis see olla hea põhjus“, mis viitab justkui sellele, et L. I. on vägivallasüüdistuse fabritseerinud.

Osapoolte ja tunnistajate ärakuulamise järel langetas kohus otsuse jätta L. I. lahutuspalve rahuldamata ehk abielu lahutamata ning mõista menetluskulud välja palve esitanud naispoolelt. Otsuse tegemisel sai määravaks 4. jaanuaril toimepandud vägivallateo motiiv: § 28, mille alusel soovis L. I. lahutada, sätestas, et abielu saab lahutada, kui üks abikaasa soovib võtta teise elu või rikkuda tema tervist, kuid kuna tunnistajate ütluste abil tõendati, et naist löödi keelamise ja distsiplineerimise otstarbel, mitte eesmärgiga tappa või vigastada, oli vägivaldne käitumine kohtu hinnangul õigustatud. Samuti ei saanud kohtu hinnangul tõendatud ükski teine abieluseaduse § 28 klausel, mille alusel lahutust nõuda, nagu näiteks julm ümberkäimine, au riivamine või katse vabadust võtta, lisaks jäi tõendamata, et „abort oleks naisele tekkinud mehe löömise tagajärjel ega üldse kunstiliselt tekkinud olnud“, mistõttu puudus põhjus ka edasise sellealase süüdistuse esitamiseks.

Viimasel kohtuistungil esitatud süüdistused, tunnistused ja otsus ilmestavad ning tõstatavad mitmeid soopõhiseid probleeme ja küsimusi. Esiteks on märgatav süstemaatiline ja seadusest tulenev vägivallaküsimuse pisendamine: kuigi tunnistaja R. M-i sõnul olevat advokaadi hinnangul „vägivald lahutuse saamiseks hea põhjus“, näitas praktika, et alati ei piisanud tõendatud vägivallategudestki, vaid oluline oli vägivallateo põhjendus ning vastavus abieluseaduses esitatud motiividele. Et seadus ei täpsustanud, mida peeti silmas näiteks „julma ümberkäimise“ või „vabaduse võtmise katse“ all, tähendas see praktikas tõlgendusvabaduse andmist kohtunikule ehk ruumi tekitamist võimalikule subjektiivsusele. Nõnda ei võetud arvesse näiteks tunnistaja O. T. ütlust, veelgi tähelepanuväärsem on aga kohtu (ükskõikne) suhtumine mehe enda

väidetavatesse ülestunnistustesse. Mehe õigustused füüsilise vägivalla kasutamisele – naise keeldumine vahekorrast ja vajadus naist distsiplineerida – illustreerivad ning kinnitavad Balti eraseadusest lähtuvat naise positsiooni abielus väga selgelt: naisel kui mehe eestkostevalusel ei olnud erimeelsuste ilmnemisel sisulist sõna- ega otsustusõigust ning lootma tuli jääda abikaasa mõistlikkusele ja vastutulelikkusele, mis polnud aga alati tagatud.

Lisaks vägivallaküsimusele võib märgata naise soovide ja vajaduste pisendamist ning asetamist nii mehe kui ka laiematest ühiskondlikest ootustest allapoole. Lahutustoimikus kirjeldatu võimaldab saada põgusa sissevaate L. I. kui naise elusse ja isikusse, kuid tõstatab rohkem küsimusi, kui neile vastata suudab. Esmajärgus on oluline pöörata tähelepanu L. I. abiellumisele – 33 –, mis oli tollase Eesti keskmist arvestades küllaltki hiline: enamasti abiellusid naised (esimest korda) 20–24 eluaasta vahemikus (Tiit, 2018, lk 62). Iseseisvusaegset Eestit iseloomustas jätkuvalt traditsiooniline abiellumuskäitumine, mis tähendas, et suurem osa inimesi ühel hetkel abiellusid. Mitte kunagi ei abiellunud umbes 6% naistest ja 8% meestest (Palli, 1998, lk 38). Nii on tõenäoline, et 30. eluaastatesse jõudnud vallalist naist survestasid abielluma laiemad ühiskondlikud ootused ja tavad, mitte ilmtingimata lähtumine isiklikust soovist. Selle kohta, kas ja mida L. I. ise soovis, tegi küllatki marginaliseeriva tähelepaneku K. I. advokaat 31. oktoobri kohtuistungil, öeldes, et naine tahtnud pereelu elamise asemel „õmblusõpilastega vabalt ringi joosta“, mis vastandas mehe ning ühiskondlikele ootustele vastava korraliku eluviisi justkui kerglasele ja tühisele käitumisele, mis seisnes naise suhtluses oma õpilastega. Kohtuniku sõnavõttust võis peegelduda ka laiem suhtumine töötavasse naisesse: kuigi kõnealusel perioodil oli töötav naine saamas üha tavapärasemaks nähtuseks, eeldati abielunaiselt siiski esmajärgus pühendumist pereelule ja kodule ning kutsealase tegevuse prioriteetsemaks seadmine võis leida hukkamõistu. Töö õmbleja ja õmblusõpetajana näis L. I-le aga oluline.

1890. aastal Järvamaal (RA, EAA.1236.1.180, 1890) sündinud naine L. I. oli 20. eluaastates töötanud Peterburi kubermangus, millele viitab tema väljasõiduloa taotlus 1919. aastast: nimelt soovis ta sõita

Jamburgi (tänapäeva Kingisseppa), et sealt ära tuua oma riided ja õmblusmasin, mis jäid maha tema tagasitulekul Venemaalt Eestisse 1918. aasta mais (RA, ERA.957.16.867, 1919, l 95–99). Nõnda avaneb pilt iseseisvast noorest naisest, kes eelistas tavapäraseimas pereloomiseas abiellumisele hoopiski tööelu kodust kaugel võõras keskkonnas ning oli ilmselt kohanenud liikuvama ja linlikuma eluviisiga, kui seda pakkus abielu ja kolimine Võrumaa tallu.

L. I. jaoks harjumuspärased tegevused, nagu linna sõitmine või lävimine õpilastega, tingisid abikaasa pahameele, kes, olles oma advokaadi sõnul „varandusega isik ja juba vanem inimene“, tundis vähemalt kohtutoimikute kohaselt samuti teatavat survet pereelu alustamiseks, vastates vanuselistele ja ainelistele kriteeriumitele, mida üldsus meestele seadis. Kuigi mehed abiellusid naistest keskmiselt hiljem, 25–29-aastaselt ja kõige rohkem abielumehi oli vanusevahemikus 40–59 (Tiit, 2018, lk 62), oodati meestelt jätkuvalt pere majandusliku heaolu eest vastutamist, mis ei pruukinud olla meestele noores eas võimalik. Nii K. I. vanuse kui ka majandusliku seisukorra rõhutamine pidi seega mõjuma tugeva argumendina ning näitama, et tegu on stabiilse ja usaldusväärse mehega, kes suudab naisele (ja lastele) pakkuda sobivat elatustaset ja tingimusi. See aga ei hoidnud ära pooltevahelisi lahkkelisid, kui naise ja mehe ootused elukorraldusele, sealhulgas küsimusele, kas olla abielus või mitte, erinesid. Sellegipoolest jäi probleemne abielu 1924. aastal lahutamata.

L. I. pöördus lahutussooviga uuesti kohtusse 1928. aastal. 10. septembril algatatud nõudes selgitab L. I., et vaatamata kõigile abielunaise kohustuste täitmisele ei olnud abikaasa temaga rahul, algatas alatasa arusaamatusi ja perekonnatülisid ning ajas ta lõpuks 22. augustil 1924. aastal enda majast minema (RA, ERA.2121.1.1197, 1928, l 1). Et pöördumise hetkeks oli järjepidevalt lahus elatud üle kahe aasta, soovis L. I. sel korral lahutust abieluseaduse § 23 alusel, mis sätestaski lahutusõiguse kokkuleppimatus ja vähemalt kaheaastase lahuse korral. Sellele vastas K. I. omapoolse selgitusega alljärgneval kujul.

Naine soovib juba teist korda meie abielu lahutamist. Esimest korda 1924. aastal põhjustel, et mina olla teda sõimanud, peksnud ja tappa ähvardanud,

mille lükkas kohtupalat tagasi. Nüüd soovib lahutada kaheaastase lahusele põhjusel, kuid ei jäta mind süüdistamast, et mina ei olla temaga rahul olnud ja olla perekonna tülide algataja ning teda ära ajanud, kuna aga tema olla kõik abielunaisekohused täitnud. See seletus on täiesti aluseta – kui meie abielus mõned pahandused on olnud, siis need ei ole tekkinud sellest, et mina oma naisega halvasti ümber käinud oleks ehk teda mitte sallinud, vaid sellest, et mina tahtsin, et naine peaks emaks saama, nagu see ka abielu siht on. Naine ei soovinud lapsi ja seisis igatpidi selle vastu ja astus igasuguseid sammusid, et mitte lapsi saada, mille tõttu ka arusaamatused ja pahandused tekkisid. Kui naine siiski raskejalgseks jäi, varjas ta seda ja tema sagedased kodust ära käimised olid ainult võimalust otsida idu hävitada. Minul ei olnud põhjust naisega halvasti ümber käia, sest mina olen püüdnud ja tahtsin teda igatpidi enda külge köita. Ka praegu ei põlgaks mina oma abielunaist ära, kui naine tahaks minuga korralikku abielu elama hakata ja minu juurde elama asuda. Siis võib ta seda alati teha, ka on see minu alaline soov olnud. Nähtavasti ei soovinud naine aga algusest peale minuga elada ja ka mitte nüüd, sest arvatavasti on tal keegi teine, kellega tema meie abielu lahutamise puhul uut elu algab. Sellest kõigest on näha, et naine pole mitte oma abielunaise kohuseid täitnud. Aluseta on ka naise teine seletus, et mina olen teda oma juurest ära ajanud ja isegi tema oma majast ära saatnud. Naine läks ise ära ja jättis mind maha. /---/ Kui aga minu naine minu soovi peale minu juurde elama ei tule, siis ei soovi ma teda ka vägisi sundida ja palun ka sarnasel korral abielu lahutamist ja naise süüdlaseks pooleks tunnistamist. (RA, ERA.2121.1.1197, 1928, l 3)

Et sel korral jõudsid osapooled lahutuses põhimõtteliselt üksmeelele ning täidetud oli ka seadusest tulenev kaheaastase lahusele nõue, lahutati L. I. ja K. I. abielu 14. detsembril 1928. aastal, sealjuures kohtukulud mõisteti mõlemal korral lahutuse algatanud L. I. kanda.

K. I. 26. oktoobri üksikasjalik selgitus pakub veel kord põhjalikku sissevaadet mõlema osapoolde argumentidesse, mida püüti lahutusprotsessi käigus oma eesmärkide saavutamiseks kasutada. Läbiv on mehe ja naise vastandumine põhimõttelistes küsimustes ning mehe hinnanguline suhtumine. Selgitus püüab jätta muljet mehe käitumisest kui õigest ning naise käitumisest kui valest, seejuures ilmneb K. I. põhjendustest, kuidas L. I-ga abielus olemine ja koos elamine on olnud tema alaline soov, mis vastab laiemale ühiskondlikule ja juriidilisele arusaamale abielu toimimisest. Naise käitumine leiab seevastu hukkamõistu: kuigi 1924. aasta kohtumenetluses

said „tülid ja arusaamatused“ tõendatud muu hulgas mehe vägivaldse käitumisena, oli mehe sõnul selles süüdi naine oma soovimatusega lapsi saada ning tervikuna abielunaise kohustuste mittetäitmisega. Lisaks defineerib mees naise käitumist kui mittekorralikku ja seega hukkamõistu väärivat, vastandades naise soovidele ja teguviisile „korraliku abielu elamise“ võimaluse, mida ta jätkuvalt oma sõnavõtus võimaliku variandina käsitleb. Oma seisukoha kaalukamaks muutmiseks esitab mees juba varasemast protsessist läbi käinud (tõendamata) abordisüüdistuse, samuti kahtluse, et naine soovib kellegi teisega uut elu alustada, millest lähtuvat ka naise soov abielu lahutada. Et puuduvad andmed, nagu oleks L. I. pärast lahutust veel kord abiellunud, ning et riikliku statistika põhjal jäid naised pärast lahutust meestest suurema tõenäosusega vallaliseks (Tiit, 2018, lk 62), saab ühe võimaliku põhjusena välja tuua mitte uue partneri olemasolu, vaid lihtsalt L. I. soovimatuse paarisuhtes olla, mis ometigi ei tundunud K. I-le tõsiseltvõetava variandina.

Vaatlusalune juhtum kõneleb mitmekülgset mõnest võimalikust, ent kindlasti mitte kõigist erimeelsustest, mis võisid konfliktises abielus olijatel ette tulla, samuti sellest, kas ja mil määral sõltusid erimeelsused ja nende lahendusviisid osapoole soost. Juhtumi analüüsimisel ilmses, et osapoolte konflikti olemus oli soopõhine ning seisnes eelkõige vastandumises tollastele abielulistele soonormidele, mis omakorda tingis partneri mõistmatuse või hukkamõistu. L. I. elukäigust nähtus, et tegu oli naisega, kelle prioriteet oli olnud kutsetegevus ning kel oli raske sobituda abielunaiselt nõutud ema- ja koduhoidjarolli. Tema abikaasa K. I. oli seevastu orienteeritud normidega kooskõlas olevale pereelule, rõhutades iseenda rollisobivust näiteks vanuse ja varandusliku seisukorra kaudu, ning eeldas seda ka oma partnerilt. Sarnased erimeelsused, mis võivad väljenduda näiteks küsimuses, kas üldse ja millal saada kooselus või abielus lapsi, on jätkuvalt aktuaalsed 21. sajandi oludes, kuid tähelepanuväärne on, kui võrd järgalt ja hinnanguliselt suhtuti nendesse sadakond aastat tagasi. Samuti jääb õhku küsimus, miks siin juhtumis vaadeldud isikud üldse omavahel abiellusid, kui nägemused ühisest elust niivõrd palju erinesid. Üheks teguriks võib pidada mõlemale sugupoolele mõjunud

ühiskondlikku survet, kuid sellele ei saa täielikku vastutust asetada. Paraku ei võimalda arhiiviallikad analüüsida abiellumisele eelnenud emotsionaalseid, kommunikatiivseid ega muid asjaolusid.

Kokkuvõte

Minu eesmärk oli soo perspektiivist analüüsida, kuidas kasutati erinevaid seaduses sätestatud põhjendusi Viljandi-Pärnu rahukohtu lahutusjuhtumites ajavahemikul 1923–1940. Artikli esimeses osas analüüsisin 340 rahukohtu lahutusjuhtumit, tuginedes 1923. aastal jõustunud abieluseaduses nimetatud võimalikele lahutuspõhjustele. Artikli teises osas keskendusin juhtumiuuringu meetodil konkreetsele lahutusjuhtumile, kus üks naine soovis oma abikaasast lahutada kahel korral, 1924. ja 1928. aastal.

Nii kohtujuhtumite üldisest analüüsist kui ka juhtumiuuringust selgus, et põhiseaduse näitel esmapilgul sooliselt võrdsest õigusruumist ja abieluseaduse uuenduslikkusest hoolimata esines kohtupraktikas siiski soolist kallutatust. Selgelt väljendus see näiteks osapoolte lahutussoovi põhjendustes: abikaasat süüdistati tihti sellistes puudujääkides, mis läksid oodatud soorolliga vastuollu. Nii süüdistati naisi enam abielurikkumises ja terviseprobleemides, mis mõlemad vähendasid naise võimalust tuua ilmale ja kasvatada ühisest abielust pärit lapsi. Mehi aga süüdistati alkoholismis, majanduslike probleemide põhjustamises, hülgamises või füüsilises vägivaldas, mis läksid vastuollu mehele seatud ootustega olla pere ülalpidaja ning stabiilsuse eest vastutaja. Tavapärane oli ka, et naise puhul piisas tihti ühest üleastumisest, näiteks abielurikkumise kahtlustusest, et mees lahutusavalduse esitaks, kuid naised tõid meeste puhul välja mitmeid probleeme korraga, mis viitab, et naiste rolliomasest käitumisest kõrvale kaldumisse suhtuti suurema hukkamõistuga, samas kui mehe keeva käitumist kannatati välja kauem.

Juhtumiuuringust ilmsid soorollidest lähtuvad ootused veelgi selgemalt. Lahutada soovinud naine süüdistas meest vägivaldas ja julmas kohtlemises, mida kohtusüsteemis aga pisendati: tunnistusest vaadati üle ja teatavat tüüpi naisevastast vägivalda õigustas isegi kohtunik. Seevastu

mehe vastuste keskmes oli seisukoht, et naine oli vältinud abielukohustusi, seadnud takistusi rasestumisele ning käitunud tervikuna abielunaisele ebasobival viisil. Lõpuks lahutati kõnealune abielu lahuselu ja kokkuleppimatuse klauslitele tuginedes, mis viitab, et isegi probleemide ja tõendite olemasolul ei pruukinud neist lahutamiseks piisata. Need näited süüdistuste kohta illustreerivad taas konflikte inimese isiklike soovide ja talle asetatud sotsiaalsete ootuste vahel, näiteks ei pruukinud naise soov end ametialaselt teostada ning tulu teenida, mis oli kõnealuses juhtumises aktuaalne, kokku sobida kodusfääris toimetava ema rolliga, mida ootas naiselt tema abikaasa.

Siit ilmneb ka sõdadevahelises Eestis laiemalt naistele seatud ootuste vastuolulisus: ühest küljest iseloomustas aega naiste agentsuse suurenemine muu hulgas tööhõive ja hariduse vallas, privaatsfääris jäid kehtima aga varasemad patriarhaalsed soorollid ja -normid. Üks selline norm oli kahtlemata ka abiellumine: isegi juhul, kui inimene ise seda lõpuni ei soovinud, nagu oli tõenäoline uuritud üksikjuhtumises, oli abielus olemine nii tavapärase, et ühiskondlik surve võis varjutada inimese enda huvid. Kuna võimalused uurida sadakond aastat tagasi elanud inimeste isiklike motiive, soove, mõtteid ja unistusi on allikate vähesuse tõttu piiratud, tõstatab käesolev artikkel kahtlemata enam küsimusi, kui neile vastata saab.

Kasutatud kirjandus

- 1922 a. üldravalugemise andmed. *Vihk III, Rahva tööala ja ühiskondline kihilus*. (1925). Riigi Statistika Keskbüroo.
- Abielu seadus. (1922). *Riigi Teataja*, 138.
- „Abielu seadus“. (1922). *Kaja*, 120, 3.
- Andresen, A. (2004). *Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele* [doktoriväitekeri, Tartu Ülikool]. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Burgess, E. W. (1971). *The family: From traditional to companionship*. Van Nosrand Reinhold.
- Clark, A. (2019). *Desire: A history of European sexuality* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351139168>
- Cocks, H. G., & Houlbrook, M. (Eds.) (2006). *Palgrave Advances in the modern history of sexuality*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230501805>
- Coontz, S. (2005). *Marriage, a history: From obedience to intimacy or how love conquered marriage*. Viking.
- Davis, G., & Loughran, T. (Eds.) (2017). *The Palgrave handbook of infertility in history: Approaches, contexts and perspectives*. Springer Nature. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-52080-7>
- Donahue, C. (2008). *Law, marriage, and society in the later Middle Ages*. Cambridge University Press.
- Einasto, H. (2005). Saada või mitte saada emaks: abordipoliitika 20. sajandi Eestis. *Ariadne Lõng*, 6(1/2), 54–67.
- Epstein, R. H. (2003). Emotions, fertility, and the 1940s woman. *Journal of Public Health Policy*, 24(2), 195–211. <https://doi.org/10.2307/3343513>
- Erdmann, E. (1925). Abielu-seaduse § 23. *Õigus*, 5, 133–136.
- Gabrel, R. G. V. (1926). Õigusteadlaste päev. Ülevaade tsiviilseadustiku kokkuseadmistööst. *Õigus*, 3, 66–69.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Polity Press.
- Gillis, J. R. (1985). *For better, for worse: British marriages, 1600 to the present*. Oxford University Press.
- Goody, J. (1983). *The development of the family and marriage in Europe*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607752>
- Gordon, E., & Nair, G. (2003). *Public lives: Women, family, and society in Victorian Britain*. Yale University Press.

- Grünthal, T. (1932). Märkmeid Eesti perekonnaseaduse eelnõu kohta. Abikaasade isiklikud ja varanduslikud vahekorrad. *Õigus*, 4, 145–168.
- Hellat, A. (1938). Abielu lahutus kokkuleppimatus eelõttu. *Õigus*, 2, 80–84.
- Jansen, H. (1927). Miks on meil vaja uut perekonna seadust? *Naiste Häääl*, 2, 30–32.
- Joost, M. (2019). *Perevägivald lahuselu ja abielulahutuse alusena Riigikohtu tsiviilosakonna praktikas 1920–1930* [magistritöö, Tartu Ülikool].
<http://hdl.handle.net/10062/64610>
- Jänes-Kapp, K., Katus, K., Puur, A., & Pöldma, A. (2005). *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest*. Koolibri.
- Kalling, K. (2006). Naiste emantsipatsioon on üks rassi surma peapõhjustest... Naisküsimuse biologiseeritud käsitlemise näiteid Eestist. L. Leppik (toim.), *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 35 (lk 7–22). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kalling, K. (2015). „Kultuurrahvaste mentaliteet peab saama enam kollektivistlikumaks“ (Dr Juhan Vilmsi sõnad ja teod). L. Leppik (toim.), *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 43 (lk 84–112). Tartu Ülikooli Kirjastus.
<https://doi.org/10.1515/tyak.v0i43.12433>
- Kalling, K. (2018). *Eesti meditsiini 100 aastat*. Post Factum.
- Kalling, K. (2020). Eestlase kvaliteet sõjaeelses vabariigis. *Vikerkaar*, 9, 84–94.
- Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Grossmächtigste König und Herr, Herr Carl, der Eilffte, Der Schweden, Gothen und Wenden König, etc. Im Jahr 1686. hat verfassung und Im Jahr 1687. im Druck ausgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen verordnungen. Auff HöchstErmeldten Ihrer Königl. Majest. gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzt.* (1687). J. G. Wilcken.
- Kõrv, J. (toim.). (1989). *Baltimaa eraseadus*. Valgus.
- Laur, M. (2023). *Talurahva seksuaalkäitumine 18. sajandi Liivimaal*. Rahvusarhiiv.
- Le Bouteillec, N., Bersbo, Z., & Festy, P. (2011). Freedom to divorce or protection of marriage? The divorce laws in Denmark, Norway, and Sweden in the early twentieth century. *Journal of Family History*, 36(2), 191–209. <https://doi.org/10.1177/0363199011398433>
- Luts-Sootak, M. (2016). Balti Eraseaduse (1864/65) koht ja kohatus Euroopa kodifikatsioonide peres. M. Luts-Sootak et al. (toim.), *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2015* (lk 56–72). Õpetatud Eesti Selts.
- Luts-Sootak, M., & Siimets-Gross, H. (2019). *Eesti õiguse 100 aastat*. Post Factum.
- Lõo, J. (1922). Perekonnaseisu ja abielu seaduse eelnõud. *Õigus*, 2, 40–46.
- Maripuu, A.-L. (2023). Erootikast ja varasest moderntantsust Elmerice Partsi loomingu näitel. *Ariadne Lõng*, 1/2, 39–60.

- Mägi, M. (2022). *Abielulabutuste põhjused Viljandi-Pärnu Rahukogu labutustoimikutes 1923–1940* [magistritöö, Tartu Ülikool].
<http://hdl.handle.net/10062/83268>
- Ortiz-Ospina, E. & Roser, M. (2020, July). *Marriages and divorces*. Our World in Data. <https://ourworldindata.org/marriages-and-divorces>
- Ozment, S. (1983). *When fathers ruled: Family life in Reformation Europe*. Harvard University Press.
- Palli, H. (1998). *Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade*. Sisekaitseakadeemia.
- Perekonnaseisu seadus. (1925). *Riigi Teataja*, 191/192.
- Peters, C. (2003). *Patterns of piety: Women, gender and religion in late medieval and Reformation England*. Cambridge University Press.
- Phillips, R. (1988). *Putting asunder: A history of divorce in Western society*. Cambridge University Press.
- Põhiseadus. (1920). *Riigi Teataja*, 113/114.
- Sabean, D. W. (1990). *Property, production, and family in Neckarhausen, 1700-1870*. Cambridge University Press.
- Scott, J. W. (2008). Sugu: kasulik kategooria ajaloo analüüsiks. *Ariadne Lõng*, 1/2, 116–135.
- Shorter, E. (1975). *The making of the modern family*. Basic Books.
- Szołtysek, M. (2015). Households and family systems in early modern Europe. In H. Scott (Ed.), *The Oxford handbook of early modern European history, 1350–1750* (Vol. 1, pp. 313–341). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199597253.013.11>
- Statistikaamet. (s. a.). *RV047: abielud ja labutused*.
https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik__rahvastikunaitajad-ja-koosseis__demograafilised-pehinaitajad/RV047
- Stone, L. (1990). *The road to divorce: England 1530–1987*. Oxford University Press.
- Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvastikuliikumine 1921–1923*. (1925). Riigi Statistika Keskbüroo.
- Tammik, K. (2014). *Abielulabutused Eestis 1921–1936* [magistritöö, Tartu Ülikool]. <http://hdl.handle.net/10062/48589>
- Tiit, E.-M. (2018). *Eesti rahvastiku 100 aastat*. Post Factum.
- Van den Brandt, N. (2019). Secularity, gender, and emancipation: Thinking through feminist activism and feminist approaches to the secular. *Religion*, 49(4), 691–716. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2019.1642261>
- Vikström, L., Van Poppel, F., & Van de Putte, B. (2011). New light on the divorce transition. *Journal of Family History*, 36(2), 107–117.
<https://doi.org/10.1177/0363199010395863>

Wiesner-Hanks, M. E. (1999). *Christianity and sexuality in the early modern world: Regulating desire, reforming practice*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203979419>

Arhiiviallikad

RA, EAA.1236, EELK Koeru kogudus
RA, EAA.1267, EELK Kanepi kogudus
RA, ERA.957, Välisministeerium
RA, ERA.2121, Viljandi Ringkonnakohus
RA, ERA.1356, Riigikohus

Marilyn Mägi on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant ning Eesti Kirjandusmuuseumi nooremteadur. Tema peamine uurimisteema on peresuhted Eesti elulugudes, seejuures keskendub ta eelkõige 20. sajandi perekonnanarratiividele ning lähedastevahelistele konfliktidele. Erilist tähelepanu pöörab Marilyn naiste elulugudele ja kogemustele.

Marilyn Mägi is a doctoral student at the University of Tartu's Institute of History and Archaeology and a junior researcher at the Estonian Literary Museum. Her primary research focuses on family relationships in Estonian life stories, with a particular emphasis on 20th-century family narratives and conflicts between close relatives. She pays special attention to women's life stories and experiences.

Abstract

Women's position in divorce law and practice in 1920s–1930s Estonia

The society of 1920s–1930s Estonia was characterized by both liberalizing changes in women's rights and roles and the persistent entrenchment of traditional gender norms. In this article, I explore how these contradictory developments were reflected in divorce law and its practical application. Drawing on my 2022 master's thesis, "Causes of divorce in divorce files of Viljandi-Pärnu Peace Council in years 1923-1940," defended at the University of Tartu, I analyse the impact of the new marriage law enacted in 1922 by Republic of Estonia. While this law aimed to establish a more gender-equal family law framework, it ultimately failed to completely eliminate the unequal treatment of women and men in the legal system.

My analysis of divorce cases from the Viljandi-Pärnu District Court reveals that women were more frequently accused of adultery and health-related short-comings, whereas men were primarily charged with financial irresponsibility, alcoholism, and violent behaviour. This disparity highlights differing expectations for the roles of men and women within marriage. Furthermore, I examine how court practices could sometimes justify violence against women and marginalize female autonomy. Through a detailed case study, I analyse the influence of gendered expectations on divorce proceedings: women were expected to maintain fidelity and fulfil maternal roles, while men were judged by their ability to provide financial stability for the family. I conclude that, despite the legislative effort to formalize gender equality, patriarchal norms continued to exert a significant influence, and even as the legal framework became more liberal, divorce processes remained shaped by gendered and social norms.

Keywords: divorce, gender norms, family law, 1920s-1930s, court practice

Kuidas uurida mehi ja maskuliinsusi? Ülevaade kesksetest teoreetilistest lähenemisviisidest ja debattidest kaasaegsetes kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes

Kadri Aavik

Teesid

Artikli eesmärk on tutvustada eesti keeles keskseid kaasaegseid mõisteid, teoreetilisi lähenemisviise, arengusuundi ja debatte kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringute valdkonnas, mis on andnud soouuringutesse olulise ja unikaalse panuse. Mehi ja maskuliinsusi kriitiliselt uurimata ei saa mõista kategooriat „sugu“ ega soolistatud võimusuhteid ühiskonnas. Muutusteta maskuliinsuse ideaalides ning meeste praktikates ei ole võimalik liikuda soolise võrdõiguslikkuse ega laiemalt sotsiaalse õigluse poole. Kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes kasutatavad mõisted ja lähenemisviisid aitavad vaadelda sugu ja soosuheteid uutest nurkadest. Artikliga soovin inspireerida Eesti soouurijaid, teisi teadlasi ja üliõpilasi tegelema kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutega ning arendama kõnealust valdkonda Eestis, samuti aidata kaasa teoreetiliselt nüansseeritumate kategooria „mehed“ ja maskuliinsuse käsitluste esilekerkimisele eestikeelses akadeemilises kirjanduses.

Märksõnad: mehed, maskuliinsused, kriitilised mees- ja maskuliinsusuuringud

Sissejuhatus

Soouuringutes on viimastel aastakümnetel järjest enam uuritud mehi ja maskuliinsusi eri eluvaldkondades. Meeste käsitlemine soolistatud inimestena ilmneb üha enam ka populaarteaduslikes ja peavoolumeedia kajastustes. Eelkõige võimukatel meestel on järjest keerulisem jääda soo ja teiste kategooriate mõttes markeerimata – valgest keskealisest mehest on saanud äratuntav kategooria ning selliselt positsioneeritud meeste domineerimist on tänu feministlike ideede sisenemisele peavoolukultuuri hakatud üha enam vaidlustama. Näiteks on inglise keeles tulnud käibele väljend *male, pale and stale*¹, mille kaudu kritiseeritakse vanemaeliste valgete meeste domineerimist ja huve.

Ülalnimetatud suundumused on tervitatavad, kuna sugu ja soolistatud võimusuhted on relatsioonilised. Teisisõnu, kategooriatele „naine“ ja „mees“ ning ka teistele sookategooriatele antud tähendused kujundavad üksteist. Samuti on teada, et mitmed olulised sotsiaalsed nähtused ja globaalse ulatusega kriisid on tugevalt soolistatud ning meeste ja maskuliinsuste roll neis on tähelepanuväärne. Näiteks on meeste – eelkõige privilegeeritud nn globaalses põhjas elavate meeste – ökoloogiline jalajälg naiste omast suurem² (Carlsson Kanyama *et al.*, 2021; vt ka Aavik, 2023) ning seega vastutavad nad rohkem kliimamuutuste põhjustamise eest. Samuti on selgelt soolistatud nähtus vägivald: 2019. aastal olid 85% Eestis registreeritud perevägivallajuhtumite puhul vägivalda toimepanijad mehed (Justiitsministeerium, 2019; rahvusvahelise konteksti kohta vt Hearn, 2012; Kilmartin & McDermott, 2016).

Hiljuti on mehi ja maskuliinsusi käsitletud kriitiliselt ka seoses noorte meeste süveneva konservatiivsuse, seksismi ja radikaliseerumisega, mis on aset leidnud suuresti internetikeskkonnas (nn *manosphere*, vt nt Daly & Reed, 2022; Ging, 2019). Eesti kontekstis on murettekitava trendina leitud, et viimastel aastatel on Eesti poiste soohoiakud muutunud

¹ Võimalik eestikeelne vaste võiks olla näiteks „meessoost, kahvatu ja liisunud“.

² Ühiskonnas kehtiv binaarne soosüsteem kujundab soopõhise statistika kogumist: olemasolevad statistilised andmed on vaid meeste ja naiste, mitte teiste sugude kohta.

tunduvalt konservatiivsemaks, näiteks leiavad pooled Eesti 8. klassi poistest, et poliitikas sobivad tegutsema eelkõige mehed (Ümarik *et al.*, 2023). Hiljaaegu on maailmas ja ka Eestis jõuliselt esile kerkinud paremäärmuslikud poliitilised liikumised ja parteid, mille ideoloogia keskses – tihti küll implitsiitselt – on sugu, soosuhed ja teatud maskuliinsuse ideaalid (Harmer & Lumsden, 2019; Kimmel, 2017; Ralph-Morrow, 2022). Need ja mitmed teised näited osutavad meeste ja maskuliinsuste uurimise teoreetilisele ning praktilisele vajalikkusele pea kõigis eluvaldkondades. Mehi ja maskuliinsusi kriitiliselt uurimata ei saa mõista kategooriat „sugu“ ega soolistatud võimusuhteid ühiskonnas. Muutusteta maskuliinsuse ideaalides ning meeste praktikates ei ole võimalik liikuda soolise võrdõiguslikkuse ega laiemalt sotsiaalse õigluse poole.

Eesti teadlased on viimastel aastakümnetel pööranud mõningast tähelepanu meeste ja maskuliinsustele Eesti kontekstis, kuigi uurimistöö on jäänud peamiselt 2000. ja 2010. aastatesse. Valdavalt on mehi ja maskuliinsusi käsitleanud sotsiaalteadlased, kasutades empiirilisi uuringuid, enamasti kvalitatiivset ning harvem kvantitatiivset metodoloogiat. Enim on keskendutud kahele teemale: isadus ja isapuhkus, sh seoses meeste palgatööga (Ainsaar *et al.*, 2016; Pajumets, 2010; Pajumets & Hearn, 2012; Toming, 2007), ning meeste kujutamine meediakajastuses (Kempel & Siibak, 2010; Malmberg, 2017; Pilvre, 2009). Üksikuid uurimusi on ka teistel teemadel, sh meeste suhestumine looduse ja loomadega. Konkreetsemalt on fookuses olnud meeste soolooime ökokogukondades (Pajumets & Hearn, 2021) ning meeste veganlus ja selle seotus soolise võrdsuse ja sotsiaalse õiglusega laiemalt (Aavik, 2023). Uuritud on ka meeste vägivalda (Soo, 2016), maskuliinsusi muusikas (Uusma, 2014) ning privileeeritud meeste töö- ja karjäärinarratiive (Aavik, 2015). Ilmunud on ka paar teoreetilisema suunitlusega käsitlust, näiteks maskuliinsuste muutumisest (Pajumets, 2001), poiste maskuliinsuse tüpologia (Soo & Kutsar, 2012) ning arutelu teoreetiliste ja metodoloogiliste dilemmade üle privileeeritud meeste uurimisel (Aavik, 2020).

Meeste temaatikat käsitlevates kirjutistes Eesti peavoolumeedias ning ka akadeemilises kirjanduses ja üliõpilastöodes kohtame tihti terminit „maskuliinsus“ või ka selle eestipärasemalt kõlavat versiooni „mehelikkus“. Mõningates kirjutistes on kasutatud ka kriitiliste mees- ja maskuliinsusuuringute (*critical studies on men and masculinities*, CSMM) uurimisvaldkonna kesket terminit „hegemooniline maskuliinsus“ (Connell, 1987; Connell & Messerschmidt, 2005), mida avan lähemalt artikli edasistes osades. Paraku aga on mitmetes käsitlustes neid termineid kasutatud lihtsustavalt, eksitavalt või muul moel problemaatiliselt ning autorid ei haaku enamasti uurimisvaldkonna hiljutiste teoreetiliste lähenemisviiside ja arengusuundadega. Osaliselt tulenevad need probleemid kahtlemata sellest, et mehi ja maskuliinsusi ei uuri vaid soouuringutele spetsialiseerunud või CSMM-i valdkonnas tegutsevad teadlased. Eeltoodu ei puuduta üksnes Eestis tehtavat uurimistööd, vaid isegi spetsialistidest rahvusvaheliste teadlaste käsitlustes esineb kontseptuaalset segadust, hägusust ja vastuolusid mõningate kesksete lähenemisviiside vahel. Peatun artiklis mõnel tähtsamal teoreetiliselt arutelul CSMM-i valdkonnas.

Selle artikli eesmärk on tutvustada eesti keeles keskseid kaasaegseid mõisteid, teoreetilisi lähenemisviise, arengusuundi ja debatte kriitiliste mees- ja maskuliinsusuuringute valdkonnas, mis on andnud soouuringutesse olulise ja unikaalse panuse. Artikliga soovin

- 1) inspireerida Eesti soouurijaid, teisi teadlasi ja üliõpilasi tegelema kriitiliste mees- ja maskuliinsusuuringutega ning arendama kõnealust valdkonda Eestis, tutvustades seda uurimisvälja ning selle keskseid teoreetilisi tööriistu;
- 2) aidata kaasa teoreetiliselt nüansseeritumate kategooria „mehed“ ja maskuliinsuse käsitluste esilekerkimisele eestikeelses akadeemilises kirjanduses, sh üliõpilastöodes, mis aitab tõsta nende uurimuste teoreetilist ja praktilist väärtust³.

³ Läbipaistvuse huvides positsioneerin end lugeja jaoks artiklis käsitleva teema suhtes. Olen feministlikus ja kvalitatiivses uurimistraditsioonis tegutsev soosotsioloog, kelle üks peamisi

Kuna käsitletav kontseptuaalne väli on keeruline, ei pruugi lugeja artiklist saada (lihtsaid) vastuseid, vaid pigem edasist mõtteainet.

Kriitilised mees- ja maskuliinsusuuringud

Toetun artiklis meeste ja maskuliinsuste *kriitilistele* käsitlustele, mida on teoreetilises plaanis kõige enam arendanud sotsiaal- ja humanitaarteaduslikud kriitilised mees- ja maskuliinsusuuringud. Uurimisvaldkonna üks rajajaid ning juhtivaid teadlasi Jeff Hearn rõhutab, et peamiselt 1990-ndatel alguse saanud CSMM on osa soouuringutest, mitte eraldiseisev uurimisvaldkond ning seda iseloomustab (pro)feministlik agenda (Hearn, 1997, 2019)⁴. Tänapäevaks on CSMM-ist saanud eristuv ja oma identiteediga akadeemiline valdkond: mõnes ülikoolis on soouuringute osakondades arendatud välja vastavad uurimissuunad (nt Karlstadi ja Örebro ülikoolis), toimub õppetegevus, valmib doktoritöid ning ilmuvad rahvusvahelise levikuga akadeemilised ajakirjad, näiteks USA-s välja antav *Men & Masculinities* ning Põhjamaades baseeruv *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*. Vaatamata CSMM-i profeministlikule orientatsioonile on mitmed feministid ja CSMM-i valdkonnas tegutsevad teadlased märkinud, et CSMM ei haaku kaasaegse feministliku teooriaga piisavalt (ülevaadet sellest kriitikast vt Waling, 2019). Ühe olulise probleemina on välja toodud, et kui feministlik teooria dekonstrueerib ja destabiliseerib fikseeritud seksuaalsuse ja sookategoriaid, siis CSMM opereerib enamasti selliste essentsialistlike kategooriatega nagu „mees“ ja „maskuliinsus(ed)“ (Beasley, 2015).

CSMM-i keskseks tõdemuseks on arusaam, et mehed ja nende tegevus on soolistatud ning mehi uuritakse soolistatud võimusuhte

uurimisvaldkondi on kriitilised mees- ja maskuliinsusuuringud. Oma doktoritöös käsitlesin meeste privileeeritust palgatöö ja karjääri kontekstis (Aavik, 2015). Olen osa rahvusvahelisest kriitiliste mees- ja maskuliinsuuriijate võrgustikust. Minu hiljutised uurimishuvid seostuvad meeste ja maskuliinsustega posthumanistlikus raamistikus, täpsemalt olen uurinud meeste veganlust, sh selle potentsiaali egalitaarsemate soosuhete poole liikumisel (vt Aavik, 2023).

⁴ Ülevaadet CSMM-i uurimisvaldkonnast vt ka Hearn, 2004.

kontekstis – just viimasele viitabki sõna „kriitiline“ uurimisvaldkonna nimetuses (Hearn, 2004). Eesmärk on tuua nähtavale ja analüüsida mehi spetsiifiliselt positsioneeritud soolistatud inimestena (Collinson & Hearn, 1994), vaidlustades ajaloolisi ning ka paljusid kaasaegseid käsitlusi meestest kui universaalsetest inimestest, mis on jätnud kategooria „mees“ iseenesestmõistetavaks ning nähtamatuks. Selliste traditsiooniliste käsitluste korral ei ole mehed eksplitsiitselt kohal, või kui on, siis neid ei problematiseerita, nagu näiteks peavoolu ajalookäsitlustes või sotsioloogilistes teooriates ehk nn mehekesksetes (*malestream*) käsitlustes (Hearn, 2004, lk 49). Näiteks on mehed ja maskuliinsused domineerinud organisatsioonides ning juhtimises, kuid suur osa selle valdkonna kirjandusest on jäänud sootuimaks, maskeerides seeläbi soolistatud võimusuhted (Collinson & Hearn, 1994). Nende fookuste ja eesmärkide kaudu eristub CSMM feminismi enamasti leigelt suhtuvatest või isegi antifeministlikest ja depolitiseeritud „meesuuringutest“ (*men's studies*), mis ei käsitle kriitiliselt meeste domineerimist soosüsteemis ega kategooria „mees“ sotsiaalset konstrueeritust ning kus tegutsevad uurijatena pea ainult mehed (vt Hearn, 1997, 2019). Kui naisuurimus ja feministlik aktivism on arenenud käsikäes, teineteist toetades, siis kriitilised mees- ja maskuliinsusuurijad distantseeruvad selgelt misogüünsest „meesõiguse“ (*men's rights*) liikumisest, mille sookäsitlused ja eesmärgid on radikaalselt erinevad (Coston & Kimmel, 2012) ning mis on tänapäeval suuresti koondunud internetikeskkonda (nn *manosphere*).

CSMM-i (pro)feministliku ja interseksionaalse agenda kontekstis on samas irooniline tõdeda, et uurimisvaldkonna rajajad ning ka tänapäeval rahvusvaheliselt nimekaimad teadlased, kes on loonud ja arendanud valdkonna peamised teoreetilised alused, on enamjaolt Angloameerika päritolu valged keskealised mehed, kuigi väljaspool seda konteksti edendavad paljudes riikides, sh Eestis, valdkonda feministlikud naissoost teadlased (vt Hearn, 2019). Selline globaalne episteemiline ebaõiglus viitab jätkuvale meeste hegemooniale (vt Hearn, 2004), mida selles profeministlikus kontseptuaalses ruumis tegutsejad küll retoorikas vaidlustavad, kuid (paratamatult) taastoodavad.

2023. aasta detsembris toimus Rootsis Karlstadi ülikoolis rahvusvaheline seminar, kus vaagiti CSMM-i hetkeseisu ja tulevikusuundumusi. Seminaril osalejad tegid ühe olulise (enese)kriitilise tähelepaneku: kuigi CSMM on interdistsiplinaarne ja lähtub mitmekülgsest kontseptuaalsest baasist, on uurimisvaldkonda vedanud peamiselt sotsiaalteaduste ja eelkõige sotsioloogilise taustaga (lääne) teadlased ning seejuures paratamatult kujundanud selle endi (teadmiste, distsiplinaarsete tavade, uurimishuvide, kogemuste jne) nägu. Kui aga CSMM-i oleksid arendanud pigem muudes ühiskondades tegutsevad ja/või humanitaarteadlased, oleks valdkond ning selle teoreetilised lähenemisviisid ja kesksed küsimused tõenäoliselt mõnevõrra teistsugused.

Kategooriad „mees/mehed“ ja „maskuliinsus(ed)“ ja nende omavaheline suhe

Enne, kui käsitleda teoreetilisi tööriistu meeste ja maskuliinsuste uurimiseks, tuleb aga esitada fundamentaalne küsimus: mida need tihti iseenesestmõistetavaks peetavad kategooriad üldse tähistavad ning kuidas omavahel suhestuvad? Ka CSMM-i valdkonna uurijate endi hulgas, rääkimata tavateadmisest, jäävad need mõisted sageli selgelt defineerimata või häguseks, külvates seega kontseptuaalset segadust ning osutades ühtlasi asjaolule, et need pealtnäha lihtsakoelised mõisted ning nende omavaheline suhe on keerukam, kui paistab. Need baasküsimused on aga keskse tähtsusega, sest defineerivad valdkonna uurimisainest ja meetodeid: mida, keda ja kuidas me uurime?

Vaatleme esmalt kategooriat „mees/mehed“. Feministliku teooria põhialustest lähtudes võib väita, et meheks (ega ka naiseks) olemine ei ole mitte midagi essentsialistlikku ega stabiilset, vaid igapäevane korduv sooritus (sooloometeooria kohta vt West & Zimmerman, 1987) ehk performatiivne (Butler, 1990)⁵. Kuigi „mees“ on sotsiaalselt konstrueeritud kategooria, st see on kontekstuaalne, ajas ja kohas muutuv,

⁵ Eesti peavoolumeedias, kuid ka mitmetes akadeemilistes allikates ja üliõpilastöödes kohtab sageli terminit „sooroll“ ning väidet, et inimesed etendavad või võtavad omaks soorolle. Soorolliteooria on problemaatiline muu hulgas seetõttu, et see ei käsitلة võimusuhteid ega muutusi, mis on soosuhete analüüsis võtmetähtsusega (Connell, 1985).

on see struktuursel tasandil osa binaarsest soosüsteemist. See süsteem näib püsiva ja iseenesestmõistetavana ning sellel on materiaalsed tagajärjed, lisaks on indiviididel keeruline seda vaidlustada või näha sellega suhestumist (sh sellele vastandumist) valikuna. Näiteks klassifitseerivad riigid oma haldusalas sündinud kodanikud nende endi tahet arvestamata naisteks või meesteks, enamasti lubamata muid variante, ning riiklikes infosüsteemides ja registrites, samuti statistikas, kasutatakse üldjuhul vaid kategooriaid „naine“ ja „mees“. Selline kategoriseerimine institutsionaalsel tasandil aitab taasluua kehtivat essentsialistlikku arusaama soost ja binaarset soosüsteemi (Saguy *et al.*, 2021).

Kategooriatega „naine“ ja „mees“ on ühtlasi seotud tugevad sotsiaalsed normid, mis paistavad paljudele loomulikud. Selles kontekstis tundub enamiku meeste jaoks soovimatu või koguni võimatu end kategooriast „mees“ ja kõigest sellega kaasnevast eraldada. Veelgi keerulisem on üldsegi eemalduda soost, kuigi järjest enam inimesi, eelkõige noored, püüavad seda teha, praktiseerides selliseid sooidentiteete ja positsioone nagu kväär, *gender non-conforming*, *gender questioning*. Siiski ei pääse nad binaarsel soosüsteemil põhinevas ühiskonnas sanktsioonidest oma mittenormatiivse soolooime eest (debate kehtivast soosüsteemist väljumise ja sookategooriaga mittesuhestumise võimalikkuse kohta vt Deutch, 2007; West & Zimmerman, 1987). Seega, kategooria „mees“ läbib erinevaid sotsiaalseid tasandeid: makrotasandil on see osa soolisest klassifikatsiooniskeemist ning mikrotasandil identiteet – mõlemad aspektid kujundavad teineteist.

Kategooriat „mees“ aitab lahti pakkida veel üks oluline debatt, mis puudutab ka teisi sugusid. Kas „mees“ on bioloogiline/materiaalne või sotsiaalne kategooria? Või mõlemat? Kuidas suhestuvad siin omavahel bioloogiline ja sotsiaalne? Alles alates 1950-ndatest hakati teaduslikes käsitlustes eristama bioloogilist ja sotsiaalset sugu. See oli feministliku teooria ja liikumise jaoks revolutsiooniline läbimurre, millel oli radikaalne poliitiline potentsiaal: naised ei olnud enam kammitsetud bioloogilistena ja essentsialistlikena tajutud soolistest piirangutest. Soo mõtestamine sotsiaalsena tähendas, et olemasolevaid soonorme ja soolist ebavõrdsust on

võimalik muuta. Seega, soost sai sotsiaalne konstruktsioon (vt Lorber & Farrell, 1991) ning hakati uurima, kuidas seda erinevates sotsiaalsetes ja kultuurilistes kontekstides taasluuakse või vaidlustatakse. See teoreetiline lüke aga jättis tagaplaanile arutelud selle kohta, millist rolli mängib nn bioloogiline sugu ja kuidas me üldsegi peaksime bioloogilist poolt selles kontekstis mõtestama.

Tänapäeva soouuringutes on järjest enam hakatud kahtluse alla seadma nn bioloogilise ja sotsiaalse soo eristamise mõttekust ja võimalikkust (vt Gatens 1983; Hood-Williams, 1996; Rydstrom & Hearn, 2017). Ühelt poolt on kujunenud arusaam, et ka see, mida peame bioloogiliseks sooks, on sotsiaalne konstrukt (Hood-Williams, 1996). Samuti on nn bioloogiline sugu palju keerukam binaarsusest, mida me sellele omistame (vt Ainsworth, 2015): mitte kõiki kehasid ei saa mitteproblemaatiliselt meesteks või naisteks liigitada. Teisalt, inspireerituna eelkõige feministlikest posthumanistlikest ja (uus)materialistlikest lähenemisviisidest, mis vaidlustavad looduse ja kultuuri dihhotoomiat ning peavad ka kultuuri osaks bioloogilisest/loodusest ja rõhutavad materia (sh kehade) agentsust sotsiaalsuse kujundamisel (vt Barad, 2003; Grosz, 2005; Jagger, 2015), nähakse materiaalsel ja diskursiivset dimensiooni teineteist koos kujundamas. Seejuures ei kehtesta materiaalsus (nt kehad) binaarset soolist erinevust ega soonorme – bioloogilise ja sotsiaalse suhe ei ole fikseeritud, vaid voolav ja avatud (vt Barad, 2003; Jagger, 2015). Nendest kaalutlustest lähtuvalt on mitmed inglise keeles kirjutavad soouurijad hakanud soole viitamiseks kasutama sõnu *gender/sex* või ka *gex* (vt Rydstrom & Hearn, 2017).⁶

Ka kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes on suundi, mis käsitlevad materiaalse ja diskursiivse tihedat seotust, leides, et meeste ja maskuliinsuste analüüs peaks hõlmama mõlemat dimensiooni (Garlick,

⁶ Näib, et eestikeelsetes soouurimuslikes kirjutistes ei ilmne see terminoloogiline probleem nii teravalt, kuna eesti keeles on kasutusel vaid termin „sugu“. Seevastu inglise keeles eristatakse mõisteid *gender* ja *sex* ning *man* ja *male*, kus esimesed viitavad pigem sotsiaalsele dimensioonile ning teised bioloogilisele. Samas on siinsetes soouuringutes kasutatud terminit „sugu“ sotsiaalse soo tähenduses, kui just pole täpsustatud, et mõeldakse bioloogilist sugu.

2019; Hearn, 2014; Mellström & Pease, 2023). Seejuures pööratakse tähelepanu meeste kehadele ja materiaalsele praktikatele, näiteks on oluline uurida meeste sooritatud vägivalda materiaalse ja diskursiivsete dimensioonide põimumist (vt Hearn, 2014).

Feministlikust vaatest teeb sotsiaalse kategooria „mees“ problemaatiliseks asjaolu, et sellega seostatud inimesed on ühiskonnas võimupositsioonil, sh on nende käsutuses enamik materiaalseid ressursse – teisisõnu kehtib meeste hegemoonia⁷ (Hearn, 2004). Siin tuleb tuua sisse ka interseksionaalne vaade, mis juhib tähelepanu sellele, et võim ja ressursid on koondunud just teatud viisil positsioneeritud meeste kätte: sotsiaalse hierarhia tipus on ajalooliselt olnud valged heteroseksuaalsed lääne keskklassi mehed, kes on eest vedanud tööstusrevolutsiooni ja kolonialismi ning on peamised kliimamuutuse põhjustajad, lõigates nendest eksploateerivatest ettevõtmistest kasu. Seega, olenemata nende diskursustest – mis võivad olla soolist võrdsust pooldavad – ei pruugi nende materiaalsed praktikad võrdsemate soosuhete poole liikumist toetada.

Olles arutlenud kategooria „mees“ kontseptuaalse keerukuse üle, vaatlen järgmisena mõistet „maskuliinsus“, mille üheselt defineerimine pole samuti lihtne (arutelu selle mõiste üle vt Connell & Messerschmidt, 2005, lk 836–337). Kriitilistel mees- ja maskuliinsusuurijatel on tavaks kasutada terminit mitmuses, kuna pole ühte maskuliinsust, vaid on mitu (konkureerivat) maskuliinsuse ideaali, ka samas ajas ja kohas. Nagu selgitavad sotsioloogidest kriitilised mees- ja maskuliinsusuurijad Raewyn Connell ja James Messerschmidt (2005, lk 836), ei ole maskuliinsus indiviidide fikseeritud olemus, mis paikneb kehaes või iseloomuomadustes, vaid maskuliinsused on praktikate kogumid, mida sooritatakse sotsiaalse tegevuse käigus, ning need erinevad lähtuvalt soosuhetest konkreetses ühiskonnas ja kultuuris. Maskuliinsustest võib mõelda kui

⁷ „Meeste hegemoonia“ all mõtleb Hearn (2004, lk 59) a) soosüsteemi poolt loodud kategooriat „mees“ ja b) mehi kui domineerivate sotsiaalsete praktikate elluvijaid. Hearn leiab, et tuleb kriitiliselt vaadelda meeste isenesestmõistetavana näivat võimu ja ka kategooria „mees“ konstrueerimist.

(muutuvatest) kultuurilistest ideaalidest, mis kehtivad teatud ajas ja kohas ning millega mehed suhestuvad. Just nagu kategooria „mees“, on ka „maskuliinsus“ relatsiooniline mõiste, mis tähendab, et tuleb uurida selle suhet naiste, feminiinsuste ja teiste sugudega (vt Connell & Messerschmidt, 2005, lk 848).

Maskuliinsuse mõistet ja seniseid maskuliinsuse uurimise viise on mitmest aspektist kritiseeritud. Näiteks on välja toodud, et mõiste tähendus on hägune ja ebatäpne ning see ei pööra piisavalt tähelepanu võimu ja domineerimise küsimustele, seega ei ole see sobiv tööriist meeste võimu uurimiseks ja selle vaidlustamiseks (Collinson & Hearn, 1994; Hearn, 2004). Maskuliinsuse mõiste keskendub liigselt identiteedile, tähelepanuta jääb struktuurne ja materiaalne sooline ebavõrdsus (Hearn, 2014).

Kuidas suhestuvad omavahel mehed ja maskuliinsused? Need, kes on kategoriseeritud ja/või määratlevad end meestena, suhestuvad – rohkem või vähem teadlikult – ühiskonnas/kultuuris kehtivate maskuliinsuse normidega ehk idealiseeritud meheks olemise viisidega, püüeldes nende poole või vastandudes neile. Kuigi suur osa CSMM-ist kipub seostama maskuliinsust meeste ja nende kehadega, on uuritud ka maskuliinsus(t)e suhet naiste ja nende praktikatega (vt Halberstam, 1998). Maskuliinsuste ja meeste suhet käsitletakse sageli problemaatiliselt, näiteks ringargumendina: meeste teatud käitumismustrid koondatakse maskuliinsuse mõiste alla ning kinnistatakse (teatud) maskuliinsusena, mida seejärel kasutatakse nende käitumismustrite selgitamiseks (või isegi õigustamiseks) (Connell & Messerschmidt, 2005, lk 840).

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kriitiliste mees- ja maskuliinsus-uuringute peamised uurimisobjektid on

- 1) kategooria „mees“ ja sellele antud tähendused (seejuures olles kriitiliselt teadlik selle kategooria problemaatilisusest), meestena kategoriseeritud/identifitseerivad inimesed (nende kogemused, diskursused, praktikad) ning meeste hegemoonia;

- 2) maskuliinsused kui kultuurilised ideaalid lokaalses ja globaalses kontekstis;
- 3) meeste ja maskuliinsuste omavaheline suhe ning muutused selles.

Hegemooniline maskuliinsus: mõiste sisu ja kriitika

Võib väita, et „maskuliinsus(ed)“ on kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes ilmselt kõige enam käsitletud mõiste. CSMM-i muudab feministlikul uurimisväljal unikaalseks asjaolu, et selles on valdavalt keskendutud teoretiseerimisele maskuliinsuse eri tüüpide üle ning need tüpoloogiad on võetud aluseks meeste ja nende praktikate empiirilisel uurimisel – lähenemine, mille kriitikat peagi tutvustan.

Uurimisvaldkonna keskne maskuliinsus on Austraalia sotsioloogi Raewyn Connelli poolt 1980-ndatel formuleeritud „hegemooniline maskuliinsus“, mis põhines tema empiirilisel uuringul sotsiaalsest ebavõrdsusest Austraalia keskkoolides (Connell, 1987; Connell & Messerschmidt, 2005) ning mis on leidnud kasutust ka väljaspool soouuringuid. Suur osa kirjandust CSMM-i valdkonnas suhestub selle mõistega: seda kontseptuaalseks aluseks võttes, edasi arendades ja vaidlustades. Alates mõiste sünnist on läbi viidud suurel hulgal empiirilisi uuringuid, mis seda meeste ja maskuliinsuste uurimisel kasutavad, näiteks hariduse ja vägivalda (vt Dragowski & Scharrón-del Río, 2014; Jewkes & Morrell, 2018; Messerschmidt, 2020; Rosen & Nofziger, 2019), kuritegevuse (vt Michalski, 2017) ja meedia(representatsioonide) (vt Kareithi, 2014; Ricciardelli *et al.*, 2010) valdkonnas (ülevaadet vt Connell & Messerschmidt, 2005, lk 833–835).

Hegemoonilise maskuliinsuse mõiste lähtub arusaamast, et soosüsteem sisaldab mitmeid omavahel hierarhilises suhtes olevaid maskuliinsusi. Hegemooniline maskuliinsus on ideaal, mis paikneb teiste maskuliinsuste suhtes võimupositsioonil või nende hierarhia tipus, allutades teised maskuliinsused ning kõik feminiinsused (Connell 1987; Connell & Messerschmidt, 2005). Hegemoonilisest maskuliinsusest võib seega mõelda kui (diskursiivsest) ideaalist, mille suhtes mehed end

positsioneerivad. Tegu ei ole iseloomuomadusega, mida saab omistada teatud meestele. Mõiste populaarsusele on kaasa aidanud asjaolu, et see on aidanud mõista ebavõrdsete soosuhete taastootmist ja legitimeerimist erinevates kultuurides ja ühiskondades (Messerschmidt, 2019).

Hegemoonilisele maskuliinsusele on omistatud konkreetset sisu, näiteks väidab Richard Howson (2006), et see on organiseeritud nelja hegemoonilise printsiibi ümber: heteroseksuaalsus, leivateenimine, agressioon ja valgesus (*whiteness*). Samas on hegemooniline maskuliinsus erinevates ühiskondades ja kultuurides konfigureeritud erinevalt ning pidevas muutumises. 2000. aastatel Eestis mehi ja maskuliinsusi uurinud Marion Pajumets (2012) ja Barbi Pilvre (2011) on pidanud hegemoonilise maskuliinsuse elementideks postsovetlikus Eestis ühelt poolt Connelli kirjeldatud transnatsionaalset ärimaskuliinsust (vt Connell, 1998) ja teisalt rahvusluse ideoloogiat.

Itaalia marksistliku filosoofi Antonio Gramsci hegemoonia mõiste aitab defineerida hegemoonilise maskuliinsuse keskset mehhanismi: seda maskuliinsuse ideaali ei kehtestata jõuga, vaid kultuurilise, institutsionaalse ja ideoloogilise domineerimise või veenmise kaudu ehk see toimub allutatud gruppide (naiste, marginaliseeritud maskuliinsuste jne) aktiivse nõusoleku abil. Hegemoonia põhineb seatud maskuliinsuse ideaalidel, millest saavad autoriteetsuse sümbolid, kuigi enamik mehi ei vasta hegemoonilise maskuliinsuse ideaalile (Connell & Messerschmidt, 2005, lk 846). Pigem võib enamikku mehi seostada nn kaasosalis-maskuliinsustega (*complicit masculinities*), kes ise hegemoonilisest ideaalst kaugele jäädes toetavad siiski patriarhaati ja lõikavad sellest kasu (*ibid.*, lk 832).

Vaatamata laiale kasutusele ei ole hegemoonilise maskuliinsuse mõiste sugugi probleemivaba nii kontseptuaalselt kui ka kasutusviiside poolest, nagu selle autor Connell ka ise möönab (Connell & Messerschmidt, 2005), ning see on saanud palju kriitikat ja ettepanekuid edasiarenduseks (vt nt Beasley, 2008; Connell & Messerschmidt, 2005; Hearn, 2004; Messerschmidt, 2019; Moller, 2007). Muu hulgas puudutab kriitika termini kasutamisega seotud hägusust ja vastuolulisust senises kirjanduses, sh isegi selle autori Connelli enda töös (Beasley, 2008, lk 88).

Mida hegemooniline maskuliinsus täpselt tähistab ja kus see asub? Hearn (2004) on küsinud: kas hegemooniline maskuliinsus viitab kultuurilistele representatsioonidele, meeste igapäevapraktikatele, näiteks agressiivsusele ja vägivaldsusele või ebavõrdsetele institutsionaalsetele struktuuridele?

Christine Beasley (2008) toob välja, et hegemoonilise maskuliinsuse mõistet on kasutatud peamiselt kolmes tähenduses: 1) poliitiline mehhanism, mis on seotud hegemoonia mõistega; 2) kirjeldav silt, mis viitab domineerivatele (kõige võimukamatele ja/või levinumatele) meheks olemise viisidele; 3) konkreetsete meeste grupid. Seejuures ei ole autorid sageli täpsustanud, millist tähendust nad silmas peavad, ega vaagunud kasutusviisi teoreetilisi ja praktilisi tagajärgi. Samuti märgib Beasley (2008), et Connell ise on andnud mõista, et tema poolt teoretiseeritud „rahvusvaheline ärimaskuliinsus“ – millest on tema sõnul saanud viimastel aastakümnetel oluline hegemoonia väljenduskoht (vt Connell, 2005, lk 263) – on justkui üks maskuliinsuse tüüp. Seega kasutab Connell „hegemoonilist maskuliinsust“ deskriptiivse mõistena, täites selle sisu ühe konkreetse domineeriva maskuliinsusega ning jättes sellega mulje, nagu „kehastaksid“ teatud ärimehed ja juhid hegemoonilist maskuliinsust (Beasley, 2008, lk 91). Need arutelud osutavad, et see, kuidas (hegemooniline) maskuliinsus suhestub konkreetsete meestega, on teoreetiliselt keeruline küsimus. Kuigi Connell ja mitmed teised teoretikud hoiatavad „hegemoonilisele maskuliinsusele“ konkreetse sisu andmise ning selle teatud meeste või meeste gruppidega seostamise eest, on sellest täielikult hoidumine osutunud keeruliseks.

Kuigi „hegemooniline maskuliinsus“ on jätkuvalt CSMM-i valdkonnas tähtis mõiste ja leiab laialdast kasutust, on viimastel aastakümnetel seda edasi arendatud ning sellele alternatiive otsitud, osaliselt eelkirjeldatud kontseptuaalsete probleemide ja piirangute tõttu. Paljud mehi ja maskuliinsusi käsitlevad empiirilised uurimused ei kasuta (enam) hegemoonilist maskuliinsust kontseptuaalse raamistikuna.

Muutuste mõtestamine: hegemoonilisest maskuliinsusest „uute“ maskuliinsusteni

Hegemoonilise maskuliinsuse mõiste (Connell, 1987; Connell & Messerschmidt, 2005), sellele toetuvad empiiriliste uurimuste tulemused ning artikli sissejuhatuses toodud näited osutavad, et maskuliinsuse ideaalid ja meeste praktikad seostuvad valdavalt negatiivsete nähtustega: seksismi, vägivalda, *macho*'likkuse, homofobia ja muuga. Niisiis, mehed ja maskuliinsused on problemaatilised kategooriad nii teoreetiliselt kui praktiliselt.

Empiirilisel on täheldatud, et tänapäeva lääne ühiskondades on maskuliinsuse ideaalid muutumas, seda eelkõige viimastel aastakümnetel. Järjest enam lääne mehi (eelkõige noori) on hakanud vaidlustama hegemoonilise maskuliinsusega seostatud elemente, nagu homofobia, seksism ja agressiivsus (Bridges & Pascoe, 2014), ning hakanud (vähemalt retooriliselt) enam väärtustama soolist võrdõiguslikkust. See tähelepanek ning hegemoonilise maskuliinsuse „pessimistlikkus“ on viinud uurijaid teoretiseerima uute maskuliinsuse vormide üle.

Nn uutest maskuliinsustest on palju tähelepanu saanud – ka akadeemilistest debattidest väljaspool, sh peavoolumeedias – kaasava (*inclusive*) maskuliinsuse mõiste (Anderson, 2010; Anderson & McCormack, 2018). Kaasava maskuliinsuse keskmes on Angloameerika riikides peamiselt hariduse ja spordi valdkonnas läbi viidud empiirilistel uuringutel põhinev väide, et paljudes lääne ühiskondades, kus homofobia on väidetavalt vähenenud, ei vastandu heteroseksuaalsed mehed ja poisid oma sooloomes enam (niivõrd) homoseksuaalsusele ning sageli hoopiski aktsepteerivad seda või isegi lülitavad allutatud maskuliinsuste elemente oma maskuliinsuse konstruktsioonidesse (vt nt Anderson, 2005; Anderson *et al.*, 2012). Kaasava maskuliinsuse mõiste arendajad ja kasutajad analüüsivad maskuliinsust ja muutusi selles optimistlikust vaatest, väites, et võib täheldada muutust egalitaarsemate ja vähem hierarhiliste maskuliinsuste ja soosuhete poole.

Vaatamata kaasava maskuliinsuse mõiste populaarsusele ja laialdasele kasutusele eelkõige populaarteaduslikes käsitlustes ning ka

teistes teadusvaldkondades väljaspool soouuringuid on see saanud CSMM-is tugevat kriitikat ning valdkonna põhiuurijad seda üldjuhul ei kasuta. Näiteks on toodud välja, et mõiste peamised edendajad Eric Anderson ja Mark McCormack kasutavad hegemoonilise maskuliinsuse mõistet – millele nad vastanduvad – valesti, viidates sellele kui isikutüübile, ning käsitlevad sugu kui midagi, mis on fikseeritud ja mida inimesed saavad „omada“ (de Boise, 2015, lk 323). Samuti on problemaatiline, et kaasava maskuliinsuse mõiste, mis esitab laiapõhjalise ja fundamentaalse argumendi meeste ja maskuliinsuste muutumise kohta, põhineb empiirilistel uurimustel valdavalt lääne keskklassi meestest ja poistest, mis on ka muul moel metodoloogiliselt problemaatilised (*ibid.*, lk 326). Kuigi eksplitsiitse homofoobia väljendamine on paljudes lääneriikides järjest vähem aktsepteeritud, vaidlustab de Boise (*ibid.*, lk 332) Suurbritannia andmete põhjal kaasava maskuliinsuse mõistet edasi arendanud teoreetikute väidet, et homofoobia ja vihakuriteod LGBTQ+ inimeste vastu on lääne ühiskonnas vähenemas. Ta märgib, et Anderson käsitleb homofoobiat piiratult ja eksitavalt, pidades seda vaid indiviidide hoiakuks või käitumismustriks, arvestamata selle institutsionaalset dimensiooni (*ibid.*, 2015, lk 329). See kriitika osutab, et „kaasav maskuliinsus“ on mitmes mõttes problemaatiline mõiste, mida ei tohiks kriitikavabalt kasutada.

Umbes samal ajal kerkis kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes sarnastest empiirilistest tähelepanekutest esile veel üks oluline mõiste – „hübriidsed maskuliinsused“ (Bridges & Pascoe, 2014) –, mida selle autorid näevad pigem hegemoonilise maskuliinsuse edasiarendusena, mitte selle vastandusena. Tegu on kaasavast maskuliinsusest teoreetiliselt tunduvalt nüansseerituma käsitlusega ning ühtlasi pessimistlikuma väljavaatega, mis toimib ka esimese kriitikana. Nagu Anderson ja McCormack, märgivad hübriidsete maskuliinsuste mõistele alusepanijad Tristan Bridges ja C. J. Pascoe (2014), et privilegeeritud lääne valgete heteroseksuaalsete noorte meeste seas võib täheldada suuremat homoseksuaalsuse aktsepteerimist. Samuti osutavad nad, et need mehed lülitavad valikuliselt oma sooloomesse marginaliseeritud (sh rassistatud)

maskuliinsuste ja feminiinsuste elemente. Teisisõnu toimub strateegiline laenamine, näiteks homofoobia vaidlustamine, profeministlike hoiakute omaksvõtt ja ilutoodete kasutamine (vt nt Barber, 2008; Bridges, 2010). Bridges ja Pascoe (2014) märgivad, et paljud selliselt positsioneeritud mehed distantseerivad end diskursiivselt hegemoonilisest maskuliinsusest ning privilegeeritusest ja ebavõrdsusest.

Vastupidi kaasava maskuliinsuse mõiste edendajatele jõuavad Bridges ja Pascoe (2014) järeldusele, et need meeste näiliselt progressiivsed soositused ja identiteedid aga ei murenda meeste privilegeeritust ega vähenda soolist ebavõrdsust ühiskonnas, vaid hoopis aitavad neid peita ja seeläbi taastoota. Teisisõnu, vaatamata muutuvale sisule, näiteks identiteetidele, diskursustele, ei ole (privilegeeritud) meeste domineerimine märkimisväärselt vähenenud (vt ka Pease, 2021). See tähendab, et võimalik on muuta maskuliinsusi, kõigutamata meeste privilegeeritud ja domineerivat positsiooni (Pease, 2021). Pigem on uuenduslik see, kuidas jätkuvalt varjatakse privilegeeritud meeste klassi-, soo- ja rassipõhist domineerimist. Näiteks võivad need mehed retooriliselt seksismi ja rassismi vaidlustada, kuid oma materiaalsete praktikate kaudu ning privilegeeritud ühiskondliku positsiooni tõttu süsteemset ebavõrdsust toetada. Nagu väidavad Bridges ja Pascoe (2014, lk 256), toimib privilegeeritus kõige efektiivsemalt siis, kui see jääb tuvastamata. Hübriidsete maskuliinsuste mõistet kasutavad empiirilised uurimused on näidanud, et oma privilegeeritusest teadlikuks saamine ei kaota meeste hüvesid, vaid pigem muudab privilegeerituse kogemusi ja selle õigustamist (Bridges & Pascoe, 2014, lk 256). Seega, hübriidsed maskuliinsused illustreerivad hästi ühte Gramsci hegemoonia mõiste keskset elementi: hegemoonia ei ole stabiilne, vaid pidevalt nihkuv ja moonduv.

Lisaks neile kahele kõige enam tähelepanu saanud maskuliinsusele on 2010-ndatel ja 2020-ndatel loodud ning edendatud veel mõningaid maskuliinsuse vorme, mida võib liigitada nn positiivseteks maskuliinsusteks, kuna need tuvastavad väidetavalt positiivseid muutusi või näevad vähemalt sellist potentsiaali maskuliinsuse ideaalides, meeste praktikates ja soolise võrdsuslikkuse poole liikumisel. Enim

silmapaistvad on hooli(tse)vad maskuliinsused⁸ (Elliott, 2016; Hanlon, 2012) ja ökoloogilised maskuliinsused (Hultman & Pulé, 2018; Pulé & Hultman, 2021), vähem on tähelepanu saanud egalitaarne maskuliinsus (Lamont, 2014). Kaasaja kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes prominentse hooli(tse)vate maskuliinsuste mõiste ühe põhiarendaja Karla Elliotti (2016) käsitluse kohaselt on tegu maskuliinsete identiteetidega, mis vaidlustavad domineerimise ning võtavad omaks sellised väärtused nagu positiivsed emotsioonid, vastastikune sõltumine ja relatsioonilisus. Elliotti väitel võimaldavad hooli(tse)vad maskuliinsused liikuda positiivse sotsiaalse muutuse poole ning fookus on just meeste praktikatel.

Hooli(tse)vate maskuliinsuste mõistet on empiirilisel käsitlitud eelkõige isaduse kontekstis (vt nt Hunter *et al.*, 2017; Jordan, 2020; Lee & Lee, 2018). Ka see mõiste on saanud kriitika osaliseks. Näiteks on toodud välja, et hooli(tse)vate maskuliinsuste transformatiivne potentsiaal on liialdatud ning isaduse kontekstis tuleks seda vaadelda pigem hegemoonilise maskuliinsuse laiendusena (Hunter *et al.*, 2017). Sarnaselt hegemoonilise maskuliinsuse mõistega on ka hooli(tse)vate maskuliinsuste mõistet kasutatud lihtsustavalt ja eksitavalt, jättes kõrvale soolistatud võimuhete ja sotsiaalsete muutuste aspektid ning käsitledes seda nii protsessi kui isiksusetüübina. Näiteks on oluline küsimus, millised meeste hoolimise ja hoolitsemise vormid aitavad kaasa progressiivsele sotsiaalsele muutusele, arvestades, et need hõlmavad väga erinevaid tegevusi ning orienteeritust nii teistele kui iseendale (de Boise & Wojnicka, 2023).

Ühe veelgi uuema arendusena on esile kerkinud posthumanistlikku paradigmasse paigutuv ökoloogiliste maskuliinsuste mõiste, mis puudutab meeste tegevust antropotseeni ajastu sotsiaalsetes ja keskkonnakriisides. Selle autorid Martin Hultman ja Paul Pulé (2018) mõtestavad ökoloogilisi maskuliinsusi kui maskuliinsuse praktikaid ja ideaale, mis ühilduvad ökoloogilise jätkusuutlikkuse ja soolise võrdõiguslikkusega, nähes neid kahte aspekti omavahel tihedalt põimununa. Ökoloogilisi maskuliinsusi

⁸ Kasutan inglise termini „caring masculinity“ eestikeelse vastena terminit „hooli(tse)v maskuliinsus“, et hõlmata mõiste kahte mõnevõrra erinevat aspekti: millestki või kellestki hoolimist ning millegi või kellegi eest hoolitsemist (sh hooletöö).

käsitatakse praegu pigem marginaalse ideaalina, mis pole saanud hegemooniliseks, kuigi võib täheldada keskkonnateadlike põhimõtete sisenemist peavoolu ja ka (mõningate) meeste väärtustesse.

Neid ülalpool tutvustatud maskuliinsusi ühendab huvi sotsiaalse muutuse potentsiaali vastu: kas, kuidas ja kuivõrd on mehed ja maskuliinsused muutumas positiivsemas suunas, konkreetsemalt egalitaarsemate soosuhete ning sotsiaalse õigluse aspektides? Siinkohal on omakorda vajalik küsida, kuidas võimalike positiivsete muutuste toimumist adekvaatselt hinnata (vt Christofidou, 2021).

Seoses eelkirjeldatud muutustega lääne ühiskonna maskuliinsuse ideaalides ja meeste diskursustes on eriti teravalt kerkinud esile lõhe selle vahel, mida mehed räägivad ja mida nad teevad, ehk retoorika diskursiivsete ideaalide ja praktika(te) vahel. Kui lääne meeste retoorika on selgelt liikunud soolise võrdõiguslikkuse toetamise poole (nt kodutööde võrdsema jaotuse ja isade suurema osaluse pooldamine), siis nende materiaalsed praktikad liiguvad selles suunas tunduvalt aeglasemalt. Meeste ja maskuliinsuste uurimise kontekstis, kus fookus on suuresti maskuliinsustel kui kultuurilistel ideaalidel ning kus on hiljuti teoretiseeritud mitmete nn positiivsete maskuliinsuste üle ja tehtud optimistlikke järeldusi, tähendab see, et meeste materiaalsed praktikad ning ka maskuliinsed ja mehi toetavad institutsioonid ja muud struktuurid saavad vähem tähelepanu. Eelkõige väärtustele ja diskursustele keskendumine annab eelise privilegeeritud (nt hariduslikult ning klassi- ja rassikategooriate mõttes) meestele, kelle hooli(tse)va, egalitaarse või ökoloogilise maskuliinsuse esitamist võidakse (ekslükult) näha tõendina soolise ebavõrdsuse vähenemise kohta ning kellel selliste diskursiivsete positsioonide omaksvõtt aitab paista aktsepteeritavate või isegi ihaldusväärsete meestena, seejuures jättes kõigutamata soolise ebavõrdsuse aluseks olevad materiaalsed hierarhiad (sh enda rolli neis) ja neid isegi taastootes.

De Boise ja Wojniska (2023) märgivad tabavalt, et diskursiivse binaarse jaotuse tegemine nn valgustatud hooli(tse)vate meeste ja muutuda mittesoovivate valgustamata hoolimatute meeste vahel on eetiliselt

problemaatiline, kuna tavapäraselt paigutatakse esimesse kategooriasse valged keskklassi mehed ning teise majanduslikult või poliitiliselt marginaliseeritud töölisklassi mehed ning rassistatud ja migratsioonitaustaga mehed. Seega võivad meie teoreetilised tööriistad ise saada hierarhiate ja ebavõrdsuse loomise allikaks. De Boise ja Wojniska (2023) kommentaar hooli(tse)vate maskuliinsuste kohta kehtib ka teiste nn positiivsete maskuliinsuste kontekstis: me ei peaks keskendumas vaid hooli(tse)mise performatiivsetele aspektidele ja seeläbi „heade“ (ja ka „halbade“) meeste tuvastamisele, vaid hooli(tse)misele kui laiemale sotsiaalsele protsessile. Niisiis tuleks enam tähelepanu pöörata sellele, kuidas ja kuidas on hoiakud ja praktikad omavahel kooskõlas.

Tüpoloogiatest eemaldumise vajadusest ja alternatiividest

Mitmed CSMM-i valdkonnas tegutsevad teadlased on enesekriitiliselt märkinud, et CSMM-i keskmeks on olnud tüpoloogiate loomine, millest on saanud justkui kinnismõte (Allan, 2023; Berggren, 2023; Gottzén, 2023; Waling, 2019 jt). Viimaste aastakümnete jooksul on loodud ja arendatud järjest enam nn maskuliinsuse tüüpe, millest tuntuimaid eespool tutvustasin, ning kasutatud neid empiirilistes uurimustes meeste soolome selgitamiseks. Lisaks eeltuvustatud maskuliinsustele on arendatud veel mitmeid nn kitsamaid maskuliinsusi, mõtestamaks meeste tegevust konkreetsetes eluvaldkondades, näiteks militaarne maskuliinsus, ärimaskuliinsus, nohikmaskuliinsus. Peavoolumeediasse on jõudnud ka toksilise maskuliinsuse mõiste, mis küll CSMM-is ja feministlikes uuringutes leiab oma analüütilise piiratuse tõttu vähe kasutust (vt Harrington, 2021). Carol Harrington (2021) märgib kriitiliselt, et toksilise maskuliinsuse süüdistuse saavad enamasti marginaliseeritud mehed ning seda mõistet on pigem kasutatud sooliste hierarhiate säilitamiseks, omistades süü soolise ebavõrdsuse eest konkreetsetele „halbadele“ meestele ning jättes tähelepanuta struktuurid asjaolud.

Kesksed lähenemisviisid CSMM-is, nagu hegemoonilise maskuliinsuse mõiste ja mitmed teised kategooriad, mille kaudu püütakse

mehi kirjeldada (nt metroseksuaal⁹), kipuvad maskuliinsust mõtestama staatilise ja fikseeritud nähtusena (Waling, 2019). Sellised maskuliinsuse tüpoloogiad suunavad sageli tähelepanu identiteetidele (Beasley, 2012, lk 759). Ühtlasi on tüpoloogiatele keskendumine viinud selleni, et arutletakse mingi konkreetse maskuliinsuse tüübi või ideaali „omaduste“ või väljendusviiside üle, pöörates seejuures vähem tähelepanu relatsioonilistele aspektidele, näiteks ebavõrdsusele erinevalt positsioneeritud meeste vahel ning meeste suhestumisele naistega. Nendest probleemidest tulenevalt on järjest enam hakatud küsimärgi alla seadma selliste tüpoloogiate otstarbekust. Kas meil on vaja lõputut jada maskuliinsuse tüüpe? Mida need võimaldavad teha ja mida ei võimalda? Kuidas need meid teoreetiliselt kammitsevad?

Mõjukaid alternatiive tüpoloogiapõhisele mõtlemisele CSMM-is pole seni veel välja arendatud, kuid näiteks on tehtud ettepanek keskenduda protsessidele, mis aitaksid mõista muutusi meeste praktikates (Berggren, 2023). Näiteks, Kalle Berggren (2020) on uurinud Rootsi meeste teekonda feminismi, tuvastades selle protsessi puhul kindlad sammud. Andrea Waling (2019, lk 103) leiab, et me ei peaks eeldama, et meeste käitumine teatud moel tuleneb konkreetsest maskuliinsusest või toimub selle tõttu. Etnometodoloogilisest lähenemisviisist¹⁰ inspireerituna teeb Lucas Gottzén (2023) ettepaneku uurida taksonoomiaid, mida mehed ise argielus kasutavad.

Kuigi need ettepanekud aitavad problemaatilistest tüpoloogiatest eemalduda, näib, et kategooria „mees“ jääb endiselt vaidlustamata. Seega tuleb veel kord meenutada Jeff Hearn (2004) üleskutset keskenduda kategooria „mees“ ja meeste hegemoonia kriitilisele uurimisele eesmärgiga need lahti lammutada: isegi kui maskuliinsuste sisu muutub, jäävad mehed kategooriaga „mees“ seotuse tõttu endiselt privilegeerituks, sest sel on sotsiaalses hierarhias jätkuvalt teistest sugudest kõrgem staatus.

⁹ Tüüpiliselt linnakeskkonnas elav noor heteroseksuaalne mees, kes pöörab tähelepanu oma välimuse eest hoolitsemisele ja keda tajutakse seetõttu feminiinsena.

¹⁰ Etnometodoloogia on sotsiaalteaduslik uurimisviis, mis võimaldab vaadelda, millist loogikat inimesed argisuhtluses kasutavad ning kuidas nad selles kontekstis sotsiaalset korda loovad.

Posthumanistlikus paradigmas tegutsev Bob Pease (2023, lk 222) küsib: kas me saame lammutada meeste hierarhilise ülemvõimu naiste, mittebinaarsete inimeste, loomade ja maakera üle ilma maskuliinsusest eemaldumata? Seega peavad mõned kesksed CSMM-i teoreetikud vajalikuks seda kategooriat jätkuvalt problematiseerida või see isegi kaotada (Hearn, 2014; vt ka Wittig, 1992) ning on tehtud üleskutseid meestel end sellest lahti öelda (Pease, 2021, 2023), kuid seni ei ole lähemalt selgitatud, kuidas võiks see protsess välja näha.

Lõpetuseks: aktuaalseid teemasid ja tulevikusuundi meeste ja maskuliinsuste uurimisel

Nagu artikkel loodetavasti ilmestas, on CSMM relevantne, produktiivne, arenev ja ka mitmeid kontseptuaalseid vastuolusid sisaldav uurimisvaldkond. Seoses uute ühiskondlike muutuste ja protsessidega, mis muudavad nii mehi kui ka maskuliinsusi, on vaja ümber formuleerida mitmeid teoreetilisi tööriistu, mida on seni nende mõtestamiseks kasutatud, ning arendada uusi. Nagu artiklis selgitasin, on CSMM-is hakatud problematiseerima seni uurimisvaldkonna keskmes olevaid maskuliinsuse tüpoloogiaid ning tähtsustama protsesside, muutuste ja meeste materiaalse praktilise uurimise, kasutades näiteks Hearn (2014) materiaal-diskursiivset lähenemist. Samuti on tehtud üleskutseid enam tegeleda kategooriate „mees“ ja „maskuliinsus“ dekonstrueerimisega (Hearn, 2004, 2019).

CSMM uurimisvaldkonnana peaks seejuures veelgi enam haakuma feministlike uuringute ja selle uusimate sookäsitlustega (vt Beasley, 2015; Waling, 2019), sh interseksionaalse lähenemisega (vt nt Collins & Bilge, 2020). Dekoloniseerivast ja feministlikust vaatepunktist on oluline, et ka teorialoomega tegeleksid mitmesugustes sotsiaalsetes ja kultuurilistes kontekstides erinevalt positsioneeritud teadlased, mitte vaid lääne valged meesuurijad.

On mitmeid kaasajal ja tulevikku silmas pidades pakilisi teemasid, mille kontekstis pole mehi ja maskuliinsusi seni piisavalt uuritud. CSMM-i

üks keskseid teadlasi Jeff Hearn (2019) rõhutab vajadust uurida mehi ja maskuliinsusi järgmiste teemade raames: 1) keskkond ja kliimamuutus; 2) IT, sotsiaalmeedia, tehisaru ja suurandmed; 3) globaalsed ja rahvusülelised institutsioonid ja protsessid; 4) rahvuslus, rassism, autoritaarsus ja neofašism (vt ka Hearn, 2019). Nõustun selle loeteluga ja järgnevalt kommenteerin neid teemasid lühidalt.

Meeste ja maskuliinsuste rolli mõtestamiseks keskkonna- ja kliimamuutuste kontekstis ja teiste liikidega suhestumisel sobivad näiteks post-humanistlikud lähenemisviisid, mida on viimastel aastatel hakatud ka CSMM-is arendama (vt Aavik, 2023; Hultman & Pulé, 2018; Mellström & Pease, 2023; Pulé & Hultman, 2021). Steve Garlick (2019, lk 395) väidab, et patriarhaadi uurimisel on keskendumine vaid soole piirav, kuna (privilegeeritud) meeste domineerimine naiste üle on alati olnud osa nende laiemast domineerimisest looduse ja teiste elusolendite üle. Selline post-humanistlik vaade laiendab ühtlasi interseksionaalset lähenemist, mida on tüüpiliselt kasutatud üksnes inimestevahelise ebavõrdsuse ja hierarhiate mõtestamiseks, tuues sisse looduse, loomad ja muud elusolendid.

IT, sotsiaalmeedia ja tehisaru on üks kiiremalt arenevaid ning muutuvaid valdkondi. Maskuliinsused sotsiaalmeedias, sh virtuaalses ruumis esinev seksism ja misogüünia, on juba saanud oluliseks uurimisobjektiks (vt nt Ging, 2019). Mehi ja maskuliinsusi on tehisaru kontekstis uuritud veel napilt, kuigi tegu on potentsiaalselt väga viljaka uurimisainesega. Kuna tehisaru arendamist on vedanud jõukad valged lääne mehed, kes saavad sellest suurt majanduslikku kasu, ei ole tehisaru sooneutraalne: selle omadused ja tagajärjed peegeldavad selle loojate väärtusi ja kultuurilist konteksti, kus see loodi. Näiteks on teada, et tehisaru taastoodab seksismi ja soolisi stereotüüpe (vt Hall & Ellis, 2023). Selle asemel et soolist ebavõrdsust vähendada, on tõenäoline, et tehisaru süvendab seda veelgi, kuna on seksistliku kultuuri ja ebavõrdse ühiskonna produkt. Seega tuleks tehisaru ja selle tagajärgede mõtestamisel käsitleda mehi ja maskuliinsusi ning küsida, kes ja kuidas tehisaru arendab, kontrollib ja (väär)kasutab.

Meeste tegevus ja maskuliinsuse ideaalid (rahvusvaheliste) institutsioonide ja organisatsioonide kontekstis on samuti alauuritud teema. Neis kehtestatavad ja taastoodetavad soolised ja muud normid kujundavad lokaalseid meeste praktikaid ja maskuliinsuse ideaale. Institutsioonid on soolistatud (Connell, 2009) ning meestel ja maskuliinsustel on suur osatähtsus institutsioonide struktureerimises ja poliitikakujunduses (vt nt Connell, 2009; Williams & Robertson, 2007).

Rahvusluse, autoritaarsuse, rassismi ja neofašismi teemad, mis on ka organisatsioonide ja institutsioonidega tihedalt seotud, on juba leidnud kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes üsnagi laialdast käsitlemist, kuid jätkuvaid globaalseid poliitilisi kriise ja konflikte arvestades tuleb nende uurimist jätkata. Vähemalt mõnda neist teemadest on uuritud, kasutades poliitiliste maskuliinsuste mõistet (vt nt Löffler *et al.*, 2020). Koos rassismiga tuleks uurida ka mehi ja maskuliinsusi kolonialismi, postkolonialismi ja dekoloniseerimise kontekstis, sh Eesti suhet nendega (dekoloniseerimise kohta Eesti ja Nõukogude Liidu kontekstis vt nt Annus, 2019; Velmet, 2023). Väga relevantne ja samas alauuritud on ka poliitilise konservatiivsuse ja paremäärmusluse temaatika (sh seonduvalt virtuaalse ruumiga), mis on meeste ja maskuliinsuste näoga (vt nt Harmer & Lumsden, 2019; Kimmel, 2017; Ralph-Morrow, 2022). Sellesse loetelusse võib lisada artikli alguses mainitud Eesti noorte meeste süveneva konservatiivsuse problemaatika, mis vajab kindlasti käsitlemist. Samuti on Eestis juba aastakümneid olnud päevakorral sündimuse küsimused. Suuresti kujundavad neid avalikke debatte pronatalistlike hoiakutega keskealised või vanemad eestlastest mehed, seega on tegu selgelt mehi ja maskuliinsusi puudutava teemaga, mida küll pole selles võtmes otseselt uuritud. Selliste küsimuste ja probleemide käsitlemine, mida on seni nähtud sooneutraalsena või mida pole sooaspektist ning kriitiliste mees- ja maskuliinsusuuringute vaatest uuritud, on rikastav, kuna muudab tõenäoliselt meie arusaamu neist. Samuti aitavad kriitilistes mees- ja maskuliinsusuuringutes kasutatavad mõisted ja lähenemisviisid vaadelda sugu ja soosuhteid uutest nurkadest.

Kasutatud kirjandus

- Aavik, K. (2015). *Intersectional disadvantage and privilege in the Estonian labour market: An analysis of work narratives of Russian-speaking women and Estonian men*. [Doctoral dissertation, Tallinn University].
<https://www.etera.ee/s/JpWZkc4hdd>
- Aavik, K. (2020). Studying privileged men's career narratives from an intersectional perspective: The methodological challenge of the invisibility of privilege. In K. Aavik, C. Bland, J. Hoegaerts, & J. Salminen (Eds.), *Men, masculinities and the modern career: Contemporary and historical perspectives* (pp. 217–240). De Gruyter.
<https://doi.org/10.1515/9783110651874-012>
- Aavik, K. (2023). *Contesting anthropocentric masculinities through veganism: Lived experiences of vegan men*. Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-3-031-19507-5>
- Ainsaar, M., Roots, A., Sammul, M., & Orru, K. (2016). Töökoha mõju Eesti meeste lapsesaamisplaanidele. *Ariadne Lõng*, 1/2, 68–80.
- Ainsworth, C. (2015). Sex redefined. *Nature*, 518, 288–291.
<https://doi.org/10.1038/518288a>
- Allan, J. A. (2023). Against typologies: Affect and masculinity studies. In T. Reeser (Ed.), *The Routledge Companion to gender and affect* (pp. 43–54). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003045007-6>
- Anderson, E. (2005). Orthodox and inclusive masculinity: Competing masculinities among heterosexual men in a feminized terrain. *Sociological Perspectives*, 48(3), 337–355. <https://doi.org/10.1525/sop.2005.48.3.337>
- Anderson, E. (2010). *Inclusive masculinity: The changing nature of masculinities*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203871485>
- Anderson, E., Adams, A., & Rivers, I. (2012). “I kiss them because I love them”: The emergence of heterosexual men kissing in British institutes of education. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 421–430.
<https://doi.org/10.1007/s10508-010-9678-0>
- Anderson, E., & McCormack, M. (2018). Inclusive Masculinity Theory: Overview, reflection and refinement. *Journal of Gender Studies*, 27(5), 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Annus, E. (2019). *Sotskolonialism Eesti NSV-s. Võim, kultuur, argielu*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Barad, K. (2003). Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801–831. <https://doi.org/10.1515/9783839403365-008>

- Barber, K. (2008). The well-coiffed man: Class, race, and heterosexual masculinity in the hair salon. *Gender & Society*, 22(4), 455–476. <https://doi.org/10.1177/0891243208321168>
- Beasley, C. (2008). Rethinking hegemonic masculinity in a globalizing world. *Men and Masculinities*, 11(1), 86–103. <https://doi.org/10.1177/1097184x08315102>
- Beasley, C. (2012). Problematizing contemporary Men/Masculinities theorizing: The contribution of Raewyn Connell and conceptual-terminological tensions today. *The British Journal of Sociology*, 63(4), 747–765. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2012.01435.x>
- Beasley, C. (2015). Caution! Hazards ahead: Considering the potential gap between feminist thinking and men/masculinities theory and practice. *Journal of Sociology*, 51(3), 566–581. <https://doi.org/10.1177/1440783314553317>
- Berggren, K. (2020). Ashamed of one's sexism, mourning one's friends: Emotions and relations in men's encounters with feminism in Sweden. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 12(3), 466–484. <https://doi.org/10.3384/cu.v12i3.3239>
- Berggren, K. (2023, December 5–7). *From types to process?* [Seminar presentation]. What is the state of the art in contemporary masculinity studies, Karlstad University, Karlstad, Sweden.
- Bridges, T. (2010). Men just weren't made to do this: Performances of drag at "Walk a Mile in Her Shoes" marches. *Gender & Society*, 24(1), 5–30. <https://doi.org/10.1177/0891243209356924>
- Bridges, T., & Pascoe, C. J. (2014). Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities. *Sociology Compass*, 8(3), 246–258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203824979>
- Carlsson Kanyama, A., Nässén, J., & Benders, R. (2021). Shifting expenditure on food, holidays, and furnishings could lower greenhouse gas emissions by almost 40%. *Journal of Industrial Ecology*, 25(6), 1602–1616. <https://doi.org/10.1111/jiec.13176>
- Christofidou, A. (2021). Men and masculinities: A continuing debate on change. *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, 16(2), 81–97. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1891758>
- Collins, P. H., & Bilge, S. (2020). *Intersectionality* (2nd ed.). John Wiley & Sons.

- Collinson, D., & Hearn, J. (1994). Naming men as men: Implications for work, organization and management. *Gender, Work & Organization*, 1(1), 2–22. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.1994.tb00002.x>
- Connell, R. W. (1985). Theorising gender. *Sociology*, 19(2), 260–272. <https://doi.org/10.1177/0038038585019002008>
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person, and sexual politics*. Allen and Unwin.
- Connell, R. W. (1998). Masculinities and globalization. *Men and Masculinities*, 1(1), 3–23. <https://doi.org/10.1177/1097184x98001001001>
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
- Connell, R. W. (2009). A thousand miles from kind: Men, masculinities and modern institutions. *The Journal of Men's Studies*, 16(3), 237–252. <https://doi.org/10.3149/jms.1603.237>
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender and Society*, 19(6), 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Coston, B. M., & Kimmel, M. (2012). White men as the new victims: Reverse discrimination cases and the Men's Rights Movement. *Nevada Law Journal*, 13(2), 368–385.
- Daly, S. E., & Reed, S. M. (2022). “I think most of society hates us”: A qualitative thematic analysis of interviews with incels. *Sex Roles*, 86(1–2), 14–33. <https://doi.org/10.1007/s11199-021-01250-5>
- De Boise, S. (2015). I'm not homophobic, “I've got gay friends”: Evaluating the validity of inclusive masculinity. *Men and Masculinities*, 18(3), 318–339. <https://doi.org/10.1177/1097184x14554951>
- De Boise, S., & Wojnicska, K. (2023, December 5–7). *Not all that glitters is gold: Rethinking the concept of caring masculinities* [Seminar presentation]. What is the state of the art in contemporary masculinity studies, Karlstad University, Karlstad, Sweden.
- Deutsch, F. M. (2007). Undoing gender. *Gender & Society*, 21(1), 106–127. <https://doi.org/10.1177/0891243206293577>
- Dragowski, E. A., & Scharrón-del Río, M. R. (2014). The importance of challenging hegemonic masculinity in preventing school violence. *School Psychology Forum*, 8(1), 10–27.
- Elliott, K. (2016). Caring masculinities: Theorizing an emerging concept. *Men and Masculinities*, 19(3), 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>

- Garlick, S. (2019). The return of nature: Feminism, hegemonic masculinities, and new materialisms. *Men and Masculinities*, 22(2), 380–403.
<https://doi.org/10.1177/1097184x17725128>
- Gatens, M. (1983). A critique of the sex/gender distinction. In J. Allen & P. Patton (Eds.), *Beyond Marxism? Interventions after Marx* (pp. 143–160). Intervention Publications.
- Ging, D. (2019). Alphas, betas, and incels: Theorizing the masculinities of the manosphere. *Men and Masculinities*, 22(4), 638–657.
<https://doi.org/10.1177/1097184x17706401>
- Gottzén, L. (2023, December 5–7). *Towards a new sociology of masculinity typologies* [Seminar presentation]. What is the state of the art in contemporary masculinity studies, Karlstad University, Karlstad, Sweden.
- Grosz, E. (2005). *Time travels: Feminism, nature, power*. Allen & Unwin.
- Halberstam, J. (1998). *Female masculinity*. Duke University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv11cwb00>
- Hall, P., & Ellis, D. (2023). A systematic review of socio-technical gender bias in AI algorithms. *Online Information Review*, 47(7), 1264–1279.
<https://doi.org/10.1108/oir-08-2021-0452>
- Hanlon, N. (2012). *Masculinities, care and equality: Identity and nurture in men's lives*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137264879>
- Harmer, E., & Lumsden, K. (2019). *Online othering: Exploring digital violence and discrimination on the web*. Palgrave Macmillan Cham.
- Harrington, C. (2021). What is “toxic masculinity” and why does it matter? *Men and Masculinities*, 24(2), 345–352.
<https://doi.org/10.1177/1097184x20943254>
- Hearn, J. (1997). The implications of critical studies on men. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 5(1), 48–60.
<https://doi.org/10.1080/08038740.1997.9959706>
- Hearn, J. (2004). From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *Feminist Theory*, 5(1), 49–72. <https://doi.org/10.1177/1464700104040813>
- Hearn, J. (2012). A multi-faceted power analysis of men's violence to known women: From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *The Sociological Review*, 60(4), 589–610. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954x.2012.02125.x>
- Hearn, J. (2014). Men, masculinities and the material(-)discursive. *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, 9(1), 5–17.
<https://doi.org/10.1080/18902138.2014.892281>

- Hearn, J. (2019). So what has been, is, and might be going on in studying men and masculinities? Some continuities and discontinuities. *Men and Masculinities*, 22(1), 53–63. <https://doi.org/10.1177/1097184x18805550>
- Hood-Williams, J. (1996). Goodbye to sex and gender. *The Sociological Review*, 44(1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954x.1996.tb02960.x>
- Howson, R. (2006). *Challenging hegemonic masculinity*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203698921>
- Hultman, M., & Pulé, P. M. (2018). *Ecological masculinities: Theoretical foundations and practical guidance*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315195223-9>
- Hunter, S. C., Riggs, D. W., & Augoustinos, M. (2017). Hegemonic masculinity versus a caring masculinity: Implications for understanding primary caregiving fathers. *Social and Personality Psychology Compass*, 11(3), e12307. <https://doi.org/10.1111/spc3.12307>
- Jagger, G. (2015). The new materialism and sexual difference. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 40(2), 321–342. <https://doi.org/10.1086/678190>
- Jewkes, R., & Morrell, R. (2018). Hegemonic masculinity, violence, and gender equality: Using latent class analysis to investigate the origins and correlates of differences between men. *Men and Masculinities*, 21(4), 547–571. <https://doi.org/10.1177/1097184x17696171>
- Jordan, A. (2020). Masculinizing care? Gender, ethics of care, and fathers' rights groups. *Men and Masculinities*, 23(1), 20–41. <https://doi.org/10.1177/1097184X18776364>
- Justiitsministeerium. (2019). Pervägivald ja ahistamine. *Kuritegevus Eestis 2019*. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/perevagivald-ja-ahistamine.html>
- Kareithi, P. J. (2014). Hegemonic masculinity in media contents. In A. V. Montiel (Ed.), *Media and gender: A scholarly agenda for the Global Alliance on Media and Gender* (pp. 30–34). UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000228399>
- Kempel, G., & Siibak, A. (2010). Peamised trendid meeste tekstilisel konstrueerimisel naistajakirja *Cosmopolitan* artiklites. *Ariadne Lõng*, 1/2, 42–56.
- Kilmartin, C., & McDermott, R. C. (2016). Violence and masculinities. In Y. J. Wong & S. R. Wester (Eds.), *APA handbook of men and masculinities* (pp. 615–636). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14594-028>

- Kimmel, M. (2017). *Angry white men: American masculinity at the end of an era* (2nd ed.). Nation Books.
- Lamont, E. (2014). The limited construction of an egalitarian masculinity: College-educated men's dating and relationship narratives. *Men and Masculinities*, 18(3), 271–292.
<https://doi.org/10.1177/1097184X14557495>
- Lee, J. Y., & Lee, S. J. (2018). Caring is masculine: Stay-at-home fathers and masculine identity. *Psychology of Men & Masculinities*, 19(1), 47–58.
<https://doi.org/10.1037/men0000079>
- Lorber, J., & Farrell, S. A. (Eds.). (1991). *The social construction of gender*. Sage Publications.
- Löffler, M., Luyt, R., & Starck, K. (2020). Political masculinities and populism. *NORMA: International Journal for Masculinity Studies*, 15(1), 1–9.
<https://doi.org/10.1080/18902138.2020.1721154>
- Malmberg, K. (2017). Meesterindel muutusteta. Kaksikümmend aastat portreelugusid Eesti päevalehtedes. *Ariadne Lõng*, 1/2, 76–90.
- Mellström, U., & Pease, B. (Eds.). (2023). *Posthumanism and the man question: Beyond anthropocentric masculinities*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781003219613>
- Messerschmidt, J. W. (2019). The salience of “hegemonic masculinity”. *Men and Masculinities*, 22(1), 85–91.
<https://doi.org/10.1177/1097184x18805555>
- Messerschmidt, J. W. (2020). Becoming a super-masculine “cool guy”: Reflexivity, dominant and hegemonic masculinities, and sexual violence. *Boyhood Studies*, 13(2), 20–35. <https://doi.org/10.3167/bhs.2020.130203>
- Michalski, J. H. (2017). Status hierarchies and hegemonic masculinity: A general theory of prison violence. *The British Journal of Criminology*, 57(1), 40–60. <https://doi.org/10.1093/bjc/azv098>
- Moller, M. (2007). Exploiting patterns: A critique of hegemonic masculinity. *Journal of Gender Studies*, 16(3), 263–276.
<https://doi.org/10.1080/09589230701562970>
- Pajumets, M. (2001). Kas uus mehelikkus jõuab Eestisse? *Ariadne Lõng*, 1/2, 125–136.
- Pajumets, M. (2010). Estonian couples' rationalizations for fathers' rejection of parental leave. *Fathering: A Journal of Theory, Research & Practice about Men as Fathers*, 8(2), 226–243.
- Pajumets, M. (2012). *Post-socialist masculinities, identity work, and social change: An analysis of discursive (re)constructions of gender identity in novel*

- social situations* [Doctoral dissertation, Tallinn University].
<https://www.etera.ee/s/Z24H4pP1qX>
- Pajumets, M., & Hearn, J. (2012). Post-socialist fathers ‘at home’ and ‘away from home’ in ‘old Europe’: Facing the challenge through masculine identity talk. *Studies of Transition States and Societies*, 4(1), 31–47.
<https://doi.org/10.58036/stss.v4i1.89>
- Pajumets, M., & Hearn, J. (2021). Doing gender by not doing gender in eco-communities: Masculine identity talk within a “gender-neutral” worldview. In P. M. Pulé & M. Hultman (Eds.), *Men, masculinities, and earth: Contending with the (m)Anthropocene* (pp. 309–325). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-54486-7_14
- Pease, B. (2021). From ecomasculinity to profeminist environmentalism: Recreating men’s relationship with nature. In P. Pulé & M. Hultman (Eds.), *Men, masculinities, and earth: Contending with the (m)Anthropocene* (pp. 537–557). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54486-7_26
- Pease, B. (2023). Men becoming otherwise: Lines of flight from ‘Man’ and majoritarian masculinity. In U. Mellström & B. Pease (Eds.), *Posthumanism and the man question: Beyond anthropocentric masculinities* (pp. 222–235). Routledge.
- Pilvre, B. (2009). Eesti Ekspressi „Person“ soo aspektist. *Ariadne Lõng*, 1/2, 42–62.
- Pilvre, B. (2011). *Naiste meediarepresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis* [Doktoritöö, Tartu Ülikool]. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pulé, P., & Hultman, M. (Eds.). (2021). *Men, masculinities, and earth: Contending with the (m)Anthropocene*. Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-54486-7>
- Ralph-Morrow, E. (2022). The right men: How masculinity explains the radical right gender gap. *Political Studies*, 70(1), 26–44.
<https://doi.org/10.1177/0032321720936049>
- Ricciardelli, R., Clow, K. A., & White, P. (2010). Investigating hegemonic masculinity: Portrayals of masculinity in men’s lifestyle magazines. *Sex Roles*, 63, 64–78. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9764-8>
- Rosen, N. L., & Nofziger, S. (2019). Boys, bullying, and gender roles: How hegemonic masculinity shapes bullying behavior. *Gender Issues*, 36, 295–318. <https://doi.org/10.1007/s12147-018-9226-0>
- Rydstrom, H., & Hearn, J. (2017). Men, masculinities and the conundrum of ‘gex’: An interview with Jeff Hearn by Helle Rydstrom. *NORA: Nordic*

- Journal of Feminist and Gender Research*, 25(2), 141–159.
<https://doi.org/10.1080/08038740.2017.1353543>
- Saguy, T., Reifen-Tagar, M., & Joel, D. (2021). The gender-binary cycle: The perpetual relations between a biological-essentialist view of gender, gender ideology, and gender-labelling and sorting. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 376(1822), 20200141.
<https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0141>
- Soo, K. (2016). Eesti meeste vägivald kooselupartneri vastu. *Ariadne Lõng*, 1/2, 81–93.
- Soo, K., & Kutsar, D. (2012). Mehelikkuse tüpiseerimine noormeeste enesehinnangute, soorolliga rahulolu ja seksuaalkäitumise järgi. *Ariadne Lõng*, 1/2, 19–34.
- Toming, M-L. (2007). Isarolli muutumine – isa lapsega kodus. *Ariadne Lõng*, 1/2, 65–76.
- Uusma, A. (2014). Romantiline *macho*: mässav mees Eesti punk-rokis. *Ariadne Lõng*, 1/2, 42–67.
- Velmet, A. (2023). NSVL-i dekoloniseerimine: saateks. *Vikerkaar*, 10–11.
- Waling, A. (2019). Rethinking masculinity studies: Feminism, masculinity, and poststructural accounts of agency and emotional reflexivity. *The Journal of Men's Studies*, 27(1), 89–107. <https://doi.org/10.1177/1060826518782980>
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151.
- Williams, R., & Robertson, S. (2007). Masculinities, men and public health policy. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 2(2), 361–368. <https://doi.org/10.18848/1833-1882/CGP/v02i02/52286>
- Wittig, M. (1992). *The straight mind and other essays*. Harvester Wheatsheaf.
- Ümarik, M., Tinn, M., Idnurm, T., Kaarlõp, H-L., Dibou, T., Mäe, K., Henno, I., Lauri, T., & Pöder, K. (2023). *Noorte hääl demokraatia kriisis: kodanikuhariduse väljakutsed. IEA 2022. aasta rahvusvahelise kodanikuhariduse uuringu (ICCS 2022) Eesti tulemused*.
<https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2023-11/ICCS%202022%20Eesti%20raport%2028.11.pdf>

Kadri Aavik on Tallinna Ülikooli soouuringute dotsent. Tema hiljutine uurimistöö keskendub eelkõige kriitilistele loomauuringutele, veganuuringutele, kriitilistele mees- ja maskuliinsuuringutele ning nende ristumiskohtadele.

Kadri Aavik is Associate Professor of Gender Studies at Tallinn University, Estonia. She works in gender studies (with a focus on critical studies on men and masculinities), critical animal studies, vegan studies, and their intersections.

Abstract

How to study men and masculinities? An overview of key contemporary theoretical approaches and debates in critical studies on men and masculinities

This article aims to introduce in the Estonian language and to Estonian-speaking academic audiences some key contemporary concepts, theoretical approaches, developments and debates in critical studies on men and masculinities (CSMM), a subfield of gender and feminist research that has made unique and important contributions to studying gender. Understanding the category of gender and gendered power relations in society is impossible without critically examining men and masculinities, as gender is relational. Also, more practically, without a change in the ideals of masculinity and practices of men, it is not possible to move towards gender equality and social justice. Concepts and approaches developed in CSMM enable us to examine gender and gender relations from new angles. With this article, I seek to inspire Estonian gender scholars, other researchers as well as students to work in CSMM and develop this field of research in Estonia. I also wish to advance the emergence of conceptually more nuanced approaches to the category “men” and masculinities in Estonian academic research.

Keywords: men, masculinities, critical studies on men and masculinities

Kes ees, see mees? Soolistatud juhtimiskultuur ja selle meediakajastused Eestis

Raili Marling, Mari-Liis Sepper, Elisabeth Kaukonen, Maarja Tinn

Teesid

Artiklis käsitletakse soolise ebavõrdsuse avaldumist Eesti juhtimiskultuuris ja meediakajastustes, keskendudes nais- ja meestippjuhtide kogemustele ning nende esitusviisidele avalikkuses. Uuringus kasutati kriitilist diskursuseanalüüsi ja korpuslingvistikat, et analüüsida meedia kaudu loodud soostereotüüpe ning nende mõju juhtimiskultuuri kujunemisele. Lisaks viidi läbi intervjuud Eesti tippjuhtide seas, et uurida nende teekonda juhhipositsioonidele ja kogetud takistusi.

Meediaanalüüsi tulemused näitavad, et naiste sooline identiteet on meedias sageli üleekspluateeritud, mis kinnistab arusaamu juhtimisest kui eelkõige mehelikust valdkonnast ning marginaliseerib naiste professionaalsed saavutused. Intervjuud tõid esile olulised erinevused nais- ja meesjuhtide karjääriredelil edenemise teekondades. Mehi iseloomustab juhuslik jõudmine juhhipositsioonidele, samas naised peavad ületama mitmesuguseid takistusi ning tõestama end pidevalt sel teekonnal tippu. Lisaks tulid naisjuhtide puhul esile raskused töö- ja pereelu ühitamisel. Uurimistulemused näitavad, et Eesti organisatsioonikultuur ja meediakajastus ei ole veel sooliselt tasakaalus, avaldades nii negatiivset mõju juhtimispraktikatele, konkreetsemalt just naiste karjäärivõimalustele.

Märksõnad: naisjuhid, tippjuhid, organisatsioonikultuur, meediaanalüüs, korpuspõhine diskursusanalüüs, soolistatud diskursused

1. Sissejuhatus

Eesti on teinud viimase 20 aasta jooksul märkimisväärseid edusamme soolise võrdsuse saavutamisel, eriti pärast Euroopa Liiduga liitumist ja sellega kaasnenud kirglikke arutelusid soolise võrdõiguslikkuse seaduse vastuvõtmise üle 2004. aastal. Lisaks soolise võrdõiguslikkuse seadusele ja võrdse kohtlemise seadusele kehtib Eestis 2024. aastast abieluvõrdsus. Ellu on kutsutud institutsioonid, nagu võrdsuspoliitika osakond, soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik (aastani 2009 soolise võrdõiguslikkuse voliniku nimega) ja ühtekuuluvuspoliitika fondide võrdõiguslikkuse kompetentsikeskus (võrdsuspoliitika osakonna alluvuses). Praeguseks on naised täitnud presidendi ja peaministri rolli.

Eeltoodule vaatamata oleme 20 aastat hiljem soolisest võrdsusest veel üpris kaugel. Eesti paistab Euroopa Liidu kontekstis jätkuvalt negatiivselt silma suure soolise palgalõhe ning tööturu vertikaalse ja horisontaalse segregeerituse poolest. Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituudi (EIGE) soolise võrdõiguslikkuse 2023. aasta indeks oli majandusliku võimu valdkonnas Eestis 21,8 punkti 100-st, mis jääb märkimisväärselt maha Euroopa Liidu riikide keskmisest (54,7) (EIGE, 2023). Eesti skoori viib muu hulgas alla naiste osakaal börsiettevõtete juhtorganites, mis tõusis 10%-ni alles möödunud aastal. 100 mõjukama ettevõtte juhatuste liikmete hulgas oli 2018. aastal naisi vaid 16% (uuemaid andmeid saadaval ei ole). Need näitajad on mõtlemapanevad, sest Eestis omandab esimese ja teise astme kõrghariduse märgatavalt enam naisi kui mehi. Naiste tööhõive määr 2023. aastal oli 67% (Statistikaamet, 2024), mis on Euroopa Liidu üks kõrgemaid.

Seega tekib õigustatud küsimus, kuhu naised karjääriredelil kaovad. Rahvusvahelises teaduskirjanduses on selliste olukordade kirjeldamiseks kasutatud klaaslae ja lekkiva toru metafoori. „Klaaslagi“ viitab fenomenile, milles naiste karjäär ei edene tööturul üle teatud taseme, sest nähtamatud barjäärid tõkestavad naiste karjääri, aga soodustavad meeste oma (Glass & Cook, 2016; Mulcahy & Linehan, 2014). „Lekkiv toru“ sümboliseerib seda, kuidas naised erinevatel karjääriastmetel tööturult järk-järgult

kaovad. Eesti puhul viitavad need metafoorid struktuursetele probleemidele, mis ei luba naiste hariduspõhisest eelisest hoolimata tööjõuturul samaväärselt edasi liikuda ja juhtkohtadele jõuda.

Nii vertikaalsele kui ka horisontaalsele tööturu segregatsioonile on tähelepanu juhitud erinevates uuringutes (nt Hämmäl *et al.*, 2022; Ümarik & Aavik, 2020), aga napib süsteemseid analüüse, mis avaksid nähtuste tagamaid. Sellest johtuvalt algatas Mõttekoda Praxis koos partneritega (Tartu Ülikool, Eesti Personalijuhtimise Ühing PARE, Riigikantselei ja Swedbank) 2023. aastal projekti „Naised ja mehed võrdselt juhtimas“, et uurida, kuidas saavad naistest ja meestest tippjuhid ning kuidas kujuneb juhi soolistatud kuvand avalikkuses. Selles Euroopa Komisjoni kodanike, võrdõiguslikkuse, õiguste ja väärtuste programmist rahastatud projektis keskendusime kahele teemale. Esiteks, Tartu Ülikooli teadlased (Raili Marling, Andra Siibak, Elisabeth Kaukonen ja Marie-Luise Meier) uurisid nais- ja meesjuhtide kujutamist üldkeeles, sealhulgas meediatekstides, sest just keeleliste kujutamismustrite kaudu kujundatakse arusaamu sellest, mida peetakse loomulikuks ja erinevate sugude esindajatele sobivaks. Teiseks, Mõttekoja Praxis uurimisgrupp (Mari-Liis Sepper, Maarja Tinn, Liina Järviste ja Maari Põim) keskendus intervjuude kaudu juhtide lugudele, teisisõnu sellele, kuidas said neist juhid ning mis tegurid neid sel teekonnal mõjutasid. Käesolevas artiklis võtame kokku mõlema suuna peamised leiud ja proovime nende sünteesimise kaudu vastata küsimusele, miks pole tippjuhtide seas naisi võrdselt meestega (detailemaid uurimisraporteid vt Kaukonen *et al.*, 2024; Tinn *et al.*, 2024).

Meie uuringut julgustas tagant teadmine, et teadliku tegevuse kaudu on võimalik ühiskonnas muutusi esile kutsuda. Euroopas on näiteks ebavõrdsust vähendavate erimeetmete abil suurenenud naiste osakaal äriühingute juhtorganites Norras, Prantsusmaal ja mujal. Ka Eesti avalikus sektoris on tippjuhtide hulgas sooline tasakaal paranenud. Riigikantselei andmetel on naiste osakaal avaliku sektori tippjuhtide seas jõudsalt kasvanud: 2024. aasta juuni seisuga on ligi 100 tippjuhi hulgas naisi koguni 43%. Naiste osakaalu kasvu on mõjutanud muu hulgas tippjuhtide kompetentsikeskuse tava eelistada värbamisel lõppvooru

pääsenud võrdse nais- ja meeskandidaadi korral naist. Ka Euroopa Liidu direktiiv, mis nõuab soolise tasakaalu tagamist börsil noteeritud ettevõtete juhtorganites, on tõstnud päevakorda vajaduse analüüsida, kuidas saavad Eestis juhiks naised ja mehed ning mis juhiks saamist mõjutab. Tõsiasi, et meie projektipartnerite hulgas oli nii avaliku (Riigikantselei) kui ka erasektori partnereid (Swedbank) ning Eesti Personalijuhtimise Ühing PARE, näitab, et seda muret on ka ühiskonnas teadvustatud. Uuringu tulemused aitavad mõista, kuidas saavad organisatsioonid töökultuuri ja personalipraktikat muutes toetada naiste saamist tippjuhiks, aga ka seda, kuidas keekekasutuse ja kujutamispunktide olulisuse teadvustamise abil ei taastoodetaks iganenud arusaamu juhtimisest ning naiste ja meeste võimetest.

2. Klaaslaed, -liftid ja -kuristikud: kirjandusülevaade

Soostereotüübid on naistele ja meestele omistatud erinevad isikuomadused ning käitumis- ja tegutsemisviisid, mis peegeldavad ühiskonnas kehtivaid soonorme. Mehi on lihtsustavalt peetud aktiivseks, domineerivaks, ennast kehtestavaks ja saavutustele orienteerituks, naisi aga empaatiliseks, emotsionaalseks, hoolivaks ja inimeste kui kogukonna ühistesse eesmärkidesse panustavaks (Heilman, 2001). Neist stereotüüpidest tõukudes otsustatakse, milliseid ühiskondlikke rolle peetakse sobivaks meestele ja milliseid naistele (vt Eagly *et al.*, 2000; Koenig & Eagly, 2014). Seega, stereotüübid mitte ainult ei kirjelda naisi ja mehi, vaid suunavad ka nende käitumist ja valikuid. Nende normide eirajaid võib muu hulgas tabada ühiskondlik halvakspanu.

Eelnimetatud arusaamad on mõjutanud ka juhtimiskultuuri, st juhtimine ei ole sooliselt neutraalne tegevus, vaid juhi kuvand kätkeb väärtusi, norme ja ideaale, mida on traditsiooniliselt seostatud just mehelikuks peetavate omadustega (Karelaia & Guillén, 2014; Schein *et al.*, 1996). Arvatakse, et tüüpiline, hea ja edukas juht on eelkõige meessoost ning joondub maskuliinsete käitumismallide järgi (Eagly & Karau, 2002). Viimaste hulka kuulub iseseisvus, jõulisus, isegi agressiivsus, enesekehtestamisvõime, riskijulgus ja konkurentsitunnetus.

Ka Eestis tehtud soolise võrdõiguslikkuse monitooringuis (nt Helemäe & Võormann, 2006; Hämmal *et al.*, 2022) on välja toodud, et Eesti rahvas näeb juhiametis mehi, eriti tootmisettevõtete puhul. 2021. aastal läbi viidud soolise võrdõiguslikkuse monitooringust selgus aga huvitav tulemus: 12 aasta jooksul (2009–2021) on vähenenud nõustumine sellega, et mehed on paremad juhid kui naised. Kui varem pidas 43% vastajatest mehi paremaks juhiks, siis 2021. aastal arvas nii vaid 27%. Sealjuures usuvad mehed meesjuhtide paremusse enam kui naised (30% *vs.* 24%) ning kõige rohkem usuvad seda muust rahvusest mehed (34%) ja kõige vähem eesti naised (22%). Samuti on selle väitega kõige vähem nõus 15–24-aastased noored ning kõige enam 75-aastased ja vanemad. Meie uurimuse jaoks on ehk kõige kõnekam tõik, et need, kes olid töötanud naisülemuse alluvuses, leiavad harvem, et mehed on paremad juhid (22%)(Hämmal *et al.*, 2022, lk 70, 81–82). Niisiis on naiste jõudmisel juhiks potentsiaalselt pikaajaline mõju ka teiste inimeste tõekspidamistele. Naisjuhtide vähesust ning nende kogemusi juhirollis on Eestis juba kajastanud ka mõningad teadustööd (vt Jõgi, 2016; Rebane, 2019; Unt *et al.*, 2021), mida siinne artikkel oma meedia- ja intervjuumaterjaliga täiendab.

Kuivõrd juhirollis on traditsiooniliselt olnud mehed, on mehelikuks peetavad väärtused imbunud näiliselt sooneutraalsesse hea juhi kuvandisse. See on toonud kaasa eelarvamusliku hoiaku naisjuhtide suhtes, sest juhirolli ja seda rolli täitva naise kuvandi vahel tajutakse ebakõla (Eagly & Karau, 2002). Sama stereotüüpi kannavad endas ka naised (Tremmel & Wahl, 2023).

Naisi on seega peetud juhiametisse ebasobivaks. Selle taga on olnud soostereotüüpsed arusaamad või vähemalt kartus, et juhiametisse jõudnud naist ootab ees rollikonflikt: et olla hea juht, peab naine omandama mehelikuks peetavad maneerid (vt nt Lakoff, 1975; Settles, 2004), minetamata oma naiselikkust. Naissoost juhtide soeng, kaal, rõivavalik jms on võrrelduna meessoost kolleegide omaga suurema tähelepanu all ning on leitud, et naisjuhid tunnevad survet näiteks suuremat kehakaalu kompenseerida laitmatu jumestuse, rõivavaliku ja soenguga, et mitte jätta

muljet puuduvast (enese)distsipliinist ja sobimatusest ametikohale (Glass & Cook, 2020; Tazzyman, 2020). Lisaks on arvatud, et lapsehoolduskohustuste ja üldise hoolduskoormuse tõttu ei sobi naised nii prominentsetesse ja vastutusrikastesse rollidesse kui mehed, kuna nad ei saa kunagi keskenduda vaid töökohustustele (Castaño *et al.*, 2019; Koburta *et al.*, 2019).

Kõnealused eelarvamused on naiste jaoks kaasa toonud reaalsed takistused juhipositsioonidele edutamisel. Organisatsioonides seisavad naised sageli silmitsi soolise diskrimineerimise ja nn klaaslaega (Cotter *et al.*, 2001, Glass & Cook, 2016; Mulcahy & Linehan, 2014). Samuti peavad naised võrreldes meeskolleegidega rohkem pingutama, et oma oskustega silma paista, õiglast tasu saada ja seeläbi karjääriredelil kõrgemale positsioonile jõuda. Seetõttu jäävad naised tihti pidama keskastme juhi kohale. Paradoksaalselt on selle kinnijäämise põhjus nende hea töö, st neid tajutakse olevat oma kohal asendamatud. Mõnikord tuleb naistel konkureerida meestega, kes ei ole tippu jõudnud samade tingimuste alusel ja kelle kiiret tõusu ametiredelil on toetanud nn klaasist lift ehk nähtus, mille puhul mehi suunatakse kiiremini kõrgematele ametikohtadele, eriti valdkonnas või kollektiivis, kus on ülekaalus naised (Ferree & Purkayastha, 2000; Player *et al.*, 2019). Samuti räägitakse klaaskuristikest ehk olukordadest, kus naisi edutatakse suurema tõenäosusega siis, kui organisatsioon on kriisis ja juhti ähvardab läbikukkumine (Glass & Cook, 2016; Ryan & Haslam, 2005). Lisaks on tippjuhtkonnad olnud meesterohked, moodustades nn poisteklubid, mida seovad nii formaalsed kui ka informaalsed sidemed (Allemand *et al.*, 2022; Collet *et al.*, 2014; Dennissen *et al.*, 2019; Setkute & Dibb, 2022; Shipilov *et al.*, 2014). Naised pole neisse võrgustikesse enamasti oodatud (Baublyte *et al.*, 2019).

Naiste motivatsiooni juhipositsioonidele kandideerida mõjutab ka organisatsiooni töökultuur. Näiteks Christy Cook ja Alison Glass (2014) märgivad oma uurimuses, et naisjuhtide arvu ja eduka karjääri jaoks on iseäranis oluline sooline tasakaal organisatsiooni juhtkonnas. Kui asutuse tippjuhtkonnas on piisavalt naisi, suurendab see tõenäosust, et ka edaspidi leiavad naised edutamisevõimalusi ning naistel on juhipositsioonidel pikem

ja edukam ametiaeg. Mitmesugused soolist võrdsust edendavad organisatsioonilised tavad, aga ka juhtide arendamise ja koolitamise programmid, juhendamine ja mentorlus, naistele suunatud organisatsioonipoolne tugi ja ligipääs võrgustikele avaldavad positiivset mõju naisjuhtide esilekerkimisele ning naiste kindlustundele sellistel positsioonidel edu saavutada (Castaño *et al.*, 2019; Fitzsimmons *et al.*, 2014; Hatmaker & Hassan, 2023; Koburtay *et al.*, 2019).

Organisatsioonide tasandil väljenduvaid käitumismustreid suunab ja mõjutab ka ühiskonnas levinud keelekasutus ning selles levivad kujutamismustrid, mille sooline olemus jääb tavakõneleja jaoks enamasti nähtamatuks, kuna neid käsitatakse neutraalsete ja loomulikena (keelesoolistatust on sooneutraalseks peetud eesti keele puhul uuritud üllatavalt vähe, vt nt Kaukonen, 2023; Piits, 2015; Puna, 2006; Raadik, 2016). Keeles peituvad varjatud ideoloogiad, mis kujundavad ja kinnistavad soolisi stereotüüpe, pakkides need neutraalsete ja loomulikena tunduvate väljendite ja kujutluspiltide sisse ning muutes need ühiskonnas peaaegu märkamatuks.

Keelekasutus mängib aga suurt rolli avaliku arvamuse, sealjuures juhi kuvandi kujundamisel. Näiteks on sõnadel *naisjuht* ja *meesjuht* keeles erinev kasutussagedus – sõna *naisjuht* esineb neli korda rohkem.¹ See näitab, et vaikumisi peetakse juhiks meest, sest meesjuhi sugu ei vaja nii sageli eraldi nimetamist; *nais*-eesliite suurem kasutussagedus osutab teatud kõrvalekaldele kirjutamata normist (vt Puna, 2006, lk 73, 77–78). Seetõttu toobki käesolev uurimus kokku keele- ja kujutamistasandi ning juhtide endi (soolistatud) kogemused teel juhiks.

Naisjuhtide diskursiivset kujutamist Suurbritannia trükimeedias on vaadelnud Corina Sheerin ja Thomas Garavan (2022) investeerimispinganduse valdkonna juhtide näitel. Nad toovad välja olulisi diskursiivseid võtteid ja teemaringe, mille kaudu naisjuhte meedias kujutatakse. Näiteks edukat lapsi kasvatavat naissoost juhti peetakse nn supernaiseks ning tema saavutusi seega ebatavaliseks ja pea

¹ 2021. aasta ühendkorpuse põhjal on *naisjuhil* 2146 ja *meesjuhil* 520 esinemisjuhtu (vt korpuse kohta allpool).

üleloomulikuks. Naisjuhtidel tuleb pingutada rohkem kui meestel, samas peetakse naisi loomu poolest juhiametisse mittesobivaks. Seetõttu on neil juhina edu saavutamiseks vaja omandada hegemoonilise maskuliinsusega seondatud omadused, kuid samal ajal säilitada naiselikkus. Sellest tulenevalt võidakse neid kritiseerida mõlemas soorollis ebaõnnestumise pärast. Sageli süüdistatakse naisi selles, et neid on juhtimise alal vähe, näiteks kuna nad on alalhoidlikud või neil puudub vajalik enesekindlus. Selline lähenemisviis eirab struktureid ühiskondlikke mõjureid, mis hoiavad naisi edenemast ning püüab muuta naisi, aga mitte eksisteerivat töökultuuri.

Elisabeth Kelan (2010) kirjutab sooloomest (*doing gender*) ja soorollide kehtestamisest töökoha kontekstis. Kuna ametid on ajalooliselt sooliselt segregeerunud, siis on välja kujunenud, kuidas ja millist sooloomet eri positsioonidel normina tajutakse. Juhtimine on traditsiooniliselt mehelikuks peetud valdkond, mistõttu eeldatakse ka naisjuhtidelt meheliku mudeli põhjal toimimist. Et olla aktsepteeritud, peavad naised esitlema end naistena, samal ajal käitudes, tegutsedes ja mõeldes nagu mehed, kuid mitte liialt – ka maskuliinset käitumist ei peeta naiste puhul sobivaks (Eagly, 2005). Selle tulemusena tuleb naistel pidevalt navigeerida kitsaste ootuste vahel, püüdes leida optimaalset kombinatsiooni naiselikuks ja mehelikuks peetavatest omadustest, et säilitada oma autoriteet ja saada aktsepteeritud juhina. See pidev pingutus ja rollide segamine loovad täiendavaid väljakutseid, mis raskendavad naistel juhirollis püsimist ja nende professionaalset edu tervikuna. Erinevad uuringud on suisa näidanud, et meheliku rolli võtnud naist kritiseeritakse ja ka karistatakse soorollinormide rikkumise pärast.

Naiste ja meeste representatsiooni Eesti meedias on vaadeldud näiteks Barbi Pilvre (2011), kes küll ei keskendunud spetsiaalselt juhte puudutavatele diskursustele, kuid kelle tulemustes ühtib nii mõnigi aspekt meie uuringu omaga. Näiteks märgib Pilvre (2011), et kui „naine esindab traditsioonilist meeste ala, rõhutatakse alati ebatavalisust, kõrvalkallet normist, mis nõuab antud positsioonis meest“ (lk 56). Tema uuringu tulemused ilmestavad konkreetse tekstiliigi – eestikeelsete persoonilugude

– sugude kujutamise mustreid. Persoonilood peegeldavad arusaamu ühiskonna soolisest süsteemist ning naiste roll selles on eelkõige meelelahutuslik: uudiskünnise ületavad erandlikud ehk meeste aladel töötavad, skandaalidesse sattunud, meelelahutustööstuses esindatud ning tuntud meestega lähedases suhtes olevad naised. Ka meie uuringus olid osaliselt analüüsi all persoonilood ning see, mil määral Pilvre tuvastatud muster tuleb esile juhirolli täitvate naiste kujutamisel.

Naiste, täpsemalt naissoost tipppoliitikute meediakajastust on uurinud ka Mõttekoda Praxis, mille 2020. aasta meediaanalüüsis leiti, et naispoliitiku kajastatakse oluliselt enam eraeluliste teemade kaudu kui meespoliitiku. Uuring näitas, et naispoliitikute puhul keskendutakse tihti nende välimusele ja isiklikule elule, samal ajal kui meespoliitikute puhul pigem ametialastele saavutustele ja pädevusele. Lisaks ilmnes uuringus, et naisi esitatakse tihti stereotüüpses ja kohati isegi halvustavas valguses, vähendades nende professionaalset tunnustust võrreldes meestega. Seega on meediakajastus tihti peale sooliselt kallutatud ning naisi ja mehi koheldakse erinevalt. See avaldab omakorda mõju avalikule tajule ja naiste positsioonile poliitikas (vt Ester *et al.*, 2020).

3. Juhtide soolistatus Eesti meedias

Analüüsi esimeses osas vaatleme eestikeelseid kirjalikke tekste, et tuvastada, millised on juhtide kujutamise keelelised praktikad. Analüüsi eesmärk on otsida vastust järgmistele küsimustele.

1. Millised on nais- ja meesjuhtide kujutamisel levinud mustrid ning mil määral need varieeruvad?
2. Kui võrd on kujutamismustrid seotud ühiskonnas levinud soostereotüüpide ja muude soolistatud arusaamadega?
3. Kas juhistaatus on laiemalt soolistatud?

3.1. Materjal ja meetodid

Meediauuringus kasutati nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid meetodeid. Kogu materjali analüüsiti kriitilise diskursuseanalüüsi võtetega (vt nt Fairclough, 2001; Kasik, 2008; van Dijk, 1993), lähtudes põhimõttest, et tekstides ei sisaldu mitte ainult keelelised elemendid, vaid ka ühiskondlikud ja kultuurilised tavad ning ideoloogiad, mida keele kaudu edasi antakse ning samas ka kinnistatakse. Diskursuseanalüüsi kasutatakse sageli erinevate võimusuhte tuvastamiseks ja analüüsimiseks (Blommaert, 2005). Kuna võimusuhted on naiste ja meeste vahel ajalooliselt ebaühtlaselt jaotunud, vaadeldakse kriitilises diskursuseanalüüsis eri valdkondade tekste ning nendes sisalduvaid keelelisi strateegiaid, mis soolist ideoloogiat ja ebavõrdsust levitavad ning kujundavad (Bucholtz, 2003; Lazar, 2007). Täpsemalt kasutasime uuringus korpuslingvistilist diskursuseanalüüsi, mille puhul analüüsitakse keelekasutust suurtes digitaalsetes tekstikogudes (ehk korpustes) eesmärgiga vaadelda keeles sisalduvaid hoiakuid, ühiskondlikke arusaamu ja uskumusi. Selline meetod võimaldab kombineerida traditsioonilist diskursuseanalüüsi keelekorpuste suurandmetega, mis annavad järeldestele tugevama üldistusjõu ja võimaldavad vähendada uurijatepoolset subjektiivsust (McEnery & Baker, 2015; Partington *et al.*, 2013).

Uurimismaterjal pärineb kahest andmebaasist. Esimese valimi moodustas eesti keele 2021. aasta ühendkorpuse materjal (vt Koppel & Kallas, 2022). Kõnealune korpus on andmekogu, mis sisaldab mitmesuguseid eestikeelseid elektroonilisi tekste, näiteks avalikke ajaleheartikleid, teadusartikleid, Vikipeedia artikleid, veebilehti, blogisid, foorumipostitusi, riigikogu stenogramme jms, mis on veebist alla laaditud, kokku pandud ja morfoloogilise infoga märgendatud. Analüüsiks kasutasime kogu korpust, mistõttu on selles materjalis peale meediatekstide ka eri veebilehtede ja kommentaariumite-blogide sisu. Keelekorpused sisaldavad suures mahus n-ö autentset keelekasutust, andes seega representatiivse pildi keelendite kasutamise mustritest (Stefanowitsch 2020, lk 22–23).

Tekstikorpuse analüüsi viisime läbi korpuspäringusüsteemi Sketch Engine² abiga (vt Kilgarriff *et al.*, 2004, 2014). See platvorm sisaldab analüüsifunktsioone, mis võimaldavad erisuguste meetoditega tekste sirvida ning nendes sisalduvat keeleinfot otsida. Põhiliselt kasutasime siinses uuringus funktsiooni „Concordance“ (‘konkordants’), mis kuvab otsitavat sõna või lauseüksust seda ümbritsevas kontekstis (Muischnek & Lindström, 2020). Konkordantsotsingus tegime päringu kuue Eesti avalikkuses tuntud nais- ja kuue meestippjuhi nimega. Iga nimega lasime süsteemil välja valida 100 juhuslikku lausenäidet, mille laadisime Exceli failina alla. Kokku analüüsisime niisiis 1200 lauset, mis pärinesid ajavahemikus 1997–2021 ilmunud tekstidest. Analüüs ei hõlma ülevaadet kujutamismustrite muutumisest aja jooksul, sest varasemaid, st 1990–2000-ndatest ilmnenuid näiteid oli valimis vähem.

Teiseks kasutasime uuringus meediamonitooringu platvormi Station³, mille sisu moodustavad erinevad trüki- ja *online*-meedia väljaanded. Stationist valisime analüüsimiseks välja kaks allikat: ajakirja Director ja Eesti Ekspressi. Kõnealustes väljaannetes on esindatud persoonilood ja intervjuud, mis keskenduvad juhtide kogemustele ning mille keelekasutus pakub sobivat pinnast sugude kujutamise praktikate uurimiseks, lisaks on ajakirjal Director temaatiline seos uuringu fookusega. Need kaks väljaannet küll ei esinda kogu meediamaastrükku, kuid kuna lähenesime uuringule eesmärgiga vaadelda tippjuhtide kohta kirjutatud lugusid ja intervjuusid, keskendusime just neile väljaannetele, sest teistlaadsetes ajalehtedes (nt Sirp, Müürileht) sellist fookust napib. Stationi platvormil lähtusime otsingu tegemisel juhile ja soole viitavatest sõnapaaridest, et leida artiklid, mis sisaldaksid sõnu *juht* ja *mees* ning *juht* ja *naine*. Kuna Station sisaldab tekste PDF-vormingus ega ole mõeldud keeleteaduslikeks uuringuteks, tuli otsingust ilmnenuid tekstidega teha lisatööd, et leida üles ning analüüsimiseks alla laadida just need artiklid, mis käsitlevad juhte. Niisiis analüüsisime 49 Directori teksti (intervjuusid

² www.sketchengine.eu/

³ Station pole kõikehõlmav meediaandmebaas, vaid selles kajastuvad üksnes need teemad, nimed ja artiklid, mille kohta on tellitud meediamonitooring.

ja persoonilugusid) ajavahemikust 2015–2022 ning 21 Eesti Ekspressi teksti ajavahemikust 2013–2022. Järgnevas analüüsis esitame näited muutmata kujul ja lisame esiletõstu paksus kirjas. Jutumärgid näidetes märgivad otsekõnet.

3.2. Naised ja Mehed suure tähega: meediauuringu tulemused ja diskussioon

Analüüsitud materjalis tõusis esile mitmesuguseid diskursuseid, millest neli peamist on 1) naiste erandlikkus juhiametis, 2) juhtimise sidumine soorollidega, 3) juhi personaliseerimine (nt perele ja välimusele keskendumise kaudu) ning 4) muutuv juhiroll. Analüüsis esitatud näidetes on juhtide nimed anonümiseeritud, kuna meid huvitasid keelelised kujutamismustrid, mitte konkreetsete isikud.

Esimese, **naiste erandlikkuse diskursuse** puhul kujutatakse juhiametit traditsiooniliselt mehelikuna. Naine kipub seesuguses rollis seega olema ebastandardne ja eksootiline. Kõnealust diskursust illustreerivad näiteks kirjeldused, milles naisjuht on justkui ebanaiseliku positsiooni täitja, ning arusaam, et naine, kes juhib, ei ole nagu teised naised (näide 1).⁴ Näites 1 iseloomustatakse juhipositsioonil tegutsevat naist samuti omaduse *kleenuke* kaudu, rõhutamaks eeldust, et naine peab säilitama oma naiselikkuse ka mehelikuks peetud ametikohal töötades.

- (1) Teist nii kõrgel positsioonil eestlannat kui XX Brüsselis ei ole. **Sellal kui teised temaealised tüdrukud unistasid tantsupidudest ja poistest, mõtles kleenuke neiu oma tulevikule.** (Eesti Päevaleht, 03.12.2005)

Naisena juhirolli astumist kujutati sealjuures väljakutse ja julgustükina (näide 2). Samuti kirjeldati juhte nende peaaegu muinasjutulise karjääriarengu kaudu (näide 3). Seda võtet kasutati mõnel juhul ka artiklites meesjuhtidest. Siin esildus omakorda rahvuslikule kontrastile viitamine – ka vene rahvusest isiku jõudmine juhipositsioonile mõnes suures Eesti organisatsioonis osutus samasuguseks ootamatuks

⁴ Valimi piiratudse tõttu ei saa teha järeldusi selle kohta, kas naisjuhtide positsioon sõltub ka valdkonnast.

muinasjutuliseks sündmuseks. Selles diskursuses avaldub uurimustes (nt Saar & Helemäe, 2017) dokumenteeritud tõsiasi, et ka rahvus, mitte vaid sugu, on barjäär juhiks saamisel.

- (2) XX (51) ütles nii auhinnatseremoonial peetud kõnes kui ka Naine24.ee'le antud intervjuus, et **eriline julgustükk on olla juhina naine**. (epnu.ee)
- (3) **Ida-Virust soojusenergeetika tippu**. [---] **Üsna kiiresti ehk vaid kolme aastaga sai noorest naisest Iru elektrijaama režii-insener ja edasi juba osakonna juht** [---] (Director, 01.01. 2019)

Naisjuhtidele viidati mõnel juhul ka sooliselt markeeritud väljenditega, nagu *eurotibi* või hüüdnimega *Raudne Leedi* (võrdlus Margaret Thatcheri kui varasema erandliku naisjuhiga). Teatavat ambivalentsust kannab ka sõna *pankuriproua* kasutamine panganduses töötava naisjuhi kohta. Ühel juhul kirjeldati naisjuhti meessooliitega sõnast *riigimees* (ja ka *riigimehelik*) tuletatud vormi *riiginaine* kaudu. Lisaks esines naisjuhtide tiitlites markeeritud vorme, nagu *direktriss* või ühel juhul ka *ema* (väljendis *asutuse X ema*). Meesjuhtide kohta selliseid professionaali eelkõige eraelulise rolliga siduvaid näiteid ei ilmnenu, küll aga nimetati meesjuhti *ärirüütliks* või hobile viidatuna *auto-motomeheks*.

Sarnaselt Pilvre (2011) tulemustega rõhutati ka meie uuritud persoonilugudes naisjuhi soolisust ja sealjuures erandlikkust konkreetsel ametipositsioonil. Näiteks väljendus see naisjuhtidele intervjuudes esitatud küsimustes, nagu *Kuidas te ennast naisjuhina tunnete selles mehelikus valdkonnas?* (Director, 01.01.2019) või *Kas teil on tekkinud probleeme vaid sel põhjusel, et olete naisjuht?* (Director, 01.01.2020). Nii saavad ühest küljest tähelepanu akuutsed soolise ebavõrdsuse probleemid juhtimisvaldkonnas, ning selliste küsimuste eesmärk on intervjuueeritavat tema saavutuste eest tunnustada. Teisalt aga taastoodab selline lähenemisviis arusaama, et tüüpiline juht on mees, sest vastasel juhul ei oleks naise soo teemaks võtmine vajalik. Samuti tõendab seda asjaolu, et meesjuhtidelt sarnaseid küsimusi ei küsitud. Artiklites kajastati ka naisjuhtide arvamust, et paljud naisjuhid peavad võrreldes meestega tunduvalt rohkem tööd tegema, et tõestada oma pädevust (näide 4).

- (4) XX tunnistas, et tundis ülikoolis ja on tundnud ka hiljem, et **tüdrukud peavad olema poistest vähemalt kaks korda tublimad, et olla samaväärsed.** (Director, 01.09.2020)

Intervjuudes kajastati mõnevõrra ka eeskujusid, näiteks vanemate tuge. Naisjuhtide edu seletusena nimetati haridust, enesetäiendust, suurt kogemuste pagasit ning töökust. Seevastu meesjuhtide puhul käsitleti juhiks saamist ja karjäärireedelil ülespoole ronimist edutamise, võrgustike ja ambitsioonikuse abil. Samas leidub vihjeid sellele, et meestel on peale töökuse mänginud rolli ka X-faktor. Viimast sobivad ilmestama näited meesjuhtidega tehtud intervjuudest, milles kirjeldatakse mingi organisatsiooni juhiks valimist hoolimata kogemuse puudumisest ning üllatust valituks osutumise tõttu.

Teine põhiline diskursus on **juhtimise sidumine soorollidega**. See võimaldab ka naiste vähesust juhtide hulgas põhjendada naistele omaseks peetavate isikuomadustega. Sheerin ja Garavan (2022) kirjeldavad oma uuringus diskursust, mille järgi on naisjuhtide vähesus tingitud naiste loomusest, mis stereotüüpselt ei ühti eduka tippjuhi omadustega. Ka meie materjalis kajastus sarnane mõttemall – naisjuhid seisavad silmitsi eeldusega, et juhina tuleb neil käituda mehelikult, ning see tekitab arusaama, et naiste puudus tippjuhtkondades tuleneb naiste võimetusest meestele omistatud käitumisviise omandada. Niisiis väljendub meedias hoiak, et naisjuhtide puudus on justkui naiste endi süü, sest arvatakse, et naised jäävad sageli liiga kinni oma soorühmale omistatud rollidesse ja normidesse, ning juhina töötav naine esindab seega konflikti oma ametikohustuste ja talle ettenähtud soorollide vahel.

Eelkirjeldatud tendentsile vihjasid intervjuudes mõned naisjuhid, mainides, et naistel ei ole juhina läbilöömiseks piisavalt riskijulgust (näide 5) ning naised tegutsevad omal soovil teisejärgulistel positsioonidel (näide 6). Kõnealustest näidetest kumab, et naised võtavad tihti arvesse neile omistatud ühiskondlikke ootusi ning see piirab nende ambitsioone juhipositsioonile jõudmisel. See on toonud kaasa olukorra, kus juba juhina

töötavad naised internaliseerivad arusaama, et naised ei sobigi oma soorollide tõttu juhiks. Sealjuures esines ka vastandumist traditsiooniliselt naiselikeks peetud omadustele, nagu vähene riskijulgus ja enesekindlus, enese distantseerimist oma sotsiaalsest grupist ja selle esindajatele omistatud käitumismustritest, nagu ilmestab näide 5. See on aga tingitud naiste maine ja naiselike väärtuste pikaajalisest pisendamisest töökohal.

- (5) „[---] minu meelest ei ole naisjuhtide vähesus tingitud sellest, et see oleks justkui kellegi vandenõu, vaid pigem sellest, et naised on ise alalhoidlikud, nad ei ole nii riskijulged. [---] Mina olen varajasest lapsepõlvest peale pidanud riskijulgust alateadlikult ja keskkonnale tuginedes treenima, mul on see riskijulgus ja usaldus inimeste vastu olemas.“ (Director, 01.01.2019)
- (6) „Naised on sageli targad ja tagasihoidlikud. Nad on hea meelega omal valikul tippjuhtkondades number kahed.“ (Eesti Ekspress, 06.04.2020)

Neis näidetes ilmneb peale juhtimise soolistamise ka neoliberaalse väärtusmaailma omaksvõtt. Neoliberaalne diskursus tõstab esile soorollikonflikti kui isikliku probleemi, mida naised peavad ise lahendama, arendades omadusi, mida peetakse meestele omaseks ja edu saavutamiseks vajalikuks. Selline diskursus süüdistab naisi, kes pole juhiks saamise nimel piisavalt pingutanud, mitte ühiskondlikke norme või institutsionaalseid takistusi. Intervjuudes kõlanud arvamused, et naistel puudub piisav riskijulgus või ambitsioon, viitavad just neoliberalistlikule arusaamale, mis asetab kogu vastutuse indiviidile ning ignoreerib võimu ja sotsiaalsete normide mõju (Rottenberg, 2013).

Kolmas diskursus on **juhi personaliseerimine (nt perele ja välimusele keskendumise kaudu)** (näited 7–9). Seda ilmnes nii nais- kui ka meesjuhtide puhul, sealjuures väga stereotüüpsel moel – meediatekstitid kippusid juhte kujutama vastavalt kas ultranaiselikult või -mehelikult, oma soo eriti märkimisväärse ning stereotüüpse esindajana. Näiteks artiklites naisjuhtidest toodi sisse moe, iluprotseduuride, soengute, kleitide ja roosa värvi kandmise teema. Meesjuhtide puhul kirjeldati aga pikkust, ülirikondade, viigipükste ja lipsu kandmist jms, ehkki mitte niivõrd

detailselt ja brändikeskselt kui naisjuhtide puhul. Pigem toodi meestel esile nende (traditsiooniliselt mehelikuks peetavad) hobid: autod, sporditegemine, merendus, jahindus ja muu. Naiste hobid said vähem tähelepanu.

- (7) Tagasihoidliku kontori silmahakkavaim osa ongi vastne juhatuse esimees ise: **hõbedases Karl Lagerfeldi kleidis, retuusides ja tossudes ei näe ta välja just kõige tavapärasem ettevõtte tippjuht.** (Eesti Päevaleht, 27.08.2021)
- (8) **Kleidi ja pastelse roosa jakiga noor naine** paneb lauale nutitelefone, raadioaatja ning suure taskulambi. Need koos neonvärviliste kiletunkede ning tanksaabastega on tema igapäevased töövahendid. **Rõõmsameelne blond daam** võib rääkida suure hasardiga seiklusrikkast elust maa-alustes rõsketes ja pimedates mudatunnelites. (Eesti Ekspress, 14.02.2018)
- (9) **Valget hobust tal ei ole. Valge jaht on.** [...] **Sest merearmastus on üks „tänapäevase ärirüütli” lapseõlvest kaasa saadud salakirgi.** (Director, 01.06.2015)

Seesuguste teemade kajastamisel võib olla eri põhjuseid. Ajakirjanike üks võte persoonilugusid kirjutades on tuua kujutatud inimesi lugejale emotsionaalselt lähemale, et pakkuda samastumisvõimalust ja näidata, et ka kirjeldatud isikutel on oma olme-elu. Sugu muutub kergesti personaliseerimise vahendiks ja see toob kaasa stereotüüpsed kirjeldused, mis võivad ajakirjanike kirjutamisstiili imbuda ka alateadlikult. Ka Pilvre (2011, lk 62) sõnul näeb persooniloo žanr ette isikute kirjeldamist privaatsfääri kaudu, kuid seda sfääri esindab sagedamini naine, ning meediasisu personaliseerumine seob naisi veelgi enam eraeluliste, mitte tööalaste saavutustega. Kuigi see diskursus ilmnes nii nais- kui ka meesjuhtide puhul, ei ole sellel sama mõju. Ka pere ja laste teemat kajastati mõlemal juhul. Erinev oli aga see, et meesjuhi partnerit kujutati kohati kui nähtamatut taustajõudu (näide 10).

- (10) „Kui tööl on karmid ajad, siis peres peab olema rahulik õhkkond. **Tark naine adub seda ja oskab seda korraldada.**“ [...] (Director, 01.01.2016)

Naisjuhtide kujutamisel samalaadseid viiteid kodustes töödes toetavatele meestele pole. See kinnitab juba teises diskursuses esile toodud soorollidega seotud ootusi, mille järgi peab ka juhirollis naine tõestama oma suutlikkust koduste toimetustega suurepäraselt ise hakkama saada.

Neljas ilmnenu diskursus on **juhirollide muutumine**. Uuritud materjalis oli hulgaliselt vihjeid selle kohta, et käsitus tüüpilisest juhist on muutumas paindlikumaks võrdluses soostereotüüpidega, mida meediapilt juhtidest maalib. See ilmnus asjaolust, et nii nais- kui ka meesjuhid kirjeldasid enda juhtimisstiili ning hea juhi omadusi nii tüüpiliselt naiselikuks kui ka mehelikuks peetud väärtustel põhinevana. Näiteks mainiti, et hea juht on empaatiline, hooliv, inimestekeskne, hea koostöö tegija ja kuulaja, aga samal ajal ka jõuline, otsekohene, emotsioone kõrvale jättev ning kindlameelne (näited 11–12). See on kooskõlas varasemate uurimuste tulemustega, mille kohaselt on domineeriv suhtlusstiil töösituatsioonis asendunud koostöise stiiliga (Cameron, 2000). Lisaks on tüüpilise juhi kuvand muutunud sooneutraalsemaks ja juhi stereotüüp soo mõttes mitmekülgsemaks ning mehelikuks peetavate väärtuste kõrval on juhtimisstiilis üha enam tunnustust saamas ka muud, näiteks varem naiselikuks peetud nn pehmed väärtused (Koenig *et al.*, 2011; Sczesny *et al.*, 2004; Tremmel & Wahl, 2023).

- (11) „Juhtimises on mitu poolt. **Sul peavad olema eeldused, sa pead oskama end kõrvalt vaadata ning olla oma töötajate suhtes empaatiline.** [...] Aga järgmine suur viga, mida tavaliselt juhina teed, on väga tugeva enesedistsipliini puudumine.“ (Director, 01.06.2016)
- (12) [...] X kirjeldab oma juhtimisstiili intensiivse, mõnikord isegi kärsitu ja kiirena. (Director, 01.03.2017)

Niisiis jääb vaadeldud tekstidest kokkuvõttes kumama arusaam, et naine juhipositsioonil on jätkuvalt erandlik. Ajakirjanikud kujutavad naisjuhte kui üliinimlikke supernaisi. Kuigi see kujutusviis on kantud positiivse kuvandi loomise soovist, on sellel mitu mõra. Esiteks taastoodab see mõttemalli, et juht on eelkõige meessoost ja juhipositsioonil naine peab särama nii kodus kui ka tööl, samal ajal kui meesjuhilt eeldatakse sooritusi

ainult töö. Teiseks leidub märke juhi prototüübi sooneutraalsemaks muutumisest. Seega takerduvad meediakirjeldused sageli iganenud soorollide ja -stereotüüpide puntrasse. Seda enam, et teaduskirjanduse alusel on naised sama sobivad juhirollis hakkama saama kui mehed, kuid naised on pidanud rohkem silmitsi seisma väljakutsete ning ebasoosivate keskkondadega (Chaturverdi *et al.*, 2012).

4. Nais- ja meestippjuhtide kogemused

Uuringu teise osa eesmärk on analüüsida Eesti nais- ja meestippjuhtide juhiks saamise viise, samuti seda, milliseid soodustavaid või takistavaid tegureid naised ja mehed juhiks saamise teel kogevad. Eesmärgi täitmiseks otsime vastuseid järgmistele uurimisküsimustele.

1. Kuidas tippjuhid juhiks saamist kirjeldavad?
2. Milline on nende juhiks saamise teekond, sh millised on võimestajad, takistajad, identiteedist, hoiakutest ja kogemustest tulenev eripära?
3. Millised on Eesti tippjuhtide õpiteed ja enese arendamise viisid?
4. Milline on juhtide vaatest parim viis tagada sootundlik kultuur organisatsioonis ja sooline tasakaal juhtimises?

4.1. Andmete kogumine ja analüüsimine

Juunist septembrini 2023 intervjuerisime poolstruktureeritud intervjuu meetodit kasutades 12 Eesti tippjuhti. Poolstruktureeritud individuaalintervjuule omane jätkuküsimuste formaat andis intervjueritule võimaluse olla protsessi kaasatud ning jagada kogemusi ja seisukohti enda jaoks esmatähtsatel temadel. Intervjuude kestus oli 72–108 minutit.

Intervjueritud tippjuhtide seas oli 6 naist ja 6 meest nii avalikust kui ka erasektorist. Intervjuus osalenute vanus jäi vahemikku 38–57 eluaastat. Arvestades mitte-eesti rahvusest tippjuhtide nappust Eestis ei

olnud uuringus võimalik rakendada interseksionaalset vaatenurka (nt analüüsida soo ja rahvuse koosmõju), ohustamata osalejate anonüümsust.

Uuringus määratlesime erasektori tippjuhti kui kõrgeima tasandi juhtivat töötajat või juhatuse liiget, kellel on suur vastutus organisatsiooni juhtimise, strateegilise suunamise ja tulemuste eest. Erasektori tippjuhtide valimi koostamisel lähtusime 100 mõjukaima ettevõtte nimistust, püüdes hõlmata tippjuhte võimalikult erinevatest sektoritest, nagu tööstus, pangandus, IT-sektor. Avaliku sektori puhul lähtusime Vabariigi Valitsuse 01.07.2023. aastal jõustunud määrusest „Avaliku teenistuse tippjuhtidele esitatavad nõuded, nende värbamise ja valiku ning arendamise ja hindamise kord“, välistades asekanstlerid.

Uuringut läbi viies positsioneerisime end feministlike uurijatena, kelle jaoks uuringu teoreetilised lähtekohad on eelkõige kriitilistes soouuringutes. Uuringu käigus pöörasime eritählepanu osalejate anonüümsuse tagamisele, sest enamik intervjueeritud on avalikkusele tuntud inimesed. Tsitaatide kasutamisel piirdume olulise infoga, tuues esile vaid intervjueeritute soo ja sektori, kus nad tegutsevad. Samuti järgisime andmete salvestamisel ja töötlemisel rangeid isikuandmete kaitse nõudeid.

Andmeanalüüsis kasutasime Virginia Brauni ja Victoria Clarke'i (2006) kuueastmelist temaatilist analüüsi, kuna see meetod võimaldab tuua välja esilduvad mustrid, teemad ja seosed, seda ka latentsete teemade puhul, ning kodeerida seoseid. Meetod pakkus andmete süstemaatiliseks analüüsiks selge ja koherentse struktuuri, mis oli vajalik, arvestades uurimisküsimuste fookust, aga ka valimi eripära.

4.2. Mehed juhtuvad juhiks, naised juhivad end juhiks: intervjuude tulemused ja diskussioon

Analüüsist joonistusid välja neli peamist teemat: 1) juhiks saamise teed (sh värbamine), 2) töö- ja pereelu ühitamine, 3) võrgustumine ja 4) õpiteed.

4.2.1. Juhiks saamise teed (sh värbamine)

Juhiks saamise teede analüüsi tulemusena selgus, et naissoost juhtidele seatakse suuremaid nõudmisi ja ootusi kui nende meeskolleegidele. Naised

peavad tõestama nii oma valdkondlikku kui ka juhtimispädevust. Tähelepanu keskmes on, kuivõrd suudab naisjuht täita (soo)rolle isiklikus elus, kuid osa lisakohustusi on seotud ka tööga (nt suurem surve teha töökollektiivis nn emotsionaalset tööd, mis laienes meesjuhtidele vaid kriisiolukorras). Naisi suunab juhiks saada perekondlik või kaaslaste tugi, mehi pigem avalik sfäär (nt kooli ja õpetajate tugi).

Eraldi tunnusena tõid naisjuhid välja head õpitulemused, mis analüüsi põhjal olid vältimatult vajalikud just tulevastele naisjuhtidele. Selline eeldus võib tuleneda soostereotüüpselt eelarvamusest, mille järgi hinnatakse naisi vähem võimekaks, mistõttu eeldatakse, et naised peavad oma pädevust tõestama. Mehed rääkisid pea eranditult juhuslikust sattumisest liidri- või juhipositsioonile, samas kui naised pidid selleks astuma teadlikke samme (näide 13).

(13) **Puhas juhus kõik** [juhiks saamine] – kõik oli puhas juhus! (M, erasektor)

Meeste väljendatud juhuslikkus juhiks saamisel võib osutada nende teadmatusetele oma soodsamast olukorrast või privileegist. Meie tulemused kinnitavad seega Kadri Aaviku (2015) järeldusi, mille kohaselt tajuvad eesti päritolu meesjuhid juhikohale sattumist juhusena. Naised seevastu on tõenäoliselt teadlikumad ühiskondlikest takistustest ja eelarvamustest, mistõttu võivad nad ka rohkem rõhutada oma aktiivset panust ja jõupingutusi juhirolli saavutamisel.

Juhiks saamise teekondi seostati ka juhile vajalike omadustega. Nais- ja meesjuhtide erinevad arusaamad juhiomadustest annavad väärtuslikku teavet selle kohta, kuidas soorollid ja ootused mõjutavad nende karjääriteed.

Nii nais- kui ka meesjuhtide hinnangud juhile vajalike omaduste kohta kattusid kolmes aspektis: 1) juht peab suutma teha vastavalt olukorrale kiireid ja strateegilisi otsuseid; 2) juhile on vajalik hea koostöö- ja suhtlemisoskus ning 3) juht peab hästi valdama ajaplaneerimist ja ressursside haldamist. Samas ilmnisid ka mõned märkimisväärsed erinevused. Meesjuhtide jaoks oli esmatähtis, et tippjuhil oleks visioon,

kuhu organisatsioon peaks liikuma, ning suutlikkus teisi oma plaaniga kaasa tõmmata. Naisjuhid aga pidasid olulisemaks kaasavat koostööd. Lisaks töid naisjuhid sagedamini esile emotsionaalse töö kohustust, sealhulgas vajadust lahendada töötajatevahelisi konflikte ja pakkuda töötajatele emotsionaalset tuge, mida nad tajusid tihti enda õlul olevat meesjuhtidest märkimisväärselt sagedamini.

Naisjuhid töid ka välja, et neilt oodatakse sageli omadusi, mida peetakse üldiselt meheliikeks (nt oskust rääkida kõva häälega, ennast kehtestada ja säilitada rahu ka pingelistes olukordades). See võib olla tingitud asjaolust, et essentsialistlike eelarvamuste mõjul kiputakse naisjuhte nägema negatiivses mõttes emotsionaalsena, mis on aga vastuolus stereotüüpse arusaamaga juhi kuvandist. Naisjuhid võivad olla nendest stereotüüpidest teadlikud ning seetõttu ise rõhku panna enesekontrollile ja välise rahu säilitamisele. See võib aga omakorda tugevdada soolisi stereotüüpe juhtimisvaldkonnas, kinnistades erinevaid ootusi ja nõudmisi nais- ja meesjuhtidele. Naisjuhid käsitlesid neid omadusi sageli kui väliseid ootusi, mitte kui sisulisi oskusi, mida nad ise tähtsaks peaksid. Samuti väljendati vastakaid tundeid arusaama suhtes, et nende omaduste väärtustamine pole seotud juhi tegelike võimete või saavutustega, vaid pigem rolliootustega ja nende kaudu juhi kuvandiga avalikkuses. Ka mõned meesjuhid suhtusid selliste omaduste rõhutamisele kriitiliselt või isegi irooniliselt.

Värbamine on juhiks saamise oluline osa. Uuringu tulemused näitavad, et naiste ja meeste isiklikud kogemused tööle saamisel ja edutamisel erinevad suurel määral. Naiste trajektoorid olid ühetaolisemad: liikumine oli astmeline ning üldjuhul tuli kõrgemale astmele jõudmiseks läbida kandideerimisprotsess. Meesjuhtide kogemused eriti erasektoris töid esile hoopis teistsuguse mustriga – kandideerimise asemel kutsuti mehi töökohale, sh osaleti fiktiivsetel konkurssidel, kus võitja on ette teada (näide 14).

- (14) Ja noh, [tippjuhi positsioon nr 2] ... see on **kõige lihtsamini saadud töö minu elus**. [Otsustav juht] helistas ja pakkus. Mingit konkurssi ega midagi ...
(M, avalik sektor)

Erasektori meesjuhtidel tavaliselt formaalse kandideerimise kogemus puudus. Oli ka mehi, kes polnud elus kordagi ühtegi konkurssi läbinud, sh karjääri madalamatel astmetel.

Ka edutamise puhul ilmnisid naiste ja meeste kogemustes erinevad mustrid. Tööturul levinud skepsis naiste võimete ja suutlikkuse kohta ei lase naistel juhtivatele kohtadele jõuda. Seda kirjeldatakse rahvusvahelises erialakirjanduses tihti mõiste „sooline klaaslagi“ kaudu (Glass & Cook, 2016; Mulcahy & Linehan, 2014). Intervjueeritute sõnul ei edutata naisi keskastme juhi positsioonilt edasi seetõttu, et nad teevad oma tööd väga hästi ja on muutunud n-ö asendamatuks (näide 15).

- (15) (mulle) ütlevad kolleegid, „aga mul on vaja töö ära teha – ma **pean võtma sellepärast [keskastmejuhiks] naise, et mul on vaja töö ära teha**“.
(N, avalik sektor)

Käesoleva uuringu analüüsitulemused näitavad, et naised võivad jõuda tippjuhi positsioonile ka seoses probleemidega organisatsioonis. Kui senised juhtimisstrateegiad ja -stiilid ei ole toonud soovitud tulemusi või kui valdkonnas on tekkinud suured probleemid, võidakse otsida uusi juhte ja teist lähenemisviisi, vaatenurka, värskeid ideid ja oskusi. Sellises olukorras võidakse just naisjuhti tajuda kui „midagi muud“, sobivat lahendust keerulisele olukorrale. Samas, nagu näitab ka rahvusvaheline kogemus, võib selline edutamine osutada klaaskuristikuks, kus naisjuhil on keeruliste tingimuste tõttu suur risk ebaõnnestuda.

4.2.2. Töö- ja pereelu ühitamine

Teiseks suureks teemaks olid käärid töö- ja pereelu ühitamisel. Kui naisjuhtide intervjuudes esildusid perekondlikud aspektid kõige olulisema karjääri takistava tegurina (kuigi seda ise nõnda ei nimetatud), siis meesjuhtide puhul ei leidnud perekondlik sfäär ning sellega seotud

kohustused intervjuudes üldse mainimist või toimis pere toetava faktorina meestele, kuid mitte naistele. Pereliikmed olid meeste jaoks need, kellega tööst vabal ajal koos ja rõhutatult stressivabalt aega veeta ja reisida. Mehed ei tajunud, et neil on seoses oma sooga eelis, sest nende partner on võtnud enda kanda kodused kohustused. Naiste jaoks on aga tööalaste otsuste langetamises tähtis koht perekonna heaolul ning nad tunnevad süütunnet, et ei suuda perekondlikke rolle täita määral, nagu nad tajuvad endalt oodatavat. Sellised kogemused on mõjutatud soostereotüüpidest, mis eeldavad, et perekondlike kohustuste eest vastutavad eelkõige naised. Üldjuhul väärtustasid mehed oma naise panust koduse majapidamise juhtimisel, ent samas ei osatud märgata, et nende partnerid võtsid sageli enda peale suurema osa kodustest hooletöödest, võimaldades meestel keskenduda karjäärile (näide 16).

- (16) **Kodus ma olen absoluutne mittejuht. Mu naine otsustab.** Noh, ma võin jonnida, jaurata, et teeme nii või naa, aga kõik orgunni värk, [...] lapsed ... naine juhib [ja vastutab]. **Mulle meeldib kodus lihtsalt olla, kulgeda.** (M, avalik sektor)

Juhid pakkusid välja lahendusi, et leevendada naiste töö- ja pereelu ühitamise keerukat poolt, kuigi need olid oma laadilt sellised, millega peaks tegelema riik. Organisatsioonikultuuri muutmist, mis on juhi enda mõjutada, probleemi lahenduse või leevendusena välja ei pakutud.

4.2.3. Võrgustumine

Kolmandaks teemaks olid märgatavad erinevused võrgustumises, mis teaduskirjanduse kohaselt mängivad karjääri edendamisel olulist (mitteformaalset) rolli (Allemand *et al.*, 2022; Collet *et al.*, 2014; Dennissen *et al.*, 2019; Setkute & Dibb, 2022; Shipilov *et al.*, 2014). Analüüsi tulemustest ilmnes, et Eesti meesjuhtidel on üldjuhul paremad võimalused luua karjääri edenemist toetavaid sotsiaalseid sidemeid, samas kui naiste juurdepääs sellistele võimalustele on palju piiratum, kuna suure osa oma ajast ja energiast peavad nad suunama kodustele kohustustele.

Seejuures ei näinud naisjuhid sageli võrgustikes osalemist kui üht karjäärialase edenemise osa, mis eristas neid selgelt meesjuhtidest.

Naisjuhid töid välja, et nad kipuvad tegema vahet tööalastel ja isiklikel sotsiaalsetel ringkondadel, mistõttu jäävad töövälised suhtlusvõrgustikud sageli tagaplaanile (näide 17). Selline kogemus vastandus meesjuhtide omale, kes oma tööalaseid otsuseid ja karjäärialaseid muutusi tihti nende võrgustike kaudu toetasid (näide 18).

- (17) **Sul on oma nagu eraelu ja siis on sul nagu tööelu**, ja tegelikult nagu isegi on tore, kui sa ei pea oma sõprade ja kaaslastega rääkima mingist bisnisest. (N, erasektor)
- (18) **Mul on päris palju numbreid telefonis. Ja üks siis nagu seda kaudu saab harutada ...** – et kui keegi on hädas [vajab juhtivat töökohta], siis teda kohe nagu bailitakse välja. (M, erasektor)

Seevastu naisjuhtide jaoks on sotsiaalne suhtlus enamasti seotud isikliku elu sfääriga ja nad alahindavad karjäärivõrgustike rolli, nähes neid tihti kui nn poisteklubisid ja lootes, et professionaalne edu toob iseenesest kaasa ka karjääri edendamise võimalusi. Seega ilmnesid analüüsi põhjal meeste ja naiste vahel selged erinevused võrgustumises ning selle olulisuse tajumises. Meesjuhid kasutasid aktiivselt ära oma sotsiaalseid sidemeid, samal ajal kui naised pidasid oma tööalase edenemise jaoks tähtsamaks professionaalseid saavutusi, jättes tähelepanuta suhtlusvõrgustike osa, mis tugevdas meeste positsiooni juhtimistasandil veelgi.

4.2.4. Õpiteed

Neljanda teemana selgus, et nais- ja meesjuhtidel on märgatavalt erinevad õpiteed. Hoiakud jagunesid kaheks vastavalt sellele, kas usuti, et juhiks pigem sünnitakse või õpitakse. Nn juhiks sündimise narratiiv oli tihedalt seotud selliste isikuomaduste tähtsustamise ja esiletoomisega, mida seostati üldjuhul meestega. Vähesel määral mainiti ka nn bioloogilisi tegureid, mille kohta arvati, et need aitavad kaasa indiviidi loomupärasele oskusele juhtida ja mõjutada teisi inimesi (näide 19).

- (19) Juhtimise seisukohalt on kahte sorti geneetilisi juhte. **Iga seitsmes inimkonnas on enam-vähem sellise geeniga, kes tahab öelda: „Minu järel! Ma lähen ees!“** Ja neid tuleb iga seitsmes. (M, avalik sektor)

Naisjuhid küll ei eitanud teatud isikuomaduste tähtsust, ent samas ei pidanud neid ka primaarseks. Nad leidsid, et juhile vajalike oskuste ja omaduste hulk on sedavõrd lai, et alati on võimalik arendada oma tugevaid külgi, mis soosivad juhirolli astumist, tasandades vajaduse korral puudused. Samas töid vastajad ühtmoodi esile keskkonna ja õppimisvõimaluste olulisuse. See tähendab, et õppimisel ja üldharidussüsteemil on varasest noorusest alates suur osa inimese kujundamisel juhiks, kuigi selle rolli tajuti suuremana avalikus sektoris. Naistele on haridus, eriti loodus- ja tehnikateaduste alal, kohustuslik, samas kui meeste puhul on see pigem boonus. Ennekõike naised rõhutasid nii kogemuste kui ka praktilise õppe vajalikkust, mentorlust ja juhendamist. Väga tugevalt seostati õppimise ja arengu teemaga organisatsioonikultuuri ja väärtusi.

4.3. Kuidas olukorda parendada?

Intervjuudes uuriti ka seda, mis aitab naistel juhiks saada. Uuringus osalenud avaliku sektori juhid rõhutasid mitmel korral riigi rolli tippjuhtide ametialaste võrgustike arendamisel ja toetamisel, et suurendada läbipaistvust, vähendada nn poisteklubide mõju ning seeläbi soodustada naiste jõudmist tippjuhi positsioonile. Naiste teadlik kaasamine tippjuhtide võrgustikesse suurendab nende nähtavust, võimaldab neil leida mentoreid ning arendada kontakte, mis võivad avada uusi karjääri-võimalusi ja julgustada teisigi naisi astuma samme tippjuhi positsiooni poole. Viimane on kõnekas aspekt, sest intervjueeritud töid ka esile eeskujude tähtsust – need aitavad paremini hinnata oma võimeid ning mõjuvad positiivselt enesekindlusele ja motivatsioonile (kuigi naisvastajaile ei jäänud märkamata ka naisjuhte tihti tabav disproportsionaalne kriitika,

nagu ilmestab näide 20). Samuti aitavad need mõjutada ühiskondlikke hoiakuid.

- (20) See, kuidas siin avalikult meedia käitub ja ... mõned erakonnad käituvad siin tipus olevate naistega, see ründamine, mõnitamine, just seetõttu, et keegi on naine ... „**Kust sa lilleke siia sattusid“ ja muu misogüünne jama ... Ma kardan, et mõni tüdruk ikkagi vaatab seda ja siis ta ei taha ... ta valib teise tee, kuigi ta võiks olla just väga hea juht.** (M, avalik sektor)

Olgugi et nii mees- kui ka naisjuhtide seas oli neid, kelle hinnangud mentorluse või arengutreeningu (*coaching*) vajalikkuse või kasuteguri kohta erinevad, leidis naisjuhtide hulgas siiski mõnevõrra enam neid, kes kasutasid teadlikult ühte või teist professionaalseks arenguks või laiema isikliku arengu eesmärgil ning suunasid samale teele alluvaid, eriti just naisi.

Nii seadusega kehtestatud kui ka organisatsioonisiseste kvootide puhul ilmsid siinses uuringus selgelt lahknevad hoiakud. Kui naisjuhtide hoiakud olid pigem toetavad (ühe erandiga), siis meesjuhtide seas oli märksa enam skeptilist suhtumist – meesjuhid olid kvootide rakendamisel üldiselt kriitilisel (pigem avaliku sektori juhid) või suisa välistaval seisukohal (pigem erasektori juhid). Nad väljendasid valdavalt avalikkuses palju korratud müüte kvootide kohta, mis kattusid kohati sõna-sõnalt: kvoodid on kunstlikud, naisi alavääristavad ja pealesunnitud ega võta arvesse indiviidi pädevusi ja oskusi (näide 21).

- (21) Küsimus on selles, et me võime teha hookuspookust ka ja edutada naisi ... Noh, kuidas ma ütlen – teha kogu selle ühiskonna muutmisega selline doping; näidata, et oh, naised ... noh, edutatakse, sest et **nii on mingi kvoot, mitte et ta oleks seda väärt. See ka ei ole nagu hea.** (M, avalik sektor)

Erasektori juhid arvasid, et kollektiivid, milles on erineva mõtteviisi, kogemuste pagasi ja taustaga juhid, suudavad leida paremaid lahendusi ja kohaneda muutuva ärikeskkonnaga kiiremini. Mitmed erasektori juhid rõhutasid, et mitmekesine juhtkond suudab paremini mõista erinevaid

sihtrühmi ja kliente, mis viib omakorda paremate otsusteni. Avaliku sektori puhul tõsteti esile, et sektori tugevus seisneb kompetentsetes ametnikes, kellel on head teadmised oma poliitikavaldkonnas. Järelkasvu teadlikku toetamist peetakse vajalikuks, et sektoris oleks tulevikus inimesi, kes on valmis kandma juhi vastutust. Ehkki avaliku sektori juhid tundsid juhtide järelkasvu pärast muret, ei seostanud nad seda soolise võrdsusega.

Mõned juhid pidasid vajalikuks pöörata tähelepanu värbamisprotsessile, et vähendada juba eos näiteks anonüümse dokumendivooru abil stereotüüpsete hoiakute võimalikku seost lõpliku valikuga. Läbipaistev konkurss ja valikuprotsess aitavad tagada, et valikud põhinevad kandidaadi oskustel, kogemustel ja pädevustel, mitte eelarvamustel.

6. Meediauuringu ja individuaalintervjuude analüüsi tulemuste võrdlus

Juhtide meediakajastuste analüüsi tulemustes ning individuaalintervjuudes nais- ja meesjuhtidega leidub nii mõnigi paralleel, mis kergitab eesriiet soodünaamikalt Eesti juhtimiskultuuris.

Esiteks, mõlemast materjalist ilmneb, et naisjuhte kujutatakse jätkuvalt erandlikuna. Nii meedias kui ka individuaalintervjuudes tõdeti, et naised näevad juhina enese tõestamiseks rohkem vaeva ning pingutavad meestest enam, samuti puutuvad nad sagedamini kokku sooliste takistustega. Pingutamine on sealjuures vajalik, et ületada soostereotüüpide ja avaliku diskursuse loodud eelarvamusi naise võimete ja isikuomaduste kohta, aga ka struktuurseid barjääre, nagu töö- ja pereelu ühitamise keerukus juhipositsioonil. Lisaks tuli mõlemast uuringust välja, et naisjuhtide kohta on rohkem otseseid ja kaudseid soolisi eelarvamusi. Intervjueeritud naisjuhtide saamine juhiks ning nende kogemused juhina erinesid meesjuhtide lugudest, seejuures olid naiste kogetud takistused seotud soorolliootuste või soolistatud juhi kuvandiga. Meediauuring näitas stereotüüpidest tulenevaid eelarvamusi, mida ilmestavad näiteks naisjuhtidele esitatud küsimused nende kui naiste kogemuse kohta. Isegi kui nende küsimuste taga on soov kujutatut teiste naistega võrreldes

positiivselt esile tõsta, juurutavad sellised lood arusaama naiste teisejärgulisusest avalikus sfääris. Artiklites räägitakse küll naisjuhtide vähesusest ja väljakutsetest ning osaliselt teadvustatakse stereotüüpe, kuid nais- ja meesjuhtide kirjeldustes samas taastoodetakse neid.

Kõrvutades meediamaterjali individuaalintervjuudega, ilmnes, et sellest olid puudu kajastused klaaslagedest ja naiste-meeste erinevatest juhiks saamise teekondadest. Intervjuudes räägiti avameelselt sellest, et mehed leiavad end sagedamini juhiametist tänu juhusele või nn õigetele kontaktidele, samal ajal kui naised saavad juhiks pingutusega ja konkursside kaudu. Meedias leidus selle kohta vaid üksikuid vihjeid. Intervjuud tõid välja, et mehed ei taju enda sooga seotud eeliseid, st juhiks saamist peeti ärateenitud eduks ning selle juhuslikkust või lihtsust ei tõlgendatud kellegi teise ebaõiglase kõrvalejätmissena. Siinkohal tuleb arvesse võtta asjaolu, et individuaalintervjuudes on vastajad julgemad ja ausamad ning seega kahe uuritud andmekogu vahel on oluline žanri-erinevus. Niisiis annab intervjuumaterjal väärtusliku sissevaate tööturu varjatunasse poole, paljastades info konkurssideta või fiktiivsete konkurssidega värbamise või nn poisteklubide ja muude võrgustike mõju ulatuse kohta.

Uuritud meediaväljaannetes domineerisid rohkem (peaaegu muinasjutulised) edulood, mille keskmes oli kujutatud enda elukestev pingutus. Nii nais- kui ka meesjuhtide puhul rõhutati meritokraatlikku, raskel töö ja heal suhtlusoskusel põhinevat karjäärirada, millel inimene edeneb sõltuvalt pühendumismäärast. Struktuurse ebavõrdsuse või muude ühiskondlike mõjurite tähtsus jääb meediamaterjalis nähtamatuks. Seevastu intervjuueeritud naised olid ise soolist ebavõrdsust kogenud või vähemalt teinud selle kohta oma tööelus tähelepanekuid. Naistippjuhtide intervjuudes oli meediauuringule sarnaselt esil pingutus, mis oli tehtud, et juhiks tõusta. Meeste narratiivides esines juhusele lisaks uskumust, et juhiks sünnitakse ja juhiks sünnib just mees. Intervjuueeritud meeste puhul oli ebavõrdsete soonormide taju seega tagasihoidlikum, ehkki ka osa meesjuhte adus, et naistel ei ole näiteks lastesaamisega seoses tööelus meestega võrdseid võimalusi. Meeste suust kõlasid pea sõna-sõnalt

meediast tuntud müüdid soolist ebavõrdsust vähendama mõeldud kvootide kohta. Võibolla just selle teadmatusel pärast olid mehed kvootide suhtes umbusklikud ja kriitilised.

Teiseks juhivad mõlemad uuringud tähelepanu suurtele erinevustele naiste ja meeste töö- ja pereelu ühitamises ning vaba aja kasutamises. Tähtis on rõhutada, et meedias kirjeldati nii mees- kui ka naisjuhte perekonna kaudu, kuid individuaalintervjuud juhtidega avasid suuri erinevusi perekonnakohustuste määras. Naiste jaoks on kodune elu ja perekond kohustus, justkui teine töökoht, milles tegevus algab pärast tasustatud palgatöö lõppu, kuid mehele on kodune elu vaba aja veetmise ja pingete maandamise võimalus. Intervjuudest selgus, et naised ise võtavad kodust hoolduskoormust paratamatusena ning on teadlikud, et neid hinnatakse mitte ainult professionaalsete saavutuste, vaid ka koduste rollide täitmise „edukuse“ järgi. Mehed tunnistavad naiste tööd kodusel sfääris, kuid ei näi aduvat eelist, mida naiste väljapoole nähtamatuks jääv tugi neile endale tööelus annab. Naisi, kes töötavad juhipositsioonidel ja kasvatavad samal ajal lapsi, on meedias omakorda kujutatud kui supernaisi, seega on naised seda teadlikumad distsiplineerivast pilgust, mis nende käitumist seirab. Kuigi hea isa kuvand on tähtis ka meesjuhtide kujutamisel, ei ole muutunud soorollid, mille kohaselt koduse hooletöö eest vastutab naine, seda ka juhul, kui ta on tippjuht. Intervjuud näitasid, et kodused kohustused vähendavad naiste võimalusi osaleda olulistel ametialastel võrgustikes, mis aitavad meestel karjääri arendada. Seega on tasakaalustamata perekohustustel kahekordne negatiivne mõju naiste karjäärile.

Kolmandaks näitab uurimus, et naisi ja mehi kujutatakse meedias väga stereotüüpselt, oma sugude eriliselt markeeritud sootunnuste kandjana. Kuigi seda kujutamiski viisi kannustab tagant soov luua kujutatavatest juhtidest positiivne kuvand, taasloob see ometi arusaama, et edukus juhirollis nõuab soostereotüüpset käitumist nii naistelt kui ka meestelt. Meesjuhtidele on sellel positiivne mõju, sest stereotüüpselt mehelikkusega seotud jooned ühtivad omadustega, mida peetakse heale juhile omaseks. See aga tekitab suurema soorollikoormuse naistele, kellel

on vaja tõestada suutlikkust täita nii naistele kui ka meestele sobivaks peetavaid rolle. Ka intervjuud näitasid naisjuhtide teadlikkust sellest, et kuigi nad peavad juhirolli edukaks täitmiseks evima hegemoonilise mehelikkusega seotud jooni, nagu emotsioonitus või vali hääl, ei tohi nad seejuures minetada traditsioonilist naiselikkust. Samas näitavad nii meedia-diskursus kui ka intervjuud, et tänane organisatsioonikultuur ei soosi enam traditsiooniliselt mehelikuks peetavat domineerivat juhtimis-stiili, teisisõnu on tegelik juhtimispraktika vastuolus sellega, kuidas juhtimist kujutatakse.

Niisiis on kahe uuringu tulemused juba kasutatud meetodite tõttu kohati erinevad, kuid näitavad samas tugevat sidet keelelis-diskursiivsete normide ja kujutamispriaktikate ning konkreetsete isikute kogemuste vahel. Väljakujunenud keelelised kujutamispriaktikad mõjutavad intervjuueeritavate enesepositsioneerimist ja neile esitatud eeldusi; meedias leviv stereotüüpe taastotev keelekasutus tugevdab kahjulikke soonorme ja piirab juhirolli mitmekesisustumist. Kuigi avalikus ruumis võib üha enam täheldada erinevaid sooidentiteete ja seksuaalsusi, on avalikus sfääris edukad juhid jätkuvalt raamitud binaarse soosüsteemiga, milles mehelikkus ja naiselikkus on esitatud pigem traditsioonilises võtmes. Stereotüüpide sügavat juurdumist on eelkõige näha paljude meesjuhtide privileegituimusest. Kui meesjuhid tajuvad, et nad on edu igati ära teeninud (nn meritokraatlik mõtteviis) ega näe ühiskondlikke põhjusi, miks neid edutatakse juhiks hõlpsamalt kui naisi, on muutuste esilekutsumine vaevalisem. Muutuste saavutamiseks on tähtis jõuda arusaamani, et tegu on struktuursete probleemidega, mis vajavad ka struktuurset sekkumist. Selle tulemuslikkust on näidanud avaliku sektori tegevus naisjuhtide osakaalu suurendamiseks. Nagu ilmnes 2021. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringust, usuvad need, kes on töötanud naisjuhtide alluvuses, harvemini, et juhiks sobib vaid mees. Seega on struktuursetel sekkumistel potentsiaalselt pikaajaline mõju meie organisatsioonikultuurile ja sookuvanditele.

Kokkuvõttes näitavad tulemused, et takistused naiste saamisel tippjuhtideks on tihedalt seotud ühiskonnas ja organisatsioonikultuuris

püsivate sooliste eelarvamustega. Võimalike lahendustena võiks kaaluda teadlikumat suhtumist keelekasutusse juhtidest kirjutamisel, teadlikumat personalijuhtimist, soolist võrdõiguslikkust edendavat poliitikat, sh erimeetmeid, ja organisatsioonide struktuurimuudatusi, mis vähendaksid soolist survet ja pakuksid naistele ligipääsu juhipositsioonidele.

Tänusõnad

Artikkel valmis Euroopa Komisjoni kodanike, võrdõiguslikkuse, õiguste ja väärtuste programmist rahastatud projekti „Naised ja mehed võrdselt juhtimas“ raames.

Kasutatud kirjandus

- Aavik, K. (2015). *Intersectional disadvantage and privilege in the Estonian labour market: An analysis of work narratives of Russian-speaking women and Estonian men* [Doctoral dissertation, Tallinn University].
<https://www.etera.ee/s/JpWZkc4hdd>
- Allemand, I., Bédard, J., Brullebaut, B., & Deschênes, J. (2022). Role of old boys' networks and regulatory approaches in selection processes for female directors. *British Journal of Management*, 33(2), 784–805.
<https://doi.org/10.1111/1467-8551.12485>
- Baublyte, G., Korhonen, J., D'Amato, D., & Toppinen, A. (2019). "Being one of the boys": Perspectives from female forest industry leaders on gender diversity and the future of Nordic forest-based bioeconomy. *Scandinavian Journal of Forest Research*, 34(6), 521–528.
<https://doi.org/10.1080/02827581.2019.1598484>
- Blommaert, J. (2005). *Discourse. (Key topics in sociolinguistics)*. Cambridge University Press.
- Bucholtz, M. (2003). Theories of discourse as theories of gender: Discourse analysis in language and gender studies. In J. Holmes & M. Meyerhoff (Eds.), *The handbook of language and gender* (pp. 43–68). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470756942.ch2>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
<https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cameron, D. (2000). Styling the worker: Gender and the commodification of language in the globalized service economy. *Journal of Sociolinguistics*, 4(3), 323–347. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00119>
- Castaño, A. M., Fontanil, Y., & García-Izquierdo, A. L. (2019). "Why can't I become a manager?"—A systematic review of gender stereotypes and organizational discrimination. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(10), 1813.
<https://doi.org/10.3390/ijerph16101813>
- Chaturvedi, S., Zyphur, M. J., Arvey, R. D., Avolio, B. J., & Larsson, G. (2012). The heritability of emergent leadership: Age and gender as moderating factors. *The Leadership Quarterly*, 23(2), 219–232.
<https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2011.08.004>
- Collet, F. H., Hedström, P., & Johansson, A. (2014). Micro dynamics and macro outcomes: A study of the role of networks in segregation processes. *Academy of Management Proceedings*, 2014(1), 15828.
<https://doi.org/10.5465/ambpp.2014.306>

- Cook, A., & Glass, C. (2014). Women and top leadership positions: Towards an institutional analysis. *Gender, Work and Organization*, 21(1), 91–103. <https://doi.org/10.1111/gwao.12018>
- Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S., & Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Social Forces*, 80(2), 655–681. <https://doi.org/10.1353/sof.2001.0091>
- Dennissen, M., Benschop, Y., & van den Brink, M. (2019). Diversity networks: Networking for equality? *British Journal of Management*, 30(4), 966–980. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12321>
- Eagly, A. H. (2005). Achieving relational authenticity in leadership: Does gender matter? *The Leadership Quarterly*, 16(3), 459–474. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.03.007>
- Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109(3), 573–598. <https://doi.org/10.1037//0033-295X.109.3.573>
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes & H. M. Trautner (Eds.), *The developmental social psychology of gender* (pp. 123–174). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- EIGE. (2023). *Gender Equality Index*. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2023/domain/power/EE>
- Ester, J., Maripuu, L., Nuiamäe, M., Sepper, M.-L., & Vainre, M. (2020). *Poliitikut meedias läbi sooprisma*. Poliitikauuringute keskus Praxis. <https://www.praxis.ee/uploads/2019/05/Naised-poliitikas-meediaanaluus-2020.pdf>
- Fairclough, N. (2001). *Language and power* (2nd edition). Pearson Education.
- Ferree, M. M., & Purkayastha, B. (2000). Equality and cumulative disadvantage: Response to Baxter and Wright. *Gender & Society*, 14(6), 809–813. <https://doi.org/10.1177/089124300014006007>
- Fitzsimmons, T. W., Calla, V. J., & Paulsen, N. (2014). Gender disparity in the C-suite: Do male and female CEOs differ in how they reached the top? *The Leadership Quarterly*, 25(2), 245–266. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.08.005>
- Glass, C., & Cook, A. (2016). Leading at the top: Understanding women's challenges above the glass ceiling. *The Leadership Quarterly*, 27(1), 51–63. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.09.003>
- Glass, C., & Cook, A. (2020). Performative contortions: How White women and people of colour navigate elite leadership roles. *Gender, Work and Organization*, 27(6), 1232–1252. <https://doi.org/10.1111/gwao.12463>

- Hatmaker, D. M., & Hassan, S. (2023). When do women receive managerial support? The effects of gender congruence and the manager-employee relationship. *Public Management Review*, 25(1), 22–41. <https://doi.org/10.1080/14719037.2021.1937683>
- Heilman, M. E. (2001). Description and prescription: How gender stereotypes prevent women's ascent up the organizational ladder. *Journal of Social Issues*, 57(4), 657–674. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00234>
- Helemäe, J., & Võormann, R. (2006). Sooline segregatsioon Eesti tööturul. N. Derman, L. Hansson, E. Heinla, J. Helemäe, M. Järve, V.-I. Laidmäe, M. Taru, R. Vetik, & R. Võormann (toim.), *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005* (lk 57–70). Tallinna Ülikool, Sotsiaalministeerium.
- Hämmal, J., Meieorg, M., & Varblane, A. (2022). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2021. Lõpparuanne*. Sotsiaalministeerium.
- Jõgi, L. (2016). *Eesti naistippjuhtide karjääriteede kujunemine ja kogemused jubirollis* [magistritöö, Tallinna Tehnikaülikool]. <https://digikogu.taltech.ee/et/item/383aff5e-b43c-464f-b3a7-60ae02f6d47b>
- Karelaia, N., & Guillén, L. (2014). Me, a woman and a leader: Positive social identity and identity conflict. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 125(2), 204–219. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2014.08.002>
- Kasik, R. (2008). Meediateksti analüüs: eesmärgid ja retoorika. R. Kasik (toim.), *Tekstid ja taustad V* (lk 10–43). Tartu Ülikool.
- Kaukonen, E. (2023). Cleaning aunts and police uncles in action. Unveiling gender dynamics in Estonian compound words. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri*, 14(3), 137–171. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.3.05>
- Kaukonen, E., Meier, M. L., & Marling, R. (2024). *Supernaised ja ärirüütliid: nais- ja meesjuhtide meediakajastuse ja sotsiaalmeediakasutuse analüüs. Uuringu aruanne*. Poliitikauuringute keskus Praxis. <https://www.praxis.ee/uploads/2024/08/Praxis.%20Nais-%20ja%20meesjuhtide%20meediakajastuste%20ja%20sotsiaalmeediakasutuse%20anal%C3%BC%C3%BCs.pdf>
- Kelan, E. K. (2010). Gender logic and (un)doing gender at work. *Gender, Work and Organization*, 17(2), 174–194. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2009.00459.x>
- Kilgarriff, A., Baisa, V., Bušta, J., Jakubíček, M., Kovář, V., Michelfeit, J., Rychlý, P. & Suchomel, V. (2014). The Sketch Engine: Ten years on. *Lexicography*, 1(1), 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>

- Kilgarriff, A., Rychlý, P., Smrž, P., & Tugwell, D. (2004). The Sketch Engine. In G. Williams & S. Vessier (Eds.), *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress* (pp. 105–115). Université de Bretagne Sud.
- Koburtaş, T., Syed, J., & Haloub, R. (2019). Congruity between the female gender role and the leader role: A literature review. *European Business Review*, 31(6), 831–846. <https://doi.org/10.1108/EBR-05-2018-0095>
- Koenig, A. M., & Eagly, A. H. (2014). Evidence for the social role theory of stereotype content: Observations of groups' roles shape stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(3), 371–392. <https://doi.org/10.1037/a0037215>
- Koenig, A. M., Eagly, A. H., Mitchell, A. A., & Ristikari, T. (2011). Are leader stereotypes masculine? A meta-analysis of three research paradigms. *Psychological Bulletin*, 137(4), 616–642. <https://doi.org/10.1037/a0023557>
- Koppel, K., & Kallas, J. (2022). Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. M. Langemets, M.-M. Linkgreim, H. Metslang, & D. Ogren (toim.), *Eesti rakenduslingvistika ühingu aastaraamat 18* (lk 207–228). Eesti Rakenduslingvistika Ühing. <https://doi.org/10.5128/ERYa18.12>
- Lakoff, R. T. (1975). *Language and woman's place*. Harper & Row.
- Lazar, M. M. (2007). Feminist critical discourse analysis: Articulating a feminist discourse praxis. *Critical Discourse Studies*, 4(2), 141–164. <https://doi.org/10.1080/17405900701464816>
- McEnery, T., & Baker, P. (2015). *Corpora and discourse studies: Integrating discourse and corpora*. (Palgrave advances in language and linguistics). Palgrave Macmillan.
- Muischnek, K., & Lindström, L. (2020). Digitaalsed tekstiandmed ja korpuslingvistika. A. Masso, K. Tiidenberg, & A. Siibak (toim.), *Kuidas mõista andmestunud maailma? Metodoloogiline teejuht* (lk 306–339). Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Mulcahy, M., & Linehan, C. (2014). Females and precarious board positions: Further evidence of the glass cliff. *British Journal of Management*, 25(3), 425–438. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12046>
- Partington, A., Duguid, A., & Taylor, C. (2013). *Patterns and meanings in discourse: Theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS)*. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/scl.55>
- Piits, L. (2015). *Sagedamate inimeste tähistavate sõnade kollokatsioonid eesti keeles* [doktoritöö, Tartu Ülikool]. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pilvre, B. (2011). *Naiste meediarepresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis* [doktoritöö, Tartu Ülikool]. Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Player, A., Randsely de Moura, G., Leite, A. C., Abrams, D., & Tresh, F. (2019). Overlooked leadership potential: The preference for leadership potential in job candidates who are men vs. women. *Frontiers in Psychology, 10*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00755>
- Puna, K. (2006). *Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes ja tekstides* [magistritöö, Tartu Ülikool]. <http://hdl.handle.net/10062/662>
- Raadik, L. (2016). *Sugude kujutamine „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2013“ näidetes* [magistritöö, Tallinna Ülikool]. <https://www.etera.ee/s/h9DLbKGXod>
- Rebane, T. (2019). *Naistippjuhtide vähesuse põhjused Eesti finantsettevõtete näitel* [magistritöö, Tartu Ülikool]. <http://hdl.handle.net/10062/64704>
- Rottenberg, C. (2013). The rise of neoliberal feminism. *Cultural Studies, 28*(3), 418–437. <https://doi.org/10.1080/09502386.2013.857361>
- Ryan, M. K., & Haslam, S. A. (2005). The glass cliff: Evidence that women are over-represented in precarious leadership positions. *British Journal of Management, 16*(2), 81–90. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2005.00433.x>
- Saar, E., & Helemäe, J. (2017). Rahvuslik segregatsioon Eesti tööturul. T. Tammaru, K. Kallas, & R. Eamets (toim.), *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017: Eesti rändeaastul* (lk 147–155). Eesti Koostöö Kogu.
- Schein, V. E., Mueller, R., Lituchy, T., & Liu, J. (1996). Think manager — think male: A global phenomenon? *Journal of Organizational Behavior, 17*(1), 33–41. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1379\(199601\)17:1<33::AID-JOB778>3.3.CO;2-6](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199601)17:1<33::AID-JOB778>3.3.CO;2-6)
- Sczesny, S., Bosak, J., Neff, D., & Schyns, B. (2004). Gender stereotypes and the attribution of leadership traits: A cross-cultural comparison. *Sex Roles, 51*(11/12), 631–645. <https://doi.org/10.1007/s11199-004-0715-0>
- Setkute, J., & Dibb, S. (2022). “Old boys’ club”: Barriers to digital marketing in small B2B firms. *Industrial Marketing Management, 102*, 266–279. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2022.01.022>
- Settles, I. H. (2004). When multiple identities interfere: The role of identity centrality. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*(4), 487–500. <https://doi.org/10.1177/0146167203261885>
- Sheerin, C., & Garavan, T. (2022). Female leaders as ‘superwomen’: Post-global financial crisis media framing of women and leadership in investment banking in UK print media 2014–2016. *Critical Perspectives on Accounting, 86*, 9–10. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2021.102307>

- Shipilov, A., Labianca, G., Kalnysh, V., & Kalnysh, Y. (2014). Network-building behavioral tendencies, range, and promotion speed. *Social Networks*, 39, 71–83. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2014.03.006>
- Statistikaamet. (2024). *Tööhõive määr*. <https://www.stat.ee/et/avastatistikat/valdkonnad/tooelu/tooturg/toohoive-maar>
- Stefanowitsch, A. (2020). *Corpus linguistics: A guide to the methodology*. Language Science Press.
- Tazzyman, A. (2020). Women's self-presentation and the transition from classroom to workplace. *Gender, Work and Organization*, 27(3), 327–346. <https://doi.org/10.1111/gwao.12375>
- Tinn, M., Sepper, M.-L., & Põim, M. (2024). *Tippjuhiks saamise teed: mehed juhtuvad juhiks, naised juhivad end juhiks. Uuringu aruanne*. Poliitikauuringute Keskus Praxis. <https://www.praxis.ee/uploads/2024/08/Praxis.%20Tippjuhiks%20saamise%20teed%20-%20mehed%20juhtuvad%20juhiks,%20naised%20juhivad%20end%20juhiks.pdf>
- Tremmel, M., & Wahl, I. (2023). Gender stereotypes in leadership: Analyzing the content and evaluation of stereotypes about typical, male, and female leaders. *Frontiers in Psychology*, 14, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1034258>
- Unt, M., Rokicka, M., Täht, K., & Roosalu, T. (2021). “Glass ceiling” and “sticky floor” in Estonian public and private sectors. In T. Karabchuk, K. Kumo, K. Gatskova, & E. Skoglund (Eds.), *Gendering post-soviet space: Demography, labor market and values in empirical research* (pp. 195–209). SpringerLink. https://doi.org/10.1007/978-981-15-9358-1_9
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse in Society*, 4(2), 249–283. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- Ümarik, M., & Aavik, K. (2020). Gender segregation in Estonian Vocational Education and Training through the eyes of stakeholders. *Vocations and Learning*, 13(2), 197–214. <https://doi.org/10.1007/s12186-019-09237-w>

Raili Marling on Tartu Ülikooli anglistika professor. Tema teadustöö keskendub muu hulgas soolistatud diskursustele, feministliku ja sooteooria tõlgendamisele, poliitilistele afektidele ja soo kujutamisele modernistlikus ja kaasaegses kirjanduses. Tema praeguste projektide fookuses on poliitilised emotsioonid ning kriiside kujutamine ja kujutatavus. Lisaks teadustööle on tal pikaajaline kogemus sooteemaliste rakendusuringute läbiviimises.

Raili Marling is Professor of English Studies at the University of Tartu, Estonia. Her main areas of research are conceptualisations of gender in postsocialist context, international travels of feminist and gender theory, the politics of affect, and representations of gender in modern and contemporary literature. Raili Marling currently leads research projects on political emotions and the representations and representability of crises. She has extensive experience in conducting applied research on gender issues.

Mari-Liis Sepper veab mõttekojas Praxis soolise võrdõiguslikkuse ja võrdsete võimaluste valdkonda. Aastatel 2010–2015 oli ta Eesti soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik. Tema sulest on ilmunud terve rida trükiseid ja artikleid sugude võrdsuse, transinimeste õiguste ja puudeuuringute teemal. Ta on ka üks soolise võrdõiguslikkuse seaduse kommenteeritud väljaande autoritest.

Mari-Liis Sepper is head of Gender Equality and Equal Opportunities Programme at the Praxis Think Tank. From 2010 to 2015 Mari-Liis acted as the Gender Equality and Equal Treatment Commissioner, the National Equality Body in Estonia. She has worked extensively with women's groups, LGBTQI+ and disability organisations. Mari-Liis holds a MA in law from the University of Montpellier (France).

Maarja Tinn töötab mõttekojas Praxis soolise võrdõiguslikkuse ja võrdsete võimaluste programmis analüütikuna ning Tallinna Ülikoolis õppejõuna, keskendudes haridusuuringutele ja kvalitatiivsetele uurimismeetoditele.

Maarja Tinn works as an analyst in the Gender Equality and Equal Opportunities Programme at the Praxis Think Tank, as well as a lecturer at Tallinn University, where she focuses on educational research and qualitative research methods.

Elisabeth Kaukonen on Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse nooremteadur. Doktoritöös uurib ta seda, milliseid sugudele viitavaid sõnu eesti keeles kasutatakse ja millist sotsiaalset informatsiooni need edasi annavad ning mil moel väljendab sooneutraalseks peetud eesti keel soostereotüüpe. Oma teemast on ta kirjutanud nii teaduslikke kui ka populaarteaduslikke artikleid.

Elisabeth Kaukonen is a junior researcher in Estonian and Fenno-Ugrian linguistics at the University of Tartu. In her doctoral thesis she studies Estonian vocabulary used to mark gender, the social information it conveys and gender stereotypes in Estonian, a language commonly believed to be gender neutral. She has published research articles and popular science texts on these topics.

Abstract

Gendered managerial culture and its media representations in Estonia

The present article analyses manifestations of gender inequality in Estonian culture of leadership and in Estonian media representations. It focuses on two sets of data: the experiences of Estonian top executives, on the basis of interviews, and their media representations. The study used critical discourse analysis and corpus driven discourse analysis to study gender stereotypes created in and through the media, as well as their impact on leadership culture. The second part of the study was based on in-depth interviews with Estonian top executives to study their path to leadership positions and obstacles they had faced.

The results of the media analysis demonstrate that women executives continue to be represented as exceptional “superwomen”, with attention to their personal sacrifices and gender role conflicts. In the case of male executives, the focus is on professional achievements and leadership skills. Women’s gender identity is over-exploited in the media, cementing the belief that leadership is a male domain and marginalising women’s professional achievements.

The semi-structured interviews revealed significant differences in the career paths of female and male executives. Men often find themselves in leadership positions by chance, often by exploiting personal networks. Women, in contrast, have to overcome different obstacles and continuously prove themselves on their path of the top. Women executives experience challenges in combining professional work and domestic duties. This limits their ability to participate in leadership networks and thereby hampers their career development.

The results of the study show that Estonian organisational culture and media are not gender balanced. This has a negative impact on leadership practices more broadly and, specifically, on women’s careers. The overcoming of this structural inequality requires targeted measures, including mentoring programmes, networks and gender-equal personnel practices.

Keywords: women executives, top executive, organisational culture, media analysis, corpus-based discourse analysis, gendered discourses

„Olen pehme karvane radikaal-feminist“: strateegiline kehalisus Sveta Grigorjeva ja Franny Choi luules

Susanna Soosaar

... siis me hõõrume ja nühime noid enda naha pinnale tulnud nahkasid teineteise vastu ...
(Grigorjeva, 2023, lk 96)

Teesid

Artiklis analüüsin Sveta Grigorjeva ja Franny Choi loomingut, lähtudes Jennifer Scappetone (2007) mõistest „strateegiline kehalisus“ (*strategic embodiment*). Mõiste viitab feministlikule arusaamale kehalisusest kui keeleliste ja sotsiaalsete kogukondade põimumisest ning vastastikust mõjutamisest. Tuginedes afektiteooriatele ja uusmaterialismile, uurin, kuidas mõlemad autorid toetuvad kehalisusele, et kritiseerida neoliberaalse kapitalismi mõju subjektiivsusele ning kujutada alternatiivseid olemis- ja mõtlemisviise. Grigorjeva ja Choi luules muudetakse keha staatilisest objektist pidevalt muutuvaks koosluseks, mis moodustub kehaga kokkupuutuvate sotsiaalsete, diskursiivsete ja materiaalsete jõudude mõjul. Mõlema autori luules kerkib esile keele ja teksti materiaalsus ning seotus kehalise kogemusega: hägustuvad piirid vormi ja sisu, keha ja keele, subjekti ja ümbritseva maailma vahel.

Artiklis käsitletavat luulekogud pakuvad väljendust kogemustele situatsioonis, milles pidev kriis on tavaline ning ebakindlus ja võõrandumine on normaliseeritud. Kahe kaasaegse, kuid teineteisest distantsilt kaugel oleva autori kõrvutamisel kerkib esile kriisisituatsioonis tekkinud kestvate ja laialt levinud afektide universaalsus. Grigorjeva ja Choi luuletused on kriitiliselt produktiivsed kriiside tavalisuse kujutamisel ja aitavad tänapäeva iseloomustavat rahulolematust kaardistada. Mõlema autori teostes on tugevalt esil vastuseis ühiskonnas juurdunud neoliberaalsetele institutsioonidele, mis toetavad kriiside taastootmist. Samas, luules esinev rahulolematust hetkeolukorraga ei väljendu vaid ühiskonnakriitikana. Strateegiline kehalisus kui poeetiline ja poliitiline praktika kutsub üles radikaalsele avatusele ja haavatavusele.

Märksõnad: strateegiline kehalisus, afektiteooria, uusmaterialism, subjektiivsus

1. *sina imbud minu naha alla ja mina imbun sinu naha alla*¹

Sveta Grigorjeva luuletuses „Oleme nahaga mõtlejad“ (2023, lk 96) on keel ja mõtlemine seotud naha kui kehalist taju ja kontakti võimaldava pinnaga. Nahk on pind, kus kogemused kehastuvad ja sõnadeks saavad. Nahkade vastastikune hõõrdumine loob ruumi, kus „mina“ ja „sina“ vahelised tähendused pidevalt uuenevad ja segunevad. Naha kujund luuletuses kehastab strateegilise kehalisuse põhiideed: keha pole passiivne objekt, vaid aktiivne tähendusloome koht. Kehalised kujundid on nii Sveta Grigorjeva kui ka Franny Choi luules kesksel kohal ning aitavad mõtestada seoseid keele ja keha, väljenduse ja tähenduse, individuaalse ja ühiskondliku vahel. Nagu nahk on pidevalt uuenev ja teisev organ, mis vahendab suhtlust sise- ja välismaailma vahel, nii on ka keha ja keel Grigorjeva ja Choi tekstides kujutatud pideva muutumise ja ümberkujunemise seisundis.

Artiklis uurin strateegilise kehalisuse poeetikat Sveta Grigorjeva ja Franny Choi loomingus, tuginedes Jennifer Scappetone'i (2007) mõistele „strateegiline kehalisus“ (*strategic embodiment*). See mõiste viitab kehalisuse ja keelelisuse põimumisele viisil, mis võimaldab esile tuua ja kritiseerida neoliberaalse kapitalismi mõju subjektiivsusele. Toetudes Heather Milne'i (2018) varasemale tööle, analüüsin, kuidas strateegiline kehalisus toimib vastupanustrateegiana kaasaegses luules. Laiendamaks arusaama keha ja keele materiaalsest vastastikmõjust ja selle kriitilisest potentsiaalset, arendan strateegilise kehalisuse mõistet edasi Elizabeth Groszi (1994) kehateooria ning uusmaterialistlike lähenemisviiside abil. Sianne Ngai (2005) afektiteooria pakub täiendava vaatenurga vastupanu võimalikkusele ja vormidele tänapäeva ühiskonnas.

Feministlik raamistik moodustab nii artikli teoreetilise kui ka analüütilise keskme. Artiklis uurin, kuidas kahe kaasaegse naisautori luule loob haprust, et osutada vastupanu patriarhaalsetele ja neoliberaalsetele

¹ Artikli alapealkirjad pärinevad Grigorjeva luulekogust „Frankenstein“ (2023). Alapealkirjadena kasutatud read avavad mitmetasandiliselt artikli põhiteemasid ning väljendavad strateegilise kehalisuse keskseid aspekte, mis on mõlema autori loomingus esil. Alapealkirjad on valitud Grigorjeva luulest praktilistel põhjustel: need on originaalsed eestikeelsed ja seega sobivad paremini eestikeelse artikli konteksti.

võimurežiimidele ning tekitada teisitiolemise ja -mõtlemise ruume. Nii Grigorjeva kui ka Choi loomingus on kesksel kohal sooliselt märgistatud keha. Nende luule pakub feministlikku kriitikat neoliberaalsele kehapoliitikale, mis üritab kehasid kontrollida ja reguleerida. Mõlema autori luules muudetakse keha staatilisest objektist pidevalt muutuvaks koosluseks, mis moodustub sotsiaalsete, diskursiivsete ja materiaalsete jõudude mõjul. Nii kerkib esile keele ja teksti materiaalsus ning seotus kehalise kogemusega: hägustuvad piirid vormi ja sisu, keha ja keele, subjekti ja ümbritseva maailma vahel.

Keha ja keele pingeväli toimib Choi ja Grigorjeva luules nii kriitika kui ka loomingulisuse allikana. Ühelt poolt toovad mõlemad autorid esile kehalisuse hapruse ja haavatavuse, näidates, kuidas marginaliseeritud kehasid ohustavad pidevalt objektistamine ja rõhumine. Teisalt otsivad autorid võimalusi kehalisuse ümbermõtestamiseks, rõhutades keha võimet osutada vastupanu normatiivsetele ühiskonnastruktuuridele ja hierarhiatele. Tuleb märkida, et Choi ja Grigorjeva luule strateegiline kehalisus ei ole ühetaoline, sest autorite kultuuriline ja ajalooline taust on niivõrd erinev. Choi luules on näiteks tugevalt esil kehalisusega seotud rassistlikud stereotüübid ja koloniaalpärand, samas kui Grigorjeval on kesksel kohal postsotsialistlik kontekst ja sooküsimustega põimunud rahvuslik identiteet.

Mõlema autori puhul keskendun nende viimastele luulekogudele: Sveta Grigorjeva teosele „Frankenstein“ (2023) ja Franny Choi teosele „The World Keeps Ending, and The World Goes On“ (2022). Mõlemas kogumikus on fookus materiaalsel kehal, mis osutab vastupanu progressinarratiividele ning produktiivsuse-, kiiruse- ja tugevuskultuse ühiskonnale. Teostes tulevad esile kehalisuse poliitilised ja esteetilised mõõtmed, mis seavad kahtluse alla domineerivad arusaamad identiteedist, agentsusest ja võimusuhetest. Eesti kontekstis on Grigorjeva „Frankenstein“ juba positiivseid arvustusi kogunud (nt Jõerand, 2024; Talviste, 2024). Eret Talviste (2024) ülevaade toob esile kogumikus esineva materiaalse keele ja kehalise mitmesuse – teemad, mille kesksust on ka Grigorjeva ise kinnitanud. Grigorjeva sõnul püüab ta luule kaudu

väljendada „teistsugust“ olemist, keelekasutust ning kehalist subjektsust (Grigorjeva & Jaaks, 2024; vrd Grigorjeva, 2022). Choi luules kerkivad samuti esile keele materiaalsus ja kehalise kogemuse keeleline mõju, millest on kirjutanud Maile Young (2023). Intervjuudes on Choi sarnaselt Grigorjevale rõhutanud, et tema loomingus on tähtsal kohal identiteedi piiride hägustamine ja ambivalentse kehalisuse väljendamine (Quong, 2019). Kuigi kõik Choi avaldatud luulekogud on kehakesksed, on varem Choi loomingus kehalisust seostatud pigem tema teise luulekoguga „Soft Science“ (2019). Choi viimase luulekogu „The World Keeps Ending, and The World Goes On“ (2022) arvustustes ja intervjuudes autoriga on siimaani eelistatud käsitleda apokalüptilisi teemasid (mis kahtlemata on luulekogus tugevalt esil) ning kehalisusega seotud teemad on enamasti jäänud tähelepanuta (nt Deppenbrock, 2022; Lin, 2023; Neilson, 2022).

Eelkirjeldatu viib Grigorjeva ja Choi loomingus kesksete küsimusteni. Kuidas saab luules väljendada teistsugust subjektsust, keelekasutust ja kehalisust? Kuidas saab luulet kasutada vastupanu paigana? Milliseid uusi väljendamise ja kirjutamise vorme pakub strateegiline kehalisus? Lähtun arusaamast, et Grigorjeva ja Choi luule asetub korraga mitmele teoreetilisele väljale, hõlmates afektiteooriat, uusmaterialismi ja feministlikke teooriaid kehalisusest. Strateegiline kehalisus toimib keskse raamistikuna, mis võimaldab mõtestada kehalise ja tekstuaalse, afektiivse ja kriitilise, esteetilise ja poliitilise vahelisi seoseid. Nii Grigorjeva kui ka Choi loomingus on strateegiline kehalisus poeetiline praksis, ühiskonnakriitika tööriist. Vastupanu neoliberalismile läbi keha intiimse kujutamise luules loob aluspunkti uutele mõtlemis-, väljendus- ja olemisviisidele. Strateegiline kehalisus täidab nende autorite luules õonestavat funktsiooni, kuna ei objektista keha, nagu neoliberaalne kapitalism seda tavaliselt teeb, vaid kirjutab kehalist kogemust (vt Milne 2018, lk 239).

2. mina keha sina vaim

Kehalisuse ja keha materiaalsuse käsitlemine on juba pikemat aega olnud feministlikes ja uusmaterialistlikes tekstides tähtsal kohal. Need

läheneviisiid esitavad väljakutse traditsioonilistele dualistlikele vaadetele ning rõhutavad keha rolli sotsiaalsetes ja poliitilistes kontekstides.²

Kehalisuse käsitluste areng on mõjutanud Elizabeth Groszi 1994. aastal ilmunud tekst „Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism“. Groszi järgi on keha küll spetsiifiline ja konkreetne, kuid samal ajal voolav (võimeline pidevalt muutuma ja piire ületama) ning mitmuslik (võimeline kandma korraga erinevaid tähendusi ja identiteete). Kehalisuse esiletoomine ei ole taandumine kehaliste impulsside juurde, vaid viis ümber mõtestada sotsiaalseid norme ja võimusuhteid (Grosz, 1994, lk 21–23, 38; vrd Alaimo, 2008). Asetades rõhu voolavusele, poorsusele ja piiride läbitavusele, viitab Grosz (1994) arusaamale olemuslikult avatust, transformatiivsest ja mitmuslikust kehast. Keha on pidevas kujunemises olev kooslus (*assemblage*), mida kujundavad ühiskondlikud struktuurid, kehtivad diskursused ning materiaalne keskkond (Grosz, 1994, lk 119–120, 166–167).

Kehalisuse ümbermõtestamise keskmes on idee sotsiaalselt ja poliitiliselt kujundatud kehast. Grosz (1994, lk 116–117) võrdleb keha tekstiga, mida vormivad erinevad institutsioonilise võimu režiimid – nagu võib palimpsesti uute tekstikihtide all aimata varasemaid kirjutisi, on ka erinevate kogemuste kuhjunud mõju jätnud kehale jälje. Groszi arusaama järgi kannab iga keha endas teatud suhet ajaga ja ajaloolist konteksti, olles „konkreetselt paigutatunud“, nii ruumiliselt kui ka ajalisel (*ibid.*, lk 142; Koobak, 2005/2006, lk 78). Keha suhe ajaga väljendub muu hulgas selles, kuidas mälestused kehastuvad ja talletuvad. Ka meenutamise akt on olemuslikult füüsiline protsess. Catriona Mortimer-Sandilands (2008) rõhutabki, et „mälu ei asu ainult meeles, vaid pigem keerukates vastastikustes suhetes kehade, meelte ja maastike vahel“ (lk 279). Arusaam mälust kui kehalisest nähtusest esitab väljakutse lineaarsele ajakäsitlusele:

² Kartesiaanliku dualismi asemel pakub Elizabeth Grosz (1994, lk 11) välja integreeritud käsitluse, kus vaimne ja füüsiline on ühe terviku lahutamatud osad. Ta rõhutab ka, et „loomulik“ keha on alati juba kultuuriliselt toodetud, problematiseerides looduse ja kultuuri vastandamise (*ibid.*, lk 21–23). Seega käsitleb Grosz keha kui aktiivset ja dünaamilist üksust, mis on lahutamatu seotud oma sotsiaalse kontekstiga, mitte kui passiivset, neutraalset või ajaloovalist nähtust.

kehaline mälu toimib pigem kihistustena, kus minevikukogemused ei järgi kronoloogilist järjestust, vaid põimuvad omavahel ja avalduvad sageli ootamatult, katkendlikult ja korduvalt. Keha ilmneb siin materiaalse arhiivina, kus kohtuvad erinevad ajalised tasandid ning mis on pidevas kujunemises nii ajas kui ka ruumis.

Kehasid mõjutavad peale ilmsete distsiplinaarsete praktikate ka kultuurinormide, harjumuste ja afektide peenemad toimemehhanismid.³ Ometi ei tähenda keha diskursiivne konstrueeritus selle täielikku determineeritust võimusuhte poolt – materiaalne, bioloogiline keha osaleb aktiivselt tähendusloome protsessides, raputades norme ning luues uusi tähendusi. Siin on oluline agentsus. Groszi lähenemine kehalisusele lähtub arusaamast, et kuigi keha on alati võimusuhte poolt vormitud, on sel siiski võime neid suhteid ümber kujundada. Kasutades illustreerimiseks Möbiuse riba, selgitab Grosz, et „keha väljaspoolsus ja seespoolsus on omavahel seotud ja vastastikku defineeritud“ (Koobak, 2005/2006, lk 78). Kehad pole seega „inertsed; nad toimivad interaktiivselt ja produktiivselt. Nad tegutsevad ja reageerivad“ (Grosz, 1994, lk xi).

Groszi (1994) arusaam kehas kui sotsiaalse, poliitilise ja kultuurilise mõju kokkupuutepunktist on oluliselt suunanud hilisemaid arutelusid keha ja kehalisuse üle. Viimase paarikümne aasta jooksul on materiaalse kehalisuse teemat edasi arendatud mitmetes feministlikes ja uusmaterialistlikes tekstides, kus põhirõhk on materiaalsuse olulisusel ühiskondlik-poliitilises, kultuuri-, keskkonna- ja tehnoloogiakontekstis. Säilitades varasema arusaama keha sotsiaalsest ja poliitilisest kujundatusest, toob uusmaterialism sisse uue dimensiooni materiaalsusest ja nihutab tähelepanu inimsubjektilt laiemale materiaalsele maailmale: kehad pole oma keskkonnast eraldatud, vaid alati juba sellega põimunud, osa sellest, mida Karen Barad (2008, lk 147) nimetab „maailm-keha ruumiks“. See võimaldab meil mõista viise, kuidas inimkehad on alati põimunud

³ Sara Ahmedi (2004) töö aitab seda perspektiivi täiendada, näidates, kuidas emotsioonid kujundavad kehade pindu ja kuidas kehad võtavad afektiivsete orientatsioonide kordumise kaudu aja jooksul kuju.

objektide ja struktuuridega, mis neid ümbritsevad (vt Coole & Frost, 2010).

Karen Baradi (2007, 2008) idee intraaktiivsetest protsessidest (*intra-action*) aitab avardada arusaamu agentsusest ja tähenduste loomisest, näidates, kuidas need kujunevad materiaalse ja diskursiivse tasandi lahutamatus koostoimes. Barad (2008, lk 135) väidab, et agentsus ei ole ainult indiviidi omadus, vaid „maailma pidev ümberkujundamine“, dünaamiline intraaktiivne protsess, milles materia ja tähendus on vastastikku konstrueeritud. See lükkab ümber arusaama eraldiseisvatest, eeleksisteerivatest subjektidest ja objektidest ning toob esile, et inimesed pole maailma suhtes kõrvaltvaataja positsioonis, vaid osa pidevast intraaktiivsest protsessist (Barad, 2008, lk 146). Baradi käsitust täiendab Stacy Alaimo (2008, 2010) transkorporeaalsuse mõiste, rõhutades kehalisuse lahutamatu seost oma keskkonnaga. Alaimo (2008, lk 238) toob esile, kuidas objektid, mõisted, struktuurid ja teised elusolendid on samuti agentsed ja pidevas muutumises, mistõttu ei saa keskkonda käsitleda inertse ruumi või pelga ressursina inimkasutuseks. Kuna kehaline on alati vahetus ja vastastikusel suhtel oma keskkonnaga, peaks ka keskkonda käsitlema kui midagi, mis loob tähendusi.

Feministlikud kehalisuse teooriad ja uusmaterialism pakuvad artikli kontekstis kasuliku perspektiivi keha, subjektsuse ja agentsuse mõistmiseks. Feministlikud lähenemisviisid on ümber mõtestanud arusaama passiivsest, bioloogiliselt determineeritud kehast, tuues esile kehalisuse kultuurilise ja poliitilise mõõtme. Uusmaterialistid aitavad mõista materiaalse keha, keele, kultuuri ja keskkonna tihedat seotust ning vastastikusust. Barad (2008, lk 140) rõhutab, et materiaalne maailm on juba olemuslikult diskursiivne, ja vastupidi, maailm kujuneb materiaal-diskursiivsete praktikate kaudu, mis vormivad nähtuste piire ja tähendusi. Baradi (2007) käsitluses on materiaal-diskursiivsed praktikad alati ka eetilise kaaluga. Selline lähenemine loob aluse kehakesksele teoreetilisele raamistikule, mis arvestab nii keha sotsiaalset ja kultuurilist paiknemist, selle materiaalsusest tulenevat transformatiivset potentsiaali kui ka keha vastutavat osalust maailma kujundamises.

3. produktiivsuse usku ühiskond

Ühiskondlikud pinged ja kriisid avalduvad tihtipeale otseselt keha, mõjutades nii meie füüsilist kui ka vaimset heaolu. Grigorjeva ja Choi luules toimib strateegiline kehalisus just nimelt vastusena neoliberaalse kapitalismi tingimustes esile kerkinud „kriisi tavalisusele“ (Berlant, 2011). Selle mõiste kaudu kirjeldab Berlant (2011, lk 5–6) olukorda, kus kriis on muutunud üksikust sündmusest igapäevaelust lahutamatuks kriisisituatsiooniks. Meie praegust hetkeolukorda iseloomustav pidev ja läbiv kriisitunne on kui „ummikseis“ (*impasse*), mille kestus on tihe ja pidev (*thick moment of ongoingness*) ning mida piiritleb teatud ebakindlus nii tuleviku kui ka praeguse hetke suhtes (*ibid.*, lk 4, 200). Selline ummikseis on loonud olukorra, kus kriiside pakilisus ja järkjärguline kuhjumine ongi imbunud argirütmidesse ning muutunud tavalisuseks. Kriisi keskel olevas ummikseisus tekkinud ebavõrdsus avaldab keha kogemusele ja kujutamisele märkimisväärset mõju, muutes keha üheks peamiseks pinnaks, kus ühiskondlikke võimusuhteid ja pingeid läbi elatakse ja väljendatakse.

Neoliberalismi ei saa enam tänapäeval mõista üksnes fikseeritud majanduspoliitilise süsteemina. Neoliberaalne mõtteviis on pärast mitmekümne aasta pikkust majanduspoliitilist domineerimist USA-s ja Ühendkuningriigis laienenud varem mittemajanduslikeks peetud valdkondadesse, sealhulgas haridusse, tervishoidu, isiklikesse suhetesse ja kultuuritootmisse (Huehls & Smith, 2017). Tänapäeval on neoliberalismist kujunenud eksisteerimisviis, mis kujundab nii meie materiaalselt kui ka sotsiaalset reaalsust (vt Marling, 2015). Neoliberaalse maailmavaate keskmes on ratsionaalse indiviidi kuju, kes vastutab ainuisikuliselt oma edu või ebaõnnestumiste eest. Rachel Greenwald Smith (2015, lk 2) kirjeldab tabavalt, kuidas neoliberalism vormib indiviidist omamoodi ettevõtja, kes on pidevas enesearengu protsessis, püüdes lakkamatult laiendada oma sotsiaalset võrgustikku ning maksimeerida enda produktiivsust.

Meritokraatia müüdile toetumine tähendab seda, et hiliskapitalismi vasturääkivused ei ole esitatud süsteemsete probleemidena, vaid ajutiste kõrvalekalletena normist, mida saab ületada individuaalse pingutusega. See omakorda varjutab struktuursed takistused ja süsteemse ebavõrdsuse, mis tegelikult määravad inimeste ligipääsu tervishoiule, haridusele jm hüvedele. Kasvava ebastabiilsuse tingimustes langeb vastutus üksikisikutele, kes peavad olema vastupidavad, kohanemisvõimelised ja optimistlikud. Individuaalse vastutuse rõhutamine loob pinna olukorrale, mida Berlant (2011) nimetab „julmaks optimismiks“, kus inimesed klammerduvad objektide, ideede või seisundite külge, mis tegelikult nende heaolu piiravad. Siin ilmneb paradoks – kuigi neoliberaalne lubadus paremast elust muutub järjest kättesaamatumaks, jätkavad inimesed nende eesmärkide poole püüdlemist.

Ettevõtliku indiviidi narratiiv, kus vastutus on üksikisiku õlgadel, toimib kui loomulik õigustus ühiskondlikule ebavõrdsusele, suunates tähelepanu eemale sügavamatest struktuursetest probleemidest. Mark Fisher (2019, lk 62) tõstab esile, et hiliskapitalismis puudub selge autoriteet või keskpunkt, mis muudab vastupanu osutamise keeruliseks. Süsteemis, kus vastutus on hajutatud ja võimusuhted ebamäärased, on raske saavutada omavahelist solidaarsust või leida konkreetset sihtmärki, mille vastu oma rahulolematust suunata (*ibid.*, lk 77–79). Süsteemse ebamäärasuse taustal paljastub siin hiliskapitalismi järgmine olemuslik vastuolu – kuigi süsteemil puudub selge kese, eeldame ja otsime jätkuvalt selle olemasolu. Julma optimismi mõju on seega kahene: isiklikul tasandil jäävad inimesed kinni käitumismustritesse, kus nad püüavad järjekindlalt saavutada neoliberaalse süsteemi seatud, kuid tegelikult kättesaamatuid eesmärke; ühiskondlikul tasandil pärsib see struktuurset kriitikat ja kollektiivset tegutsemist, aidates nii kaasa neoliberaalse süsteemi püsimisele ja taastootmisele.

Individualism laieneb tervise ja välimuse reguleerimisele, kuna keha muutub omamoodi kapitali vormiks, mida tuleb optimeerida. Fisher (2019) toob esile, et neoliberaalne tervisediskursus propageerib „lihtsustatud, hedonistlikku tervisemudelit, mis keskendub üksnes heale

enesetundele ja väljanägemisele“ (lk 89). Eriti teravalt avaldub neoliberalismi mõju naiste kehadele. Kuigi „naiste kehad on kaubanduskultuuri keskmes, kus neid kasutatakse kõige müümiseks alates autodest kuni alkoholini, /.../ saavad naised palju vähem majanduslikku kasu ja omavad palju vähem majanduslikku võimu kui mehed“ (Milne, 2018, lk 72). Materiaalne keha on selles kontekstis alati koht, mille peale jätavad poliitilised otsused jälje – naiste kehad on tihti biopoliitilise reguleerimise keskmes, kus näiteks nende reproduktiivseid valikuid mõjutab riiklik poliitika ning tervisega seotud otsuseid turuloogika (Alaimo & Hekman, 2008; Berlant, 2011; Grosz, 1994).

Individuaalne vastutus oma keha eest ning enesetunde ja väljanägemise rõhutamine varjutavad jällegi struktuurseid aspekte, mis kehakogemust tegelikult kujundavad. Näiteks jääb sageli tähelepanuta tööeluga kaasnev ja tihti varjatud kehaline kulumine, mis tekib pikaajalise füüsilise ja vaimse pingutuse tagajärjel, kuid mille mõju avaldub alles hilisemas eas. Samal ajal esitatakse neoliberalise süsteemi põhjustatud kehade kurnamist individuaalsete valikute küsimusena, mitte aga püsiva poliitilise probleemina, mis nõuaks laiemat ühiskondlikku tähelepanu ja sekkumist (Berlant, 2011, lk 108, 116–117). Siiski rõhutab Heather Milne (2018, lk 70), et keha toimib ka agentsuse, naudingu ja vastupanu kohana. Seega, kuigi neoliberalism püüab kehasid reguleerida ja ekspluateerida, on olemas potentsiaal alternatiivsete kehakäsitluste loomiseks.

4. *tabaks sõnuda end kehasse*

Jennifer Scappettone (2007) käsitleb strateegilist kehalisust kui keha teadlikku ja poliitiliselt kaasatud kasutamist kunstis, mis vastandub neoliberalisele kehapoliitikale. Scappettone'i raamistik aitab mõista, kuidas Grigorjeva ja Choi kasutavad kehalisust poliitilise ja sotsiaalse kriitika vahendina, ühendades kehalise ja keelelise, afektiivse ja kriitilise, isikliku ja poliitilise. Ületades erinevused vormi ja materia, teksti ja kehalisuse vahel ning vaadeldes kriitiliselt kehadele omistatud tähendusi ja väärtusi, saab strateegilise kehalisuse kaudu analüüsida, millised jäljed jätab neoliberalne ühiskond soolistatud kehadele (Milne, 2018, lk 36). Samas,

strateegilise kehalisuse vaatenurgast ei ole keha ainult kultuuriliste representatsioonide objekt, vaid materiaalne ja afektiivne entiteet, millel on võime osutada vastupanu normatiivsetele identiteetidele ja hierarhiatele. Strateegiline kehalisus loob materiaalse aluse maailmaga suhestumiseks, rõhutades keha rolli kogemuste ja tähenduste loomisel.

Intiimsuse ja kehaliste kogemuste väljendamiseks ning kehasid kujundavate võimurežiimide uurimiseks sobib hästi just luulevorm. Luule toob esile keha ja keele materiaalsuse kokkupuutepunktid: keel on materiaalne nähtus, mida keha ühtaegu toodab ja tajub. Keha materiaalsus viitab füüsilisele kehale, mida on mõjutanud ja kujundanud erinevad sotsiaalsed, kultuurilised ja poliitilised jõud. Luulekeele materiaalsus avaldub nii selle vormilistes elementides (heli, rütm, visuaalne kuju paberil või ekraanil) kui ka loomisprotsessis ja vastuvõtus, kutsudes lugejas või kuulajas esile vahetuid kehalisi reaktsioone. Luule vormiline paindlikkus võimaldab esitada kehalisi kogemusi viisidel, mis tihti ei mahu mittepoeetilise keele piiridesse. Tähendus ei teki üksnes semantilise sisu, vaid keeleliste elementide materiaalsuse kaudu (vt Milne 2018, lk 43–48). Rikkaliku ja metafoorse keele abil saab luua uudseid seoseid keha ja seda ümbritseva maailma vahel ning luule rütmilised omadused võivad peegeldada ja esile kutsuda kehalisi tundeid (*bodily feeling*). Luules saab kehast koht, kus kohtuvad intiimne kogemus ja laiem sotsiaalne tähendusloome.

5. *nahast seinad sulavad sulavad*

Grigorjeva ja Choi luules ilmneb strateegiline kehalisus eelkõige keele ja keha piiride hajumises, mis toob esile keele ja keha lahutamatu seose tähenduse loomisel. Keha on kujutatud poorse ja muutlikuna, mis hägustab piire sisemise ja välise, individuaalse ja kollektiivse vahel. Keha ei ole „suletud naha anatoomilistesse piiridesse“ – toimub pidev dünaamiline dialoog keha ja väliskeskonna vahel (Grosz, 1994, lk 79; vrd Alaimo, 2008; Barad, 2008; Tuana, 2008). Mõlemad luuletajad uurivad oma loomingus viise, kuidas keel ja keha vastastikku moodustuvad. Nende luules väljendub see keele füüsilises tekitamises: sõnad sünnivad kehast,

huulte, keele ja kõri liikumisest. Samal ajal mõjutab keel keha, kutsudes lugejates esile füüsilisi reaktsioone. Keha ja keel pole seega eraldiseisvad üksused, vaid vastastikku põimunud ja teineteist pidevalt kujundavad kooslused.

Kehalisuse voolavus ja piiride hajuvus väljenduvad selgelt Grigorjeva luuletuses „Mudane mina“ (2023, lk 14), kus „mina“ piirid sulavad ja segunevad ümbritsevaga. Kehas, mille „olemise servad pehmenevad“ ja „nahast seinad sulavad“, on subjekti piirid venitatavad ja läbitavad. Luuletus destabiliseerib seeläbi piire subjekti ja maailma, keha ja keele vahel. Keha ei ole siin suletud ja fikseeritud üksus, vaid avatud ja muutuv kooslus, mis on püsivas vastastikmõjus teda ümbritseva keskkonnaga. Kehalise avatuse tunnet loob ka pidev korduse ja alliteratsiooni kasutamine. Keele materiaalsus ei tule esile ainult sõnade tähenduse kaudu, vaid ka nende kõla ja tekstuuri tekitavad kujutluspilte protsessidest, mida need kirjeldavad. Piirid muutuvad häguseks „mina“ ja teise, üksiku ja kollektiivse vahel, kui luulemina teatab, et „nüüdsest võtan vastu kõik / kes ei kuulu kõik väikesed suured ebaseaduslikud passita näota“ (Grigorjeva, 2023, lk 14). Keha muutub siin radikaalselt avatuks kohaks, mis seisab vastu kodakondsuse, seaduslikkuse ja identiteedi reguleerivatele kategooriatele.

Piiride ja binaarsuste hülgamine laieneb luuletuse vormilistele omadustele: punktuatsiooni, suurtähtede ja selgete süntaktiliste üksuste puudumine teeb ka teksti voolavaks, ebastabiilseks ja avatuks. Ühest küljest seisab luuletus vastu tekstist üle libistamisele ja selle kiirele tarbimisele, nõudes lugejalt keskendumist, mis on sama kehaline ja süüvinud kui kehalised seisundid, mida luuletus kirjeldab. Teisest küljest võib teksti voolavust ja süntaktilist vabadust tõlgendada strateegiana avada tekst erinevatele lugemisviisidele: nagu luulemina „võta[b] vastu kõik / kes ei kuulu“, võib ka teksti vormiline avatus luua ruumi erinevate lugejate ja lugemispraktikate jaoks, kutsudes teksti täitma lugemise hetkes loodud tähendustega.

Arusaama kehast kui materiaalse ja diskursiivse sulamist on kujutatud ka Grigorjeva luuletuses „Keelita end mitte rääkima“ (2023, lk

98). Mitmetähenduslik keel ei ole siin kehaväline, vaid midagi, mis on ise osa kehast. Nii suus olev keel kui ka KEEL, mida võib lugeda lingvistilise tähistamise süsteemina, on materiaalsed. Mõlemat keelt saab „katki hammustada“, aga KEELT on võimalik ka endale võtta, enda omaks teha. Pidev sibilantide ja tremulantide kasutus luuletuses – „sisista“, „põrista“, „sssid“, „rrid“ – rõhutab keele ja KEELE materiaalsust ning seda, kuidas sõnad ei ole lihtsalt abstraktsed tähistajad, vaid alati kehadega toodetud. Luuletuse kõneleja julgustab: „võta julgelt sõna nagu on / võetud läbi aegade sind lõika läbi ta sõnade kõrid las jooksevad / tühjaks uhkuse õhust“. Vägivaldne kujund KEELEST kui „ta sõnade kõrist“, mida saab läbi lõigata, osutab KEELE kasutusviisidele, mis on võimaldanud teatud häält vaigistada ja kehasid kontrollida. Samas toob kõneleja esile võimaluse „hammustada end sellesse hammustada enda keeles“, hammustada vastu KEELELE, mis püüab kõnetatavat vaigistada. Üleskutse keelde hammustada viitab võimalusele KEELT ümber töötada ja taasmõtestada viisil, mis lubab öelda välja seda, mis ongi varem olnud maha surutud või marginaliseeritud. See aitab kaasa „kõneleda tagasi“ dominantsetele diskursustele ja luua KEELE sees uusi tähendusvälju.

Keele materiaalsus ja füüsiline pingutus keele tootmiseks on tugevalt esil ka Franny Choi luuletuses „We Used Our Words We Used What Words We Had“ (2022, lk 23)⁴. Keele ja keha seotus esildub läbi viidete kehaosadele, mis keele loomises osalevad. Alliteratsioon ja korduvad viited sõnadele ning sõnu tootvatele füüsilistele protsessidele maalivad pildi pidevalt töötavast, pingutavast kehast, pildi kehast, millest väljendamise peab välja väänama, justkui kehast endast taotaks väljendusvahendit.⁵ Kõneakt ja eneseväljendus on siin kärsitu, peaaegu vägivaldne protsess, mida aga on vaja, et väljendamisest, vokaalide väänamisest ja frikatiivide vormimisest tuleksid välja tähendused. Keel ei

⁴ Luuletuse täistekst: <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/151512/we-used-our-words-we-used-what-words-we-had>.

⁵ „what words we had we wielded, kneeled, / we knelt. & wept we wring the wet the sweat / we wracked our lips we rang for words“ (Choi, 2022, lk 23).

ole siin abstraktne süsteem, vaid kehaline protsess, mida ei saa lahutada sõnade artikuleerimise füüsilisest pingutusest.

Samal ajal on kehaline ja keeleline kogemus paratamatult seotud ümbritseva maailma juba kehtivate tähendusväljadega. Luuletuse läbiv luulemeie viitab, et see keelega maadlev keha on olemuslikult intersubjektiivne.⁶ Fraasi „what words we had“ kordumine osutab keele piiratusele ja selle sõltuvusele kehast, milles ta sünnib. Keele tootmise kehalisuse fookus ühildub Baradi (2008) intraaktiivse protsessi mõistega, kus tähendus tekib materiaal-diskursiivsete praktikate põimumisel. Luulemeie märkab, et juba ette antud „sõnade tunnetatav väärtus“ on „stagneerunud“, „pooleks murtud“, „auklik“ ja „poorne“, kuid jätkab sõnade vormimist ja töötlemist, et uued tähendusväljad luua (Choi, 2022, lk 23). Vaatamata valikute piiratusle on luuletuses rõhutatud tähendus- ja väärtusloome protsessi kollektiivsust ja intraaktiivset vastastikusust.

Kuigi Choi ja Grigorjeva pööravad mõlemad tähelepanu kehalisele keelele, lähenevad nad sellele selgelt erineval viisil. Choi lähenemine on metakeeleline, mis tähendab, et ta keskendub keele loomise füüsilistele aspektidele. Ta juhib tähelepanu kehalisele tootmisele, rõhutades, kuidas keele toovad kuuldavale füüsilised protsessid – huulte liikumine, hääle tekitamine kõris või keele liigutamine suus. Luuletus „We Used Our Words We Used What Words We Had“ tõstab fookusesse just suu ja huuled, mis illustreerivad, kuidas sisemine keel muutub väliseks kõneks kehaliste pingutuste kaudu: „me rüüstasime oma huuli me hüüdsime sõnade järele“ (Choi, 2022, lk 23). Kuigi ka Grigorjeva luuletustes on keel ja KEEL selgesti ühendatud, kasutab Grigorjeva tervet keha mõtleja ja kõneleva pinnana. Näiteks võib muutuda nahk mõtlemis- ja suhtlemisvahendiks: „oleme nahaga mõtlejad mina tulen sinu nahale vastu tulles esmalt / ise oma naha pinnale“ (Grigorjeva, 2023, lk 96). Grigorjeva luules saab keha omaette KEELEKS, mis võimaldab vahetut ja intiimset suhtlust.

⁶ Vt Crossley, 1996.

Erinevustest hoolimata on nii Choi kui ka Grigorjeva loomingus märgatav taotluslik keerukus, mis nõuab lugejalt teksti mõistmiseks aktiivset pingutust. Choi saavutab selle keeruka sõnamängu, rohket kirjavahemärkide ja ebatavalise süntaksi abil. Näiteks on ühes tema varasemas luulekogus ilmunud luuletuses „Just Like a Woman“ kasutatud semikooloneid, mõtte- ja kaldkriipse, mis lõhuvad lugemisrütmi (Choi, 2014, lk 43). Grigorjeva seevastu kasutab sageli kirjavahemärkideta, voolavat ja hajusat teksti, mille sees võib lugejal olla raske orienteeruda. Sellise tekstiga kohtumisel tuleb lugejal otsustada, kas tegelda aktiivselt teksti ambivalentsuse lahtiharutamise või lasta end teksti rütmil ja voolavusel kanda.

Grigorjeva ja Choi lähenemine keele materiaalsusele täiendavad teineteist: mõlema autori loomingus hägustuvad vormi ja sisu, kõneleva keha ja kõneldava keele vahelised piirid. Kehalist keelt kasutades pakuvad autorid viise keha ja keele suhte ümbermõtestamiseks – nad kutsuvad lugejaid maailma, kus sõnadel on kaal ja tekstuur, kus keelt saab maitsta ja mäluda ning kus „mina“, keha ja sõna piirid on pidevas nihkes ja ümberkujunemises. Mõlemad autorid rõhutavad seega kehalisuse põhimõttelist avatust ja mittetäielikkust ning keha potentsiaali ühendada ja vahendada erinevaid keelelisi ja kogemuslikke sfääre.

6. viin su nüüd tagasi aega

Kriisiolukordades, kus tavapärased arusaamad lineaarsest progressist kaotavad oma veenvuse, tuleb esile afektiivne ja vahendatud ajalisuus. Sellises situatsioonis kogeme aega kui midagi kihistunut ja ebastabiilset, kui intensiivselt tihedat hetke, mis nõuab eriti valvsat tähelepanu (Berlant, 2011, lk 4). Kehas ladestunud ajaloolised traumad loovad Grigorjeva ja Choi loomingus kihilise ajalisuse, mis hakkab õonestama lineaarset ajataju. Nende looming avab ruumi, kus oleviku „ummikseis“ muutub tajutavaks – kriisistunud, ebakindlat olevikku vormivad nii mineviku pärand kui ka tuleviku määramatus. Siin saab kogeda „väljavenitatud nüüd-hetke“ afektiivseid ja materiaalseid mõõtmeid (Berlant, 2011, lk 5). Ajaline mitmetasandilisus tuleb luuletustes välja vormilise kihilisuse,

mineviku ja oleviku kõrvutamise ja fragmentatsiooni kaudu. Luuletekstid ei paku lihtsaid lahendusi, vaid pigem kutsuvad lugejaid peatuma ja süvenema kehalistesse ning afektiivsetesse mikroprotsessidesse, mille kaudu aega ja ajalugu kogeme.

Nii Grigorjeva kui ka Choi luulesse on tugevalt sisse kirjutatud nende konkreetne kultuuriline ja ajalooline kontekst. Grigorjeva luuletus „Dekoloniaalne nelk“ (2023, lk 54–55) toob esile nõukogude mineviku pärandi ja selle jälje olevikus. Luuletuses liigub luulemina lapsepõlve ja täiskasvanuea vahel. Ajajärgudevahelist üleminekut tähistavad leheküljel ruumiline ja ajaline lünk. Lehekülgedevaheline ruum muutub tühjaks tsooniks, jättes lugejale vastutuse teha omad järeldused sündmustest ja protsessidest, mis neid perioode ühendavad. Luuletuses on kasutatud ebamääraseid ajalisi tähistusi, nagu „ei mäleta täpset hetke“, „tol hetkel“, „hiljem“, „nüüd“, mis viitavad küll konkreetsetele sündmustele, kuid jäävad oma viidetes siiski ebamääraseks. Liikudes mineviku ja oleviku vahel, viib luuletus läbi nelgi kui sümboli ümbertõlgendamise ning mõtestab ümber mälu kehalise ja poliitilise vastupanu vahelised suhted. Kõneleja tekitab kihilise aja, mille kaudu ta laseb lahti pealesurutud arusaamadest – kõneleja toob „nüüd“ lille „tagasi aega“, mil see oli „üks lill teiste seas“ – enne kui see „massimõrvarite / tanki pandi“. Luuletus ei esita minevikku ega olevikku konkreetse või lineaarsena, vaid väljendab perioode kihilisena ja üksteise sisse peidetud ajaliste tasanditena.

Choi tõstab esile kolonialismi, okupatsiooni, sõja ja sunnitud rände jätkuva mõju Korea poolsaare kontekstis. Luuletus „Amid Rising Tensions on the Korean Peninsula“⁷ tegeleb sõja pärandiga ning sellega, kuidas see on kujundanud korea rahva kollektiivset mälu ja identiteeti (Choi, 2022, lk 50–51). Luuletus on struktureeritud fragmentaarsete ja kõrvutatud lausetena, kusjuures iga rida on jagatud kahte veergu, mida saab lugeda nii horisontaalselt kui ka vertikaalselt. Selline vormiline ülesehitus loob ajalise ja ruumilise nihke, peegeldades sõja ja okupatsiooni

⁷ Üks versioon luuletuse tekstist: <https://poems.com/poem/amid-rising-tensions-on-the-korean-peninsula/>. Paris Review' ajakirjas 2019. aastal avaldatud teksti ja Choi 2022. aasta kogumikus ilmunud teksti vahel on erinevusi.

trauma jätkuvat mõju korealaste elus mõlemal pool jagunenud poolsaart. Luuletuse arenedes uurib Choi, kuidas kollektiivne trauma on naiste kehadesse sisse kirjutatud: „Me nimed olid /.../ õmmeldud otse rinda. Me elame – /.../ halvad mälestused / peavad elama kuskil. Miks mitte / kehas?“ Read viitavad, kuidas sõja ja kolonialismi vägivald on otseses ja kaudses mõttes kehadesse „sisse õmmeldud“, luues kehalise mälu, mis füüsiliselt endas minevikku talletab (vt Mortimer-Sandilands, 2008, lk 279). Tõstes esiplaanile mälu materiaalsuse ja trauma püsimise kehas, lükkab Choi ümber arusaama Korea sõjast kui kaugest ja unustatud konfliktist.

Kordus ja viited kollektiivsele mälule on tugevalt sees Choi luuletuse viimastes ridades: „Oleme vähemalt vabad, et / nutta ja väriseda, jah, ja toita oma lapsi, / unistada tulest, mis meid lõi, lõhestades / meie *meie*, meie hinnalise nõude *meie / meile* kes peaaegu, mõnel päeval, mäletavad“ (Choi, 2022, lk 50–51)⁸. Mõttekriips viimases reas jätab luuletuse avatuks, viidates pidevale ja pooleliolevale dekoloniseerimise protsessile. Katkised ja mitmeti loetavad read ning sõna „meie“ kordus osutavad tahtele tuua oma kehad, oma maa, oma ajalugu tagasi aega, mida peaaegu on veel võimalik mäletada, aega, mis ei olnud defineeritud sõjast ja okupatsioonist. Ajalisuse fragmenteerimine ja kõrvutamine lõhuvad siin traditsioonilist käsitlust ajaloost ning loovad ruumi alternatiivse ajakogemuse võimalikkusele.

Choi luuletus „Comfort Poem“ (2022, lk 35–39)⁹ jätkab seksuaalse vägivalda ja sõjalise okupatsiooni põlvkondlike traumade käsitlemist, seostades Jaapani koloniaalperioodiaegse korea naiste orjastamise kaasaja ühiskonnas jätkuva soolise ja rassilise ebavõrdsusega. Luuletus liigub oleviku ja mineviku vahel, alustades verbidega oleviku ajavormis, ning

⁸ Horisontaalselt lugedes on originaaltekst: „We’re free, at least, to / sob and shudder, yes, and feed our babies, / dream of the fires that made us by splitting / our *our*, our precious claim to *our* – / the *us* we almost, some days, remember.“

Vertikaalselt lugedes on originaaltekst: „Yes, we / sob and shudder, yes, and feed our babies, / our *our*, our precious claim to *our* – /.../ We’re free, at least, to / dream of the fires that made us by splitting / the *us* we almost, some days, remember.“

⁹ Luuletuse täistekst: <https://poems.com/poem/comfort-poem/>.

nihkub siis määramatusse varasemasse hetke, mille on esile kutsunud sõna „comfort“ sissesuumimine. Kuigi sõna „comfort“ pakub olevikus kõnelejale lohutust sülearvuti soojuste ja süles oleva nurruva kassi kaudu, katkestab oleviku mugavust ajaloolise vägivalda sissetung: fraasi „comfort woman“¹⁰ vahendusel on kõneleja sunnitud silmitsi seisma seksuaalse vägivalda pärandiga. Choi dekonstrueerib väljendit „comfort woman“, eraldades ja korrates sõnu „comfort“ ja „woman“. Sõnapaari korduv esinemine luuletuse vältel rõhutab, kuidas sõna „comfort“ (‘lohotus, mugavus’) varjab nähtuse tegelikku olemust – süstemaatilist seksuaalset orjastamist. Choi luuletuse ridade ja salvide vaheline ruum loob mõttepause, mille täitmine jääb lugeja õlgadele – sõnade visuaalne paigutus lehel, tühikud ja kordused aeglustavad luuletuse lugemist, sundides lugejat mõtestama teatud sõnade ühendamise traagilisust.

Fraasi „comfort woman“ kordumine luuletuse vältel rõhutab trauma pidevat järelkaja, viise, kuidas minevik jätkuvalt olevikku kujundab. Kõneleja keha muutub luuletuses ajaliste kihistuste talletajaks, materiaalseks arhiiviks, mis kannab endas nii isiklikke kui ka kollektiivseid haavu ja mälestusi. Luuletuse fragmenteeritud vorm näitlikustab, et ajalugu ei ole lineaarne narratiiv, vaid pigem mälestuste, taju ja afektide keerukas võrgustik, mis pidevalt olevikuhetkes taas pinnale kerkib. Liikumine erinevate ajaliste registrite vahel pakub alust põlvkondadeülese trauma käsitlemiseks. Samas, kihiline aeg võib takistada edasiminekut, sest luuletuse viimased read viitavad katkise mineviku siamaani kestvale survele¹¹.

Choi luuletustes „Comfort Poem“ ja „Amid Rising Tensions on the Korean Peninsula“ ning Grigorjeva luuletuses „Dekoloniaalne nelk“ on keha kujutatud kooslusena, mida vormivad ja kujundavad ajaloolised, sotsiaalsed ja poliitilised tähendused (vt Grosz, 1994; Hekman, 2008). Luuletustes tuleb esile aja fragmenteeritus, väljavenitatus ja kihilisus, kus

¹⁰ „Comfort woman“ viitab II maailmasõja ajal Jaapani sõjaväe poolt sunniviisiliselt värvatud naistele, peamiselt Korea, Hiina ja teiste okupeeritud territooriumite elanikele, keda sunniti pakkuma seksuaalteenuseid Jaapani sõduritele.

¹¹ „there’s nothing more to say. no next time / but the broken before“ (Choi, 2022, lk 39).

hetkeolukorda on ladestunud mineviku hetked ning kus puudub selge eristus eri ajajärgude vahel – erinevad hetked ja ajastud eksisteerivad kõrvuti ja üheaegselt, moodustades „tiheda“ ajalise (vt Berlant, 2011). Nii Choi kui ka Grigorjeva puhul ei ole minevik kunagi täielikult möödas, vaid jätkuvalt olevis, talletunud kehasse, mälestustesse ja materiaalsesse objektidesse. Samal ajal ei ole minevik kujutatud fikseeritu või muutumatu, vaid pigem millenagi, mida on võimalik tagasi nõuda, ümber mõtestada, uute tähendustega ladestada. Mineviku tagasinõudmine ei ole aga kunagi puhtalt diskursiivne või sümboolne akt, vaid midagi, mis on lahutamatu seotud kehade ja keha materiaalse kontekstiga. Keha muutub tekstides kompleksseks keskkonnaks, kus kohtuvad ruum ja aeg, minevik ja olevik. Mõlema autori looming toob esile, kuidas keha on vormitud ajalooliste traumade ja mälu materiaalsuse kaudu, ning võimaldab süüvida naha all peituvatesse tähenduskihtidesse, et mõista keerukaid seoseid kehade, meelte ja maastike vahel, mis kujundavad meie aja- ja ruumitaju.

7. miks ma siis kurat küll ei või olla luuletaja

Kaasaegsel kirjandusel ja eriti nüüdisluulel on eriline roll hetkeolukorra diagnoosimisel ja formuleerimisel. Luules ei väljendu ainult sotsiaalsete tingimuste peegeldus, vaid luuletus võib muutuda ühiskonnastruktuure mõtestavaks ja kritiseerivaks instrumendiks (Milne, 2018; Scappetone, 2007). Strateegilise kehalise poeetika kaudu tegelevad Grigorjeva ja Choi kriitikavormiga, mis põhineb kehalise kogemuse materiaalsel reaalsusel, kirjutades samal ajal ümber narratiive, mille kaudu kehasid mõistetakse ja esitatakse. See aitab visandada alternatiivi neoliberaalsele arusaamale kehast kui kasutatavast ressursist. Kõnelev, töötav keha on esitatud pinnana sotsiaalpoliitilistele määratlustele (*social inscriptions*), mis toodavad soolist, rassilist ja klassikuuluvusega subjektsust (Grosz, 1994). Seega ei ole kehalisus pelgalt individuaalne või isiklik, vaid alati juba poliitiliselt ja ajalooliselt laetud ning selle kaudu potentsiaalselt kollektiivne muutuste kandja.

Kriiside pikaajaline kulgemine ja kihiline ajalisus on andnud alust rahulolematust väljendavatele afektidele, mille kohta kasutan Sianne Ngai (2005) mõistet „koledad tunded“ (*ugly feelings*). Ngai kirjelduse järgi on koledad tunded väheolulised, vähemärgatavad, kuid püsivad, torkivad, väljavenitatud ja laialivalguvad. Ngai (2005) väidab, et ebamäärased ja ambivalentssed afektid, nagu näiteks ärritus (*irratation*), ärevus (*anxiety*) ja küllastus (*stuplimity*), on eriti iseloomulikud neoliberaalsele subjektiivsusele. Need afektid peegeldavad subjekti frustratsiooni ja võõrandumist, aga ka neoliberaalse ühiskonna sisemisi vastuolusid. Samas ei ole need tunded pelgalt passiivsed reaktsioonid. Koledad tunded võivad küll viidata kriisisituatsiooni haprusele ja kokkuvarisemise potentsiaalile, kuid samal ajal võimaldada vastu seista kehtivatele normidele ja esitada nõudmisi potentsiaalsete muutuste kohta (Ngai, 2005, lk 3).

Grigorjeva ja Choi luule toob esile erinevaid rahulolematuse ja võõrandumise vorme, mis iseloomustavad elu kaasaegses ühiskonnas. Nende loomingus peegeldavad koledad tunded kogemust, kus pidev ebakindlus on normaliseeritud ja turvatunne koduses maailmas kadunud. Mõlemad siin käsitletud luulekogud pakuvad väljendust kogemustele kriisisituatsioonist, mis nõuab teadvustamist ja äratundmist, kuid mida on tihti raske raamidesse sundida ja välja öelda. Mõlemas luulekogus on autorid koleda, nõrga, marginaalse ja negatiivse poole pöördumisega üritanud mõtestada kriisi tavalisuse kogemust ning selle mõju igapäevaelus. Luuletustes väljendatud koledad tunded ei ole pelgalt isiklikud reaktsioonid maailmas toimuvale, vaid osutavad laiematele süsteemsetele probleemidele ja pingetele.

Grigorjeva ja Choi luules on kesksel kohal kapitalistlike tootmis- ja taastootmissuhete kriitika. Nende tekstid näitavad, kuidas kehad on allutatud turuloogikale ning objektistatud majanduslike ja poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Eriti haavatavad ja eksploateerimisele vastuvõtlikud on siin soolistatud, rassistatud ja klassikuuluvuselt märgistatud kehad. Autorite väljendatud rahulolematust loob alternatiivse afektiivse maastiku, mis seisab vastu neoliberaalse kapitalismi nõudmistele ning kujutab uusi kollektiivsuse ja solidaarsuse vorme kriisi ja

ummikseisuga silmitsi seistes. Selle laiema rahulolematuse raames keskendun kolmele ülalmainitud spetsiifilisele tundele, mida Ngai (2005) seostab kehalisusega: ärritusele, ärevusele ja küllastusele.

Ärritus on väikese intensiivsusega, kuid püsivalt häiriv ebamugavustunne, mis hägustab piire sisemiste emotsioonide ja väliste kehaliste ärritajate vahel (Ngai, 2005, lk 35). Grigorjeva ja Choi luuletustes väljendab ärritus rahulolematust heteropatriarhaalse kapitalismi normatiivsete ootuste ja struktuuride vastu. Mõlema allnimetatud luuletuse kõnelejad väljendavad läbivat ebamugavus- ja frustratsioonitunnet selle suhtes, kuidas nende kehasid, ihasid ja loomingulisust distsiplineeritakse süsteemides, mis seavad esikohale kapitali taastootmise traditsiooniliste töötamisvormide, soorollide ja peremudelite kaudu. Ärritus ei kerki esile mitte ainult psühholoogilise ebamugavuse või frustratsioonina, vaid ka tunnetusliku, kehalise kogemusena läbi viidete füüsilisele maailmakogemusele. Ärritus on siin pindmine, nahapealne, somaatiline ning toob esile, kuidas kehas on tehtud poliitiline objekt süsteemi taastootmise teenistuses.

Grigorjeva luuletuses „Jah ei taha omada meest“ (2023, lk 28–29) väljendub ärritus korduvas keeldumises traditsioonilistest soorollidest ja omaenda loomingulise agentsuse kinnitamisest. Kõneleja korduvad deklaratsioonid selle kohta, mida ta tahab ja ei taha – „ei taha omada meest / ei taha lapsi / tahan doktorikraadi“ – võtavad selge positsiooni heteronormatiivsete reeglite vastu. Kõneleja keeldumine kaasa minemast on tekkinud äratundmisest, kuidas naiste tööjõudu, nii reproduktiivset kui ka produktiivset, on ajalooliselt ekspluateeritud, et kindlustada vähemusi rõhuvate süsteemide jätkusuutlikkust. Kapitali nõudmistest ja naiste kehade reguleerimise vaheline seos põhineb kõneleja mõtisklustel oma perekonna ajaloo üle, kus naised on peamiselt tegelenud „partnerite otsimise ja laste saamisega“, töötades samal ajal enamasti „lihtsatel ja füüsiliselt rasketel töödel“. Viide kõneleja „pehmetele kätele“ ja kontrast tema esivanemate „karedate kätega“ tõstavad esile ühiskonna nõudmised produktiivsetele töötajatele. „Pehmed käed“ sümboliseerivad siin nii ühiskonna ootusi kui ka kõneleja keeldumist nendele ootustele vastata. Takistus tsükli murda ja

kehaga hoopis midagi muud, loomingulist toota tuleb ühiskonna distsiplinaarsetest kontrollimehhanismidest, kus määratud iluideaalid ei lähe kokku „ühe viltuse äärmise hambaga“ (Grigorjeva, 2023, lk 29).

Choi luuletuses „Unlove Poem“¹² (2022, lk 66–70) muutub keha poliitiliseks objektiks läbi kõneleja sildistava enesemääratluse: rassismi, seksismi ja heteronormatiivsuse mõjul allub keha turuloogika hindavale pilgule, muutudes „armastamatuks“ (*unloveable*). Solvangute kuhjamise ja sõna „unloveable“ kordamisega luuletuse vältel tabatakse hästi, kuidas väljastpoolt tulevad keha distsiplineerivad narratiivid muutuvad sisemisteks tõdedeks. Keske tähendusega korduv mitmekihiline fraas „kaugusega-kaetud-nahk“ (*distance-skinned*) peegeldab kõneleja keerulist suhet ümbritseva maailmaga ning toob esile pideva võitluse läheduse ja kauguse, kuuluvuse ja võõrandumise vahel. See viitab nahale kui piirile, mis eraldab „mina“ teistest. Kehaline võõrandumine väljendub ka viidetes omaenda mädanevale kehale (*rotted-out bulb*), mille sees olevat väärtusetuse tunnet üritab kõneleja välja kaevata¹³ (Choi, 2022, lk 67).

Sarnaselt Grigorjeva luuletusega on kõneleja isiklikud kogemused asetatud ajaloolise ja soolise ärakasutamise konteksti¹⁴. Choi luuletuses väljendunud ärritus on suunatud mitte ainult vägivalla vahetutele toimepanijatele, vaid ka laiematele süsteemidele, mis rõhumist ja ärakasutamist võimaldavad. Kõneleja väljendab distantseerimist oleviku domineerivast kultuurist, aga ka oma perekonna minevikust (Choi, 2022, lk 67–68). Kõdunemise metafoorid ilmuvad uuesti luuletuse viimastel lehekülgedel ning loovad ühenduse oleviku ja mineviku, kõneleja ja tema esivanemate vahel¹⁵. Vägivalla sümbolid põimuvad siin rituaalsete elementidega, luues ruumi, kus kõneleja tunnetab esivanemate kogemust

¹² Luuletuse täistekst: <https://aprweb.org/poems/unlove-poem>.

¹³ „hauling out the wet stuff, cracking my compost heart under a shovel’s faceless verdict“ (Choi, 2022, lk 67)

¹⁴ „I come from a short line of women / who were handed husbands as salvation from rape“ (Choi, 2022, lk 67).

¹⁵ „I’m made of grandmother, until the ritual musk of their dreams / is sprouting from my skull: sandalwood, ambergris, copper / of blood, coin copper, clay of approaching dusk“ (Choi, 2022, lk 70).

oma kehaga. Kehale suunatud vägivald muudab keha võõraks ja kaugeks, kuid „õnnis juuremädanik“ muudab trauma pärandi kōdunevaks (Choi, 2022, lk 70).

Vaatamata oma ebamäärasele olemusele osutab ärritus konkreetsetele ebamugavustele ja ärritajatele, mis häirivad nii kehaliselt kui ka emotsionaalselt. Rõhutades tunde pinnapealsust, keelduvad luuletused aktsepteerimast, et tunded peavad viisakalt „paiknema pinna all või naha all“, et need oleksid poliitiliselt tõsiseltvõetavad (Ngai, 2005, lk 208). Ärritus ei esine pelgalt psühholoogilise seisundina, vaid kehaliselt tajutava ebamugavustundena, mis toob esile kehade politiseerituse ja soolistatud võimusuhted. Nende luuletuste pindmist ärritust võib näha osana laiemast feministlikust kriitikast, mis püüab keha endale tagasi nõuda, mitte seda süsteemide taastootmise võõrandava ja rõhuva loogika kätte jätta.

Teine tunne, mis siin käsitletud Choi ja Grigorjeva tekstidest intensiivselt välja tuleb, on ärevus. Ärevus on tulevikku suunatud, ebamäärase objektiga afekt, mida iseloomustab teatud hirmude ja negatiivsete ootuste orienteeritus väljapoole (Ngai, 2005, lk 209–210). Allolevates näidetes on ärevus seotud tehnoloogia võõrandava mõjuga. Choi luuletuses „Poem with an End in Sight“ (2022, lk 9–10) on esimestes ridades tähelepanu juhitud kõneleja võimetusele registreerida ekraanil toimuvat. Kõneleja ei suuda reageerida talle mõeldud infole ega seda töödelda. Isiklikud saavutused on seatud kõrvuti laiemate süsteemsete probleemidega, mida kõneleja ei ole suuteline lahendada. Kõneleja „miljon ideed“ ja „kaks ülikoolikraadi“ on ebapiisavad, kui tuleb seista silmitsi kriisidega, mis väsitavad ja muudavad kõneleja võimetuks. Kõneleja ajuvaba uudiste sirvimine on kõrvutatud tema kohatu optimismiga, mis ühtaegu loob lootuse ja võimalikkustunde, aga muudab võimatuks parema tuleviku realiseerimise (Choi, 2022, lk 9; vt Berlant, 2011). Ärevus, mis luuletust läbib, pole seotud konkreetse objekti või sündmusega, vaid üldisema kriisisituatsiooniga, mis tekitab luuleminale eksistentsiaalse ja poliitilise halvatus.

Grigorjeva luuletuses „Faili allalaadimiseks kuluv aeg“ (2023, lk 94) on ärevus veel selgemalt seotud tehnoloogia ja selle mõjuga ajatunnetusele.

Kõneleja toob esile, kuidas „faili allalaadimiseks kuluv aeg“ on saanud ainsaks hetkeks pühenduda mittedigitaalsetele, füüsilistele tegevustele alates enesehoolitsusest poliitilise aktivismini välja. Huumoorikale toonile vaatamata loob pikk fraas „varsti on faili allalaadimiseks / kuluv aeg ainus aeg“ ärevustunde nii monotoonse korduse kui ka selle kaudu, et näitab, kuidas tehnoloogia tungimine igapäevaellu muutub üha vältimatuks. Luuletuses väljendatud ärevus tuleneb arusaamast, et tehnofeodalistliku ühiskonna vormitud ajalikus muutab täielikult meie suhestumist maailma ja teiste inimestega. Nende tegevuste nimekiri, mida kõneleja üritab allalaadimistevahelistesse intervallidesse mahutada, muutub järjest mahukamaks: kui küünelõikus või kassi paitamine võib isegi faili allalaadimiseks kuluva aja sisse mahtuda, siis maailmapäästmise peab pooleli jätma, sest fail on laaditud. Kehalised, mööduvad ja muud intiimsed kogemused muutuvad pideva virtuaalsusega võrreldes siinkohal teisejärguliseks.

Grigorjeva luuletuse järsku ja antiklimaktilist lõppu võib pidada kommentaariks vastuoludele neoliberaalses ühiskonnas, kus isegi kõige radikaalsemaid soove ja püüdlusi kujundavad lõpuks materiaalsed tingimused. Kriitika selle kohta, kuidas tähelepanumajandus on meid programmeerinud virtuaalset füüsilise ja sotsiaalse ees eelistama, demonstreerib vastupanu raskust ja keerukust, sest optimismi saadab tihti julmus ja tulevikku iseloomustab võimaliku alternatiivi kättesaamatus (Berlant, 2011). Ometi viitab Grigorjeva luuletus kehalise vastupanu võimalusele, viisile pöörata tähelepanu materiaalsetele ja afektiivsetele mõõtmetele, mis ei ole määratud ainult kapitalistliku ratsionaalsuse loogikast. Praegu jäävad veel vabaks hetked faili allalaadimiste vahel – hetked, mis pole täielikult allutatud produktiivsuse ja tõhususe püüdmisele. Ärevust saab siin käsitada afektiivse ja poliitilise rahulolematuse vormina, viisina nõuda tagasi materiaalset ja tähenduslikku digitaalse kapitalismi lünkades (vt Dean, 2009)

Viimasena toon esile Ngai mõiste „küllastus“ (*stuplimity*), mis pakub veel ühe viisi mõistmaks kaasaegse rahulolematuse afektiivset maastikku. „Küllastus“ tähistab šoki, hämmastuse ja igavuse segu, mis

tekib, kui katastroofiliste sündmuste järjepidev kordumine viib kurnava, uimastava tüdimuseni (Ngai, 2005, lk 36, 261–262, 272–273). Küllastuses kuhjub kapitalismi võõrandav ja tuimestav mõju. Väljatoodud näidetes tuleb hästi esile, kuidas kuhjuv ajalooline vägivald ja tarbimiskultuuri tuimestav efekt tekitavad igapäevases olemises küllastustunde.

Grigorjeva luuletuses „Ateena ajaloolane poliitik“ (2023, lk 44–46) tuleb esile domineerimise ja alistumise tsüklilisus ning see, kuidas ekspuuteerimist on kerge korrata, sest hirm „käsutamise“ ees ajendab teisi käsutama. Kerge on muutuda kaasosaliseks allutamise ja ekspuuteerimise masinavärgis, sest „kõige ohtlikum inimene“ pole mitte „püramiidi tipus“ olev kindral, vaid see, kes „pimesi täidab käsku“ (*ibid.*, lk 44). Korduma hakkab küsimus, „mida teha oma sisemise / pisikese suurmehest wannabega / kes tahab kõigile näidata / milleks ta võimeline on“ (*ibid.*). Kordus tõstab esile ettevõtliku indiviidi enesetõestamise soovid ja hävitavad impulsid, mis taastoodavad ajaloolise terrori tsükli. Lõksu jäämise tunne võimendub, kui korduma hakkab sõna „tapame“, mis on seostatud terve hulga tapmismeetodite, -motiivide ja -objektidega. Sõna „tapame“ kuhjumine loob uimastava efekti, uputades lugeja vägivalda ulatuslikkusesse. Pideva korduse järel kaotab sõna oma intensiivsuse, sest kordus tuimestab selle mõju. „Tapame“ laguneb lõpuks onomatopoeetilisteks fragmentideks, mis süvendavad tähenduslikkuse ja siduvuse kokkuvarisemise tunnet. „Tapame“ ei ole enam reaalne, vaid plastist mängusõduritega mäng ning vägivald, mis alguses tundus traagiline, on nüüd läbinisti banaalne.

Choi luuletuses „The World Keeps Ending and the World Goes On“ (2022, lk 1–2) tekib küllastus apokalüptiliste sündmuste ja kujundite kihistumisest erinevatel ajalistel ja geograafilistel skaaladel. Fraasi „Enne maailmalõppu oli eelmine maailmalõpp, mis ...“ pidev kordamine loob lõputu katastroofiahela, kus igale sündmusele eelneb mõni varasem katastroof¹⁶. Selline struktuur nõuab lugejalt keskendumist, et lugemisjärg ära ei kaoks ja katastroofid omavahel segi ei läheks. Viited katastroofidele,

¹⁶ „Before the apocalypse, there was the apocalypse of...“.

mis on toime pandud religiooni ja lääne tsivilisatsiooni levitamise nimel, seovad praeguse maailmalõpusituatsiooni pikema koloniaalse vägivalga ajaloo. Luuletus jõuab lõpuks apokalüptilise reaalsuse normaalseerumiseni – see on muutunud nii läbivaks, et „me enam seda ei kuule“ (Choi, 2022, lk 2). Hommikukohvi tellimine, samal ajal kui taustal „apokalüpsis kõmiseb“, tabab küllastuse paradoksi: oleme lahtirulluvast katastroofist ühtaegu teravalt teadlikud ja samas selle suhtes täiesti tuimestunud (*ibid.*).

Choi „Science Fiction Poetry“ (2022, lk 17–22) esitab samuti killustunud düstoopiliste piltide jada. Luuleread moodustuvast sõnast „düstopia“ ja sellele järgnevast täiendist või stsenaariumist, luues panoraamvaate kokkuvarisenud ühiskonnast. Düstootiate korrapäratu kuhjumine mõjub lämmatavalt – nende skaala ulatub surnud toalilist keskkonnakriisini, ühe inimese katkisest ekraanist teise inimese majandusliku prekaarsuseni. Teatud teemade kordamine ja katkise süsteemi äärmuste kõrvutamine, nagu näiteks kosmosemiljardäride vastandamine majanduslikult kaitsetutele, loovad pildi düstopia tsüklilisusest. Narratiivse sidususe lagunemine võimendab kokkuvariseva ühiskonna muljet. Ometi viitab luuletuse lõpus esitatud püüe kutsuda esile alternatiivne, vastupidine maailm, isegi kui selle nime ei tea, soovile hoida kinni kasvõi julmast optimismist (Choi, 2022, lk 21–22).

Kõik kolm luuletust asetavad lugeja silmitsi tänapäeva iseloomustava vägivalga, ebakindluse ja võõrandumisega. Diagnoosides poliitilist olevikku ning avades vägivalga, ebavõrdsuse ja domineerimise pärandit, näitavad tekstid, kuidas kriisid on hiliskapitalismis muutunud monotoonseks ja kaotanud oma šokiväärtuse. Pidevalt esinev kordus viitab ka keele piirangutele kriisi totaalsuse väljendamisel. Süntaksi lagunemine, korduse ja parataksi kuhjumine ning narratiivne fragmentatsioon peegeldavad tähenduslikkuse kadumist kapitalistliku realismi surve all. Samas, tuues esile koloniaalse vägivalga, keskkonna hävitamise ja rõhumise kihilise ajaloo, mis on praeguse hetke aluseks, üritavad luuletused välja astuda „refleksiivsest impotentsusest“ (Fisher, 2019, lk 31). Choi ja Grigorjeva luule hoidub lihtsustatud vastustest ega otsi utoopilisi

väljapääse neoliberaalse kapitalismi raamistikust. Selle asemel kaardistab nende looming kaasaegse subjektiivsuse vastuolusid ja pingeid, tuues nähtavale afektiivsed ja ideoloogilised struktuurid, mis vormivad meie igapäevaelu. Tekstid kutsuvad lugejaid üles tunnistama oma osalust ja kaassüüid nendes olukordades, kuid samal ajal ka kujutlema alternatiivseid olemis- ja suhestumisviise.

8. kas haprus on äkki me ühine saatus

Kahe kaasaegse, kuid eri kultuuriruumides tegutseva autori kõrvuti asetamisega toovad luulekogud esile strateegilise kehalisuse poeetika kriitilise produktiivsuse. Keskendudes kehale kui sotsiaalsete ja diskursiivsete jõudude ristumise kohale kui potentsiaalsele ümberkujundajale ja tegutsejale, loovad Grigorjeva ja Choi aluse erinevatele rahulolematuse ja vastupanu väljendustele. Materiaalne keha, keel ja ajalisus on mõlema autori luules põimunud viisil, mis annab neile võimaluse kritiseerida neoliberaalset ühiskonda ning pakkuda ühtlasi välja uusi mõtlemis- ja olemisviise. Nende looming tõstab esile, kuidas kehaline on alati juba vormitud sotsiaalsete ja poliitiliste jõudude kaudu, kuid samas võimaldab ka uutel vastupanuvormidel ja alternatiivsetel kujutlustel esile kerkida.

Kõnealuses kontekstis muutub haavatavus oluliseks kriitiliseks ressursiks. Mõlema autori luules on osutatud neoliberalismi raames tegutseva subjekti isolatsioonile ja võõrandumisele, kuid ühtlasi on nende loomingus välja toodud haavatavuse ja afektiivse vastupanu kriitiline jõud ja ümberkujundav potentsiaal. Grigorjeva ja Choi teostes väljendub vastupanu paljuski keele materiaalsuse ja keha kaudu. Mõlemad luuletajad kasutavad keelt viisil, mis rõhutab selle materiaalsust, keele võimet keha kirjutada ja seda vormida. See keele „kehalisus“ pole aga kunagi lahus ajaloolisest ja poliitilisest kontekstist, milles luuletused sünnivad. Luuletuste kihiline ja fragmentaarne ajalisus, milles minevik, olevik ja tulevik segunevad ja põimuvad, peegeldab laiemalt rahulolematust hetkeolukorraga, kus kriisid pidevalt kuhjuvad ning mida peab üha ümber mõtestama.

Grigorjeva luuletus „Kas nõrkus on uus tugevus uus“ (2023, lk 62–63) pöördub nõrkuse ja haavatavuse poole, „pehme,“ „impotentse“ ja „aeglase“ teksti poole, et vastu seista „meheliku, jäiga, erekteerunud“ kapitalistliku produktiivsuse loogikale. Kõneleja varasem mehelik ja jäik „let’s fuck things up“-tüüpi keelekasutus on nüüdsest kõrvale heidetud, et uut, pehmemat teksti „ei / saaks kunagi enam rakendada / produktiivsuse usku ühiskonna / viimase mudeli vankri ette“. Teistsuguse keele olemusliku hapruse toonitamine viitab sellele, et ka nõrkuses on sees vastuhakk, sest nõrk ja habras tekst seab kahtluse alla ühiskonna kinnisideed progressist, produktiivsusest, rahutusest ja võimust. Samas ei ole pehmust siin seostatud mitte ilusa ja graatsilisega, vaid hoopis sellega, mis on „tsellune võdisev võbelev akneste / armidega luuletus mis keelduks / tööd tegemast tühja“ (*ibid.*, lk 62). Luuletuses on keelele antud need materiaalsed omadused, mis keha haavatavust näitavad ning mida varjata püütakse – tselluliit, akne, armid. Keele haprus sünnib seega sellise kehalise haavatavuse esiletoomise kaudu, mida tavaliselt peetakse häbiväärseks. Kuid just haavatav ja kehaline tekst saab muutuda vastupanu vormiks.

Choi debüütluulekogus „Floating, Brilliant, Gone“ (2014) ilmunud luuletus „Just Like A Woman“ (2014, lk 43) otsib samuti uusi väljendusvõimalusi keele tagasinõudmiseks. Luuletus kutsub üles väljendumata „nagu naine“. Uus väljendusviis ei allu siin binaarsetele eristustele subjekti ja objekti vahel, vaid hõlmab mõlemat: „olen naine nimega *alati* / suudlen iseennast; vihm ookeanil; / subjekt & objekt; hõõrun oma / jalgu; loon oma lauseid / nagu naine“¹⁷ (*ibid.*). Choi ei kirjelda teistsugust keelevormi passiivse ja alistavana, vaid kui midagi, mis on võimeline aktiivselt tähendusi looma. Uus keel on loodud fragmenteeritud ridade ja ebatavalise punktuatsiooni kaudu. Luuletuse keel voolab ja lookleb, vastandudes varasemale perioodile, mil kõneleja „nälgaselt“ kellegi teise keelt kasutas (*ibid.*).

Materiaalset keelt ümberkontekstualiseerides ja -sõnastades tegelevad Grigorjeva ja Choi tekstid „politisieritud, feministliku keele

¹⁷ „i’m a woman named *always* / kissing herself; rain on the ocean; / subject & object; rubbing my own / legs; making my own sentences; / like a woman“ (Choi, 2014, lk 43).

tagasinõudmisega, mis on ühtaegu irooniline ja lugupidamatu ning mis seisab vastu seksismi ja homfoobiaga läbi imbunud kultuuridiskursusele“ (Milne, 2018, lk 86). Mõlema autori loomingusse on sisse kirjutatud, kuidas „kapitalistlik kultuur vormib juba ette kõiki ihasid, püüdlusi ja ootusi“, mis pakkusid varem kapitalismi haardest väljaspool „õõnestavat potentsiaali“ ning mis nüüd on kujundatud ja piiratud turu nõudmiste kaudu (Fisher, 2019, lk 16). Ometi ei jää nende luule võimetuks.

Grigorjeva ja Choi looming näitab, kuidas seista vastu neoliberaalse kapitalismi tuimastavale mõjule. Nad muudavad marginaliseeritud keha ja teistsuguse keelekasutuse vastupanu vahenditeks, leides tugevuse just neis omadustes, mida kapitalistlik süsteem peab nõrkuseks.

Strateegilise kehalisuse kaudu arendavad Grigorjeva ja Choi materiaalselt kehalist poeetilist ja poliitilist tundlikkust, mis ei karda olla pehme, karvane, haavatav. Just selles ebatäiuslikus ja koledas keeleruumis juurduvad radikaalsed muutusepotentsiaalid. Oma loomingu kaudu kutsuvad Grigorjeva ja Choi lugejaid üles mõtestama ümber oma suhet keha, keele ja maailmaga. Nad kutsuvad üles ära tundma „mässumeelseid haavatavusi“, võimet mõjutada ja olla mõjutatud ümbritsevatest materiaalistest tingimustest (vt Neimanis & Walker, 2014, lk 573). Seda tehes osutavad nad „seksikamale“, „jätkusuutlikumale“ ja õiglasemale maailmas olemise viisile, mis võtab omaks nõrkuse, pehmuse ja hapruse ümberkujundava potentsiaali (Grigorjeva, 2023, lk 56). Selles mõttes on nende luule osa laiemast feministlikust projektist, mis näeb keelt ja kehalisust transformatiivsete jõududena, mis on võimelised kujundama uut materiaalselt tegelikkust.

Tänuõnad

Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri grandil „Kriisi tavalisuse kujutamine“ (PRG934) toel.

Kasutatud kirjandus

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh University Press.
- Alaimo, S. (2008). Trans-corporeal feminisms and the ethical space of nature. In S. Alaimo & S. Hekman (Eds.), *Material feminisms* (pp. 237–264). Indiana University Press.
- Alaimo, S. (2010). *Bodily natures: Science, environment, and the material self*. Indiana University Press.
- Alaimo, S., & Hekman, S. (Eds.) (2008). *Material feminisms*. Indiana University Press.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press.
- Barad, K. (2008). Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. In S. Alaimo & S. Hekman (Eds.), *Material feminisms* (pp. 120–154). Indiana University Press.
- Berlant, L. (2011). *Cruel optimism*. Duke University Press.
<https://doi.org/10.1215/9780822394716>
- Choi, F. (2014). *Floating, brilliant, gone*. Write Bloody Publishing.
- Choi, F. (2022). *The world keeps ending, and the world goes on*. HarperCollins.
- Coole, D., & Frost, S. (Eds.) (2010). *New materialisms: Ontology, agency, and politics*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822392996>
- Crossley, N. (1996). *Intersubjectivity: The fabric of social becoming*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446250532>
- Dean, J. (2009). *Democracy and other neoliberal fantasies: Communicative capitalism and left politics*. Duke University Press.
<https://doi.org/10.1215/9780822390923>
- Deppenbrock, J. (2022, November 3). *Franny Choi's latest poetry finds hope for the future in our past apocalypses*. NPR.
<https://www.npr.org/2022/11/03/1133051559/franny-choi-poetry-world-keeps-ending>
- Fisher, M. (2019). *Kapitalistlik realism. Kas alternatiivi ei ole?*. Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus.
- Grigorjeva, S. (2022). Naised, taimed ja juurdumine maastikku. *Ariadne Lõng*, 18(1/2), 79–98.
- Grigorjeva, S. (2023). *Frankenstein*. Suur Rida.
- Grigorjeva, S., & Jaaks, P. (2024, 2. juuli). *Piret Jaaks: naised kirjutavad teisiti ja sellega tuleb harjuma hakata*. ERR.
<https://kultuur.err.ee/1609384067/piret-jaaks-naised-kirjutavad-teisiti-ja-sellega-tuleb-harjuma-hakata>

- Grosz, E. (1994). *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*. Indiana University Press.
- Hekman, S. (2008). Constructing the ballast: An ontology for feminisms. In S. Alaimo & S. Hekman (Eds.), *Material feminisms* (pp. 86–119). Indiana University Press.
- Huehls, M., & Smith, R. (2017). *Neoliberalism and contemporary literary culture*. John Hopkins University Press.
- Jõerand, S. L. (2024, 26. jaanuar). Sveta olemise servad. Sirp.
<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c7-kirjandus/sveta-olemise-servad/>
- Koobak, R. (2005/2006). Nähtamatu kohalolek: (mehe) keha feministlikes teooriates. *Ariadne Lõng*, 6(1–2), 67–83.
- Lin, S. (2023, June 10). Recovering a world: On Franny Choi’s “The World Keeps Ending, and the World Goes On”. *Los Angeles Review of Books*.
<https://lareviewofbooks.org/article/recovering-a-world-on-franny-chois-the-world-keeps-ending-and-the-world-goes-on/>
- Marling, R. (2015). Feminismi ja neoliberalismi problemaatiline suhe. *Ariadne Lõng*, 15(1/2), 37–48.
- Milne, H. (2018). *Poetry matters: Neoliberalism, affect, and the posthuman in twenty-first-century North American feminist poetics*. University of Iowa Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvvnf7k>
- Mortimer-Sandilands, C. (2008). Landscape, memory, and forgetting: Thinking through (my mother’s) body and place. In S. Alaimo & S. Hekman (Eds.), *Material feminisms* (pp. 265–287). Indiana University Press.
- Neilson, S. (2022, November 4). *Poet Franny Choi on the ways that ‘The World Keeps Ending, and the World Goes On’*. Shondaland.
<https://www.shondaland.com/inspire/books/a41847592/poet-franny-choi-the-world-keeps-ending-and-the-world-goes-on/>
- Neimanis, A., & Walker, R. L. (2013). Weathering: Climate change and the “Thick Time” of transcorporeality. *Hypatia*, 29(3), 558–575.
<https://doi.org/10.1111/hypa.12064>
- Ngai, S. (2005). *Ugly feelings*. Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674041523>
- Quong, S. (2019, May 21). *Queerness, cyborgs, and cephalopods: An interview with Franny Choi*. The Paris Review.
<https://www.theparisreview.org/blog/2019/05/21/queerness-cyborgs-and-cephalopods-an-interview-with-franny-choi/>

- Scappetone, J. (2007). Response to Jennifer Ashton Bachelorettes, Even: Strategic embodiment in contemporary experimentalism by women. *Modern Philology*, 105(1), 178–184.
- Smith, R. (2015). *Affect and American literature in the age of neoliberalism*. Cambridge University Press.
- Talviste, E. (2024). „Tahaks sõnuda end kehasse“. Sveta Grigorjeva koletislikud tekstikehad. *Keel ja Kirjandus*, 67(5), 484–487.
<https://doi.org/10.1086/587206>
- Tuana, N. (2008). Viscous porosity: Witnessing Katrina. In S. Alaimo & S. Hekman (Eds.), *Material feminisms* (pp. 188–213). Indiana University Press.
- Young, M. A. (2023). Sensuous machines: Sexuality, violence, and robots in Asian American speculative poetry. *Amerasia Journal*, 49(1–2), 43–54.
<https://doi.org/10.1080/00447471.2023.2298258>

Susanna Soosaar on ingliskeelse kirjanduse teadur Tartu Ülikoolis. Tema uurimistöö keskmes on kriisi tavalisuse kujutamine, poliitilised emotsioonid ja vastupanu vormid kaasaegses kirjanduses. Susanna osaleb Euroopa Horisondi projektis CIDAPE („Kliima, ebavõrdsus ja demokraatlikud algatused: poliitiliste emotsioonide jõud“), mis uurib emotsioonide rolli kliimapoliitika kujundamisel.

Susanna Soosaar is a research fellow at the department of English in the University of Tartu. Her research delves into crisis ordinariness, the politics of emotion, and forms of discontent in contemporary literary texts, exploring how narratives shape our response to contemporary crises. She explores how poetic form intersects with questions of materiality, affect, and political resistance, particularly as modes of critiquing neoliberal capitalism. Her current research examines the role of emotions in climate policies and environmental discourse.

Abstract

„I’m a soft hairy radical feminist“: strategic embodiment in the poetry of Sveta Grigorjeva and Franny Choi

This paper examines the poetics of strategic embodiment (Scappetone, 2007) in the works of Sveta Grigorjeva and Franny Choi, analyzing how they foreground the entanglements of language, materiality, and the body to advance feminist critiques of neoliberal capitalism. Through a poetics that blurs boundaries between form and matter, text and corporeality, the authors engage in a politics of dissent that highlights the interconnectedness of bodily, social, discursive, and material forces. The poetry collections discussed in the article give expression to experiences where constant crisis is ordinary and uncertainty and alienation are normalized. The texts challenge the objectification of embodied subjects, positioning the speaking, laboring, desiring body as a central site for interrogating power dynamics that produce gendered, racialized, and classed subjectivities. Drawing from material feminism and affect theory, the paper argues that this poetics advances an understanding of the body as both a product of power relations and a grounds for reimagining ethical and political possibilities. Strategic embodiment emerges as a poetic and political practice calling for radical openness and vulnerability. By writing the body in its messy, visceral materiality, the poems confront objectifying and disciplinary regimes that seek to control embodied subjects.

Keywords: strategic embodiment, affect theory, new materialism, subjectivity